

The logo for AKSOS features a stylized orange 'A' with three small orange stars above it, followed by the letters 'KSOS' in a bold, dark blue sans-serif font.

AKSOS

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

BAHAR / SPRING 2018

Sayı 3 - Hakemli Dergi

Issue 3 - Peer-Reviewed Journal

ISSN: 2564-7091 (Basılı)

ISSN: 2630-5623 (Elektronik)

Bahar 2018 – Sayı 3 – Hakemli Dergi

Spring 2018 - Issue 3 - Peer-Reviewed Journal

Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yayınlanan Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AKSOS) yayın hayatına 2017 yılında başlamıştır. Dergi 2017 yılı itibariyle Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki sayı olarak yayınlanmaktadır. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, hakemli akademik bir dergidir.

Dergi; iktisat, işletme, maliye, pazarlama, sosyal politika, çalışma ilişkileri, siyaset bilimi, kamu yönetimi, uluslararası ilişkiler, uluslararası ticaret ve lojistik, hukuk, davranış bilimleri, tarih, sanat tarihi, arkeoloji, Türk dili ve edebiyatı, eğitim bilimleri, coğrafya, iletişim bilimleri, sosyoloji, felsefe, antropoloji, sanat ve tasarım, yabancı diller ve edebiyatları, dil bilim, din bilimleri, toplumsal cinsiyet çalışmaları, turizm, gerontoloji, gastronomi ve mutfak sanatları, spor bilimleri alanlarında üretilen Türkçe ve İngilizce çalışmaları ve araştırmaları yayınlayarak Türkiye'de bu alandaki birikime katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Yazarların Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne gönderdikleri makalelerin benzer versiyonlarının başka bir yerde daha önce basılmamış olmaları gerekmektedir. Yazılar yayımlanmak üzere kabul edildiği takdirde, tüm yayın hakları Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne aittir ve yazarlar telif haklarını devretmiş sayıldıklarından yazarlara ayrıca telif ücreti ödenmez. Dergide yayınlanan yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Kaynak göstermeden alıntı yapılamaz.

Akdeniz University Journal of the Institute of Social Sciences (AKSOS), which is a peer-reviewed and multi-disciplinary academic journal, began to be published in 2017. The journal will be published on a biannual basis (Spring and Autumn issues).

The AKSOS welcomes original, up-to-date articles from all disciplines in social sciences and aims to make contribution to the literature and the field of social sciences by publishing theoretical articles and empirical research in Turkish or English to provide a forum for the dissemination of knowledge and findings. Areas relevant to the scope of the AKSOS include: economics, finance, business management, social policies, labour relations, political sciences, public administration, international relations, international trade and logistics, law, behavioral sciences, history, art history, archaeology, Turkish language and literature, pedagogy, geography, communication sciences, sociology, philosophy, anthropology, art and design, foreign languages and literatures, linguistics, theology, gender studies, tourism studies, gerontology, sport sciences and gastronomy and culinary arts.

All papers (or their similar versions) submitted to AKSOS journal must be unpublished. Authors submitting manuscripts to the journal should not simultaneously submit them to another journal. The copyrights of the papers accepted for publication are deemed transferred to Akdeniz University Journal of the Institute of Social Sciences (AKSOS). Authors will not be paid any royalty fees. Responsibility of published papers belongs to the authors. Citing without giving due credit is prohibited.

Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına İmtiyaz Sahibi

Grant Holder in behalf of Akdeniz University, Institute of Social Sciences

Prof. Dr. İhsan Bulut

Editör / Editor

Doç. Dr. Ayşad Güdekli

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Arş. Gör. Gülten Adalı Aydın

Arş. Gör. Pelin Ügümü Aktaş

Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor

Arş. Gör. Şükrü Aydın

Kapak Tasarımı - Sayfa Tasarımı / Cover Design - Page Design

Öğr. Gör. Macit Gürel

Basım (Matbaa) / Printing Press

....

Alan Editörleri * / Specialized Co-Editors

Prof. Dr. Ahmet Ögke

Prof. Dr. Beykan Çizel

Prof. Dr. Mustafa Adak

Prof. Dr. Mustafa Şeker

Prof. Dr. Nurşen Adak

Prof. Dr. Selim Çağatay

Doç. Dr. Hasan Şahan

Yrd. Doç. Dr. Ömür Tosun

Yayın Kurulu* / Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet Ögke - Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Beykan Çizel - Akdeniz Üniversitesi, Turizm Fakültesi

Prof. Dr. Erol Esen - Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Mehmet Altunkaya - Akdeniz Üniversitesi, Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Mustafa Gülmez - Akdeniz Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Mustafa Şeker - Akdeniz Üniversitesi, İletişim Fakültesi

Prof. Dr. Zekeriya Karadavut - Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Ahmet Ayhan - Akdeniz Üniversitesi, İletişim Fakültesi

Doç. Dr. Emine Uçar İlbuğa - Akdeniz Üniversitesi, İletişim Fakültesi

Doç. Dr. Hasan Şahan - Akdeniz Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi

Danışma Kurulu* / Advisory Board

- Prof. Dr. Abdullah Koçak - Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ata Yakup Kaptan - Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Aylin Göztaş - Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Barbaros Gönençgil - İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram Kaya - Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Belma Güneri Fırlar - Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz Alyılmaz - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ebru Güzelcik Ural - Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Emel Şerife Baştürk Akca - Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Gian Paolo Luppi - Conservatorio Di Musica Giovan Battista Martini
Prof. Dr. Güliz Uluç - Ege Üniversitesi
Prof. Dr. İrfan Erdoğan - Atılım Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Şahin - Polis Akademisi
Prof. Dr. Mehmet Zaman - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mutlu Binark - Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan Gökçe - Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman İrvan - Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Ümit Atabek - Yaşar Üniversitesi
Prof. Dr. Zafer Özden - Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Bilal Karabulut - Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Çisil Sohodol Bir - Bahçeşehir Üniversitesi
Doç. Dr. Gönül Demez - Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Günseli Bayraktutan Sütçü - Başkent Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Yılmaz - Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Serhat Yener - Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Sırrı Serhat Serter - Anadolu Üniversitesi

*İsme göre alfabetik olarak sıralanmıştır. / - in alphabetical order by name.

Editörden...

Dergimizin üçüncü sayısı ile karşınızdayız. Sosyal bilimler alanına siz değerli okuyucularımızın ilgisi ve yazarlarımızın çalışmalarıyla harcadığı emek ve yaptığı katkı ile yayın sürecimizi bir yılı aşkın süredir büyük bir özveri ve titizlikle yürüterek bu sayıya kadar getirmek bizlere haklı bir gurur yaşatmaktadır. Sosyal bilimler dünyasının birçok farklı disiplininden çalışmalarını barındıran sayımızda yine birbirinden değerli ve alana katkı sağlayacak eserler editöryal ve hakem sürecini tamamlayarak bu sayıda olmayı hak etmiştir. Bir devletin kendi çıkarları doğrultusunda başka devletin halkını etkilemeye çalışması ve devletler arası ilişki boyutunu anlatan kamu diplomasisi merkezli Canan Eyigün'ün **“Kamu Diplomasisinde Düşünce Kuruluşlarının Rolü: Seta Örneği”**; Ekin Kakan'ın sanatla kültürü birleştirerek Türk kültüründe beyaz rengi işleyen çalışması, **“Türk Kültüründe Beyaz Renk ve Çağdaş Türk Sanatına Yansımaları”** başlıklı eseri; Gizem Bolat'ın **“Katar Krizinde Müslüman Kardeşlerin Rolü”** isimli çalışması; yine bir uluslararası ilişkiler alanına ait çalışma olan Haşim Türker'in, **“Kartal ve Ejderin Dansı: Güvenlik Bağlamında ABD-ÇİN İlişkileri”** çalışması; Koray Ergin'in **“II. Meşrutiyet Döneminde Usul-ü Himaye Görüşü ve Akyiğitzade Musa”** adlı eseri; Lale Avşar'ın, Madde Verilerinin Beş Mevcudiyet Kuramı ve Selçuklu mirasını birlikte ele aldığı **“Evrin Teorisi ve Siluet Kazımalı Selçuklu Seramikleri”** isimli çalışması; kadın çalışmaları bağlamında feminist bilinç ile meditasyonu eserinde tartışan Merve Yılmazbilek'in, **“Kadın Özgürleşmesinde Feminist Bilinç Oluşturma Süreci Olarak Farklı Bir Yaklaşım: Meditasyonu Tartışmak”** adlı çalışması; Nursel Gülcü'nün, **“19. Yüzyılda Askeri Okullar ve Askeri Eğitim Sistemi”** adlı çalışması ve bir uluslararası ticaret çalışması Şerife Gözde Yirmibeşoğlu ve Fatma Cande Yaşar Dinçer'in, **“Uluslararası Ticaret Bağlamında Klasik Realizm, Neo-Realizm ve Neo-Liberalizm”** adlı eseri ile birbirinden değerli toplam dokuz çalışma ile üçüncü sayımızın alana katkı sağlaması temenni ederim. Yardımcılarım Arş. Gör. Gülten Adalı Aydın, Arş. Gör. Pelin Ügümü Aktaş ve yabancı dil editörümüz Arş. Gör. Şükrü Aydın'a; her sayıda olduğu gibi bu sayımızda da desteğini esirgemeyen kıymetli hocamız dergimizin imtiyaz sahibi Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü Sayın Prof. Dr. İhsan Bulut'a, enstitü çalışanlarımızdan Durmuş Yıldız'a ve son olarak bu sayının nihayetlenmesinde emek ve vakitlerini esirgemeyen kıymetli üçüncü sayı hakemlerimize teşekkürlerimle... İyi okumalar.

Doç. Dr. Ayşad GÜDEKLİ

İçindekiler / Contents

- 11 Kamu Diplomasisinde Düşünce Kuruluşlarının Rolü: Seta Örneği / *The Role of Think Tanks in Public Diplomacy: The Case of Seta*
Canan Eyigün
-
- 26 Türk Kültüründe Beyaz Renk ve Çağdaş Türk Sanatına Yansımaları / *White Color in Turkish Culture and Its Reflection to Contemporary Turkish Art*
Ekin Kakan
-
- 41 Katar Krizinde Müslüman Kardeşlerin Rolü / *The Role of the Muslim Brotherhood in the Qatar Crisis*
Gizem Bolat
-
- 50 Kartal ve Ejderin Dansı: Güvenlik Bağlamında ABD - Çin İlişkileri / *The Dance of the Eagle and the Dragon: U.S. - China Security Relations*
Haşim Türker
-
- 74 II. Meşrutiyet Döneminde Usul-ü Himaye Görüşü ve Akyiğitzade Musa / *The View of Protection of the Regime in the Second Constitutional Era and Akyiğitzade Musa*
Koray Ergin
-
- 82 “Evrım Teorisi” ve Siluet Kazımalı Selçuklu Seramikleri / *“The Theory of Evolution” and Seljuq Silhouette Ware Ceramics*
Lale Avşar
-
- 96 Kadın Özgürleşmesinde Feminist Bilinç Oluşturma Süreci Olarak Farklı Bir Yaklaşım: Meditasyonu Tartışmak / *A Different Approach to Feminist Consciousness Raising Process in Women’s Liberation: A Debate on Meditation*
Merve Yılmazbilek
-
- 104 19. Yüzyılda Askeri Okullar ve Askeri Eğitim Sistemi / *Military Schools and Military Education System in the 19th Century*
Nursel Gülcü
-
- 114 Uluslararası Ticaret Bağlamında Klasik Realizm, Neo-Realizm ve Neo-Liberalizm / *Classical Realism, Neo-Realism and Neo-Liberalism in the Context of International Trade*
Şerife Gözde Yirmibeşoğlu - Fatma Cande Yaşar Dinçer
-

KAMU DİPLOMASİSİNDE DÜŞÜNCE KURULUŞLARININ ROLÜ: SETA ÖRNEĞİ

Canan EYİĞÜN¹

Özet

Kamu diplomasisi, bir devletin kendi çıkarları doğrultusunda başka devletin halkını etkilemeye çalışmasını ve devletlerin başka uluslarla kurduğu ilişkinin boyutlarını anlatmak için kullanılmaktadır. Kamuoyu olgusunu öne çıkaran bu kavram, geleneksel diplomasinin aksine hükümet dışı aktörlere seslenmektedir. Bu çalışmada kamu diplomasisi aktörü olarak kabul edilen düşünce kuruluşlarının kamu diplomasisindeki rolü açıklanmaya çalışılmıştır. Geleneksel diplomasi anlayışında değişikliklere yol açan kamu diplomasisinin ne anlama geldiği, yeni diplomasi anlayışının hedef kitlesinin kim olduğu ve hangi aktörlerin ön plana çıktığı ele alınmıştır. Düşünce kuruluşlarının dünyadaki ve Türkiye'deki serüvenine, amaçlarına ve rollerine yer verilen çalışmada, örnek düşünce kuruluşu Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı'nın (SETA) dış politikadaki yeri tartışılmış, raporlarının etkileri kamu diplomasisi kapsamında değerlendirilmiştir. Kamu diplomasisi aktörü olarak düşünce kuruluşlarının çeşitli politikaların uygulanmasında hükümetlere yardımcı oldukları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kamu diplomasisi, Düşünce ve strateji kuruluşları, Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, SETA, Dış politika.

THE ROLE OF THINK TANKS IN PUBLIC DIPLOMACY: THE CASE OF SETA

Abstract

Public diplomacy is used to describe the extent to which a state tries to influence other peoples interests from different countries and establishes the relationship of states with other nations. This concept, which emphasizes the public opinion, calls to non-governmental actors opposed to traditional diplomacy. In this study, the role of think tanks in the public diplomacy, which are considered as a public diplomacy actor, was explained. The meaning of the public diplomacy that led to changes in the traditional diplomacy understanding, the concept of the target group and foregrounded actors were discussed. In the work that included the adventure, aims and roles of the think tanks in the world and in Turkey, the place of Foundation for Political, Economic and Social Research (SETA) as an exemplary think tank, in foreign policy was discussed and the effects of its reports were evaluated within the scope of public diplomacy. As an actor of public diplomacy, think tanks have been found to help governments in the implementation of various policies.

Keywords: Public diplomacy, Think tanks, Foundation for Political Economic and Social Research, SETA, Foreign policy.

---

¹ Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, cananeygn@gmail.com

Giriş

Siyasi literatürün genç kavramları arasında sayılabilecek kamu diplomasisi, ülkelerin sahip oldukları değerleri dünya kamuoyuna anlatma girişimidir. Kültür, eğitim, sanat, bilim ve medya gibi yumuşak güç unsurları kamu diplomasisi çalışmalarında öne çıkmaktadır. Devlet temsilcilerinin yanında sivil toplum örgütleri, çok uluslu şirketler, eğitim kurumları, medya, uluslararası örgütler ile düşünce ve strateji kuruluşları da kamu diplomasisi aktörü olarak faaliyetlerde bulunmaktadır.

“Kamu Diplomasisinde Düşünce Kuruluşlarının Rolü: SETA Örneği” başlıklı çalışmada, stratejik bilgi üretip bu bilgileri siyasi karar alıcılara ileterek politik süreçlerde etkili olmalarının yanı sıra gerçekleştirdikleri toplantı ve yayınlarla kamuoyunu etkileme gücüne de sahip olmaları nedeniyle kamu diplomasisi aktörleri arasından özellikle düşünce kuruluşları örnek olarak seçilmiştir. Gündemi belirlemek, kamuoyu oluşturmak için medyadan faydalanan bu kuruluşlar, kamu diplomasisi faaliyeti kapsamında değerlendirilebilecek çalışmalarının birçoğunu yayınlar halinde sunmaktadır.

Yumuşak güç unsuru olarak düşünce kuruluşları kamu diplomasisi faaliyetlerinde önemli yere sahiptir. Düşünce kuruluşlarının dış politikaya yönelik çalışmalarının devlet politikasından bağımsız olmadığı, dış politika tekniği olarak kabul edilen kamu diplomasisi faaliyetlerinde de etkili oldukları Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) örneğiyle açıklanmaya çalışılacaktır. Örnek olarak incelenecek olan SETA'nın araştırma alanları içerisindeki dış politika çalışmaları Ahmet Davutoğlu'nun başbakanlık dönemiyle sınırlandırılacak, dış politika raporlarının içeriği değerlendirilecektir.

Bu bağlamda, çalışmada ilk olarak kamu diplomasisinin ne anlama geldiği, aktörleri ve hedef kitlesi ele alınacaktır. Düşünce kuruluşlarının doğuşu, gelişimi ve amaçlarına değinilecek, kamu diplomasisindeki rolüne yer verilecektir. SETA'ya ait dış politika raporlarının içeriği analiz edilecek, SETA'nın kamu diplomasisindeki rolü vakıf direktörü ve araştırmacısıyla yapılan görüşmeler doğrultusunda açıklanacaktır. Elde edilen bulgular aracılığıyla düşünce ve strateji kuruluşlarının dış politikadan bağımsız hareket etmedikleri ve kamu diplomasisi aktörü olarak çeşitli politikaların uygulanmasında hükümetlere yardımcı olduklarına dair değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Kamu Diplomasisi Kavramı, Aktörleri ve Hedef Kitlesi

Kamuoyu olgusunu ön plana çıkaran kamu diplomasisi, bir devletin kendi çıkarları doğrultusunda başka devletlerin halkını etkilemesini ve halkla kurduğu ilişkinin boyutlarını anlatan bir kavramdır.

Kamu diplomasisi kavramı, ilk kez 1965 yılında Edmund Gillion tarafından kullanılmıştır. Gillion'a göre kamu diplomasisi, dış politikanın oluşumunda ve yürütülmesinde kamuoyu tutumlarının meydana getirdiği etkidir. Geleneksel diplomasi den farklı olarak hükümetler tarafından uluslararası kamuoyunun etkilenmesi, yabancı ülkelerde kamuoyu oluşturulması, dışişleri raporlarının politika üzerindeki etkisi, kültürlerarası iletişim, diplomatlar ve yabancı gazeteciler arasındaki iletişim, ülkelerdeki çıkar gruplarının etkileşimi gibi uluslararası ilişkilerin farklı boyutlarını kapsamaktadır (Cull, 2009, s. 19).

Kamu diplomasisi, hükümetlerin küresel kamuoyuyla konuşmak, ulusal hedefler ve dış politikaları desteklemek, başka halkları bilgilendirmek, etkilemek için gösterdikleri çabaları kapsamaktadır. Kamu diplomasisi hem hükümet hem de özel kişi ve grupların doğrudan ve dolaylı olarak başka bir hükümetin dış politika kararlarına yönelik genel tutum ve düşüncelerini etkileme biçimidir (Snow, 2009, s. 6).

Temel İskit (2015), kamu diplomasisini “bir ülkenin kendi ulusal amaç ve politikalarını, kültürü ve ideallerini tanıtmaya yoluyla yabancı kamuoyunu etkileme unsurunu ön plana çıkarma” faaliyetleri olarak görmektedir (s. 358). Bu tanımdan yola çıkarak kamu diplomasisi için, bir ülkenin resmi veya resmi olmayan olanaklarının hedef ülke ya da ülkelerdeki kamuoyunu etkileme üzerine kurulu faaliyetleri olduğunu söylemek mümkündür.

Türkçede yeni bir kavram olarak karşımıza çıkan kamu diplomasisi, Türk Dil Kurumu (TDK) Sözlüğü’nde “Bir ulusun düşüncelerini, hedeflerini ideallerini, güncel politikalarını, kurumlarını ve kültürünü yabancı ülkelerin kamuoylarına anlatma amacıyla uygulanan politika” (TDK Sözlüğü, 2016) olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlardan da çıkarılacağı gibi kamu diplomasisi, başka ülkelerin kamuoyunu bilgilendirmeyi ve etkilemeyi amaçlayan hükümet destekli çalışmalardır. İletişim sözcüğünün altının sıklıkla çizilmesi bilgilendirme ve etkileme amacı taşıyan kamu diplomasisinin iletişim araçlarına yüklediği görevi göstermektedir. Kamu diplomasisini kısaca bir ülkenin, başka bir ülkenin halkına ve aydınlarına kendi politikalarını anlatmak amacıyla giriştiği iletişim süreci olarak tanımlamak mümkündür. Bir devletin küresel kamuoyuyla konuşması, hedef kitlenin duygu ve düşüncelerinde olumlu yönde değişikliklerin yaşanmasına yönelik çalışmalardır. Kamu diplomasisi faaliyetlerini yürüten ülkelerin esas amaçları, başka milletleri etkilemek ve mevcut politikaları kendileri lehine döndürmektir. Bu yönüyle kamu diplomasisi, stratejik bir iletişim aracı olarak da görülmektedir.

Yabancı kamuoyunun anlaşılmasının, bilgilendirilmesinin ve etkilenmesinin amaçlandığı kamu diplomasisi herhangi bir devletin yurttaşlarının ve kurumlarının yabancı devletlerin yurttaşları ve kurumları arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde kullanılmaktadır. Bu noktada kamu diplomasisi için hükümetlerden halka, halktan halka doğru olan bir iletişim biçimini ifade ettiği söylenebilir. Özellikle küreselleşmenin ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin etkisiyle bilgiye ulaşmak kolaylaşmış, diğer yandan da bu hızlı gelişmeler bilgi akışını kontrol etme gücünü zayıflatmıştır. Devletler de bu küresel ortamda kendileriyle ilgili algıları, tutum ve davranışları yönetmek, değiştirmek ve hedef kitlenin gözünde belirlediği konuma ulaşabilmek için kamu diplomasisi adı altında, ortak aktörlerle ve belli çıkarlar doğrultusunda faaliyetler yürütmeye başlamıştır.

Kamu diplomasisinin aktörleri yani kaynakları ilk zamanlarda devletlerken küreselleşme ve gelişen iletişim teknolojileriyle birlikte hedef kitleye ulaşmanın daha da kolaylaşması birçok kaynağın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Sadece devletlerin kaynak olmadığı kamu diplomasisinde devlet dışı örgütler de aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Sivil toplum örgütleri, düşünce ve strateji kuruluşları, çok uluslu şirketler, üniversiteler ve eğitim kurumları, kanaat önderleri, medya, uluslararası örgütler ve çeşitli baskı grupları kamu diplomasisi aktörleri arasında sayılmaktadır.

Dışişleri bakanlıkları, kamu diplomasisinde başlıca aktör ve koordinatör olarak hâlâ yerini korumaktadır. Ayrıca daimi büyükelçiler, hem hükümetlerin en yetkili temsilcileri olmaları hem de buldukları ülkenin medyası için bir kaynak teşkil etmeleri açısından önemli aktörlerdendir (İskit, s. 360). Ancak değişen diplomasi anlayışıyla birlikte aktör sayısında artış yaşanmış, kamu diplomasisi faaliyetlerinde etkili olan sivil toplum örgütleri, medya, düşünce ve strateji kuruluşları, çok uluslu şirketler, üniversiteler ve eğitim kurumları birer aktör olarak ortaya çıkmıştır.

Kamu diplomasisi, ülkelerin kendilerini karşı tarafa doğru ifade edebilmelerinin bir yoludur. Bu açıdan kamu diplomasisinin en önemli amaçlarından biri siyasal bilgilendirmedir. Siyasal bilgilendirme çalışmaları daha çok hükümetler tarafından yürütülmektedir. Sanat, spor, dil eğitimi, akademik değişim, sinema, tiyatro ve sergi gibi bir dizi etkinliği içeren çalışmalar da kamu diplomasisinin araçları arasında yer almaktadır. Bu tür

etkinlikler aracılığıyla ülkeler kendilerine yönelik olumlu bir algının oluşmasını sağlamaktadır. Kamuoyu faaliyetlerinin diğer amaçları arasında kamuoyunun alışkanlıklarının, davranışlarının biçimlendirilmesi, algı yönetimi, itibar ve imaj yönetimi gibi unsurlar yer almaktadır (Bostancı, 2012, s. 44-45). Kamu diplomasisi aktörleri de bu amaçlar doğrultusunda hareket eden kişi, kurum ve kuruluşlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hedef kitlesi yabancı halklar ve uluslararası kamuoyu olan kamu diplomasisi faaliyetleri, bir ülkenin bazen tek ülke veya halkını etkilemek için giriştiği çaba olarak karşımıza çıkarken, bazen de bir bölgeyle sınırlı kalmayıp uluslararası kamuoyuna yöneliktir. Hedef kitle, kamu diplomasisi faaliyetlerini yürüten ülkelerin bölgesel ve uluslararası politikasına göre değişebilmektedir. Devletin politikasını yansıtan kamu diplomasisinin hedef kitlesi, küresel veya bölgesel politikalar tarafından şekillendirilmektedir. Kamu diplomasisi faaliyetlerinin yürütüldüğü hedef ülkedeki bürokratlar, siyasetçiler, medya sahipleri ve gazeteciler, iş adamları, üniversiteler, eğitim kurumları, akademisyenler, öğretmenler ve öğrenciler kamu diplomasisinin hedef kitlesini oluşturmaktadır.

Geleceğe yönelik bir adım olarak hedef alınan öğrenciler ve geleceğin liderleri olarak görülen, tüm meslek gruplarından lider adayları kamu diplomasisinin hedef kitlesidir. Bunların yanı sıra akademisyenlere, medya çalışanlarına ve eğitimcilere yönelik çalışmalar da uzun vadeli kamu diplomasisi hedeflerindedir. Siyasi sığınma talebinde bulunan mülteciler de bu hedef kitle arasında yer almaktadır (Doğan, 2012, s. 27-29). Kamu diplomasisi siyaset, eğitim, medya, kültür ve ekonomi gibi alanları kendisine hedef kitle olarak seçmekte, bu alanlardaki kişileri etkileme girişimlerinde bulunmaktadır. Bunu yaparken de bürokratik bir işleyiş yerine sosyal ve sivil bir işleyiş anlayışı benimsemektedir. Yürütülen kamu diplomasisi faaliyetlerinin başarılı olabilmesi için hedef kitle analizinin iyi yapılması önemlidir. Hedef kitlenin kültürü, siyasi, ekonomik ve sosyal yapısı hakkında araştırma yapılması, özelliklerinin bilinmesi ve kamu diplomasisinin bu doğrultuda uygulanması gerekmektedir.

Kamu Diplomasisi Aktörü Olarak Düşünce Kuruluşları

Düşünce kuruluşu kavramı ilk kez İkinci Dünya Savaşı yıllarında askeri ve sivil uzmanlar tarafından buldukları güvenli ortamı anlatmak, stratejilerini geliştirmek için ABD'de kullanılmıştır. Savaşın sonra bu kavram, sözleşmeye dayalı araştırma yapan kuruluşlar için kullanılır hale gelmiştir (Weaver ve McGann, 2009, s. 2).

Düşünce kuruluşlarının sayılarında yaşanan artış, bu kuruluşların faaliyet alanlarını ve üzerlerinde yapılan çalışmalarını da etkilemiş, kavrama ilişkin birçok tanımın ortaya atılmasına yol açmıştır. Karar alma süreçlerindeki etkileri kabul edilen düşünce kuruluşlarına ait bazı tanımlar şu şekildedir:

Düşünce kuruluşları araştırma yapmak, politik ve güncel konular hakkında bilgi üretmek amacıyla örgütlenen bağımsız kuruluşlardır. Akademik dünya ile politik alan arasındaki boşluğu dolduran bu kuruluşlar, kuramsal ve metodolojik tartışmalar yürütür (Haass, 2002, s. 5). Politik planlama sürecinin entelektüel merkezleri olan bu kuruluşlar, araştırma merkezleri olarak bilinmekte ve dış politika üzerinde etkili olabilecek tavsiyelerde bulunmaktadır. Düşünce kuruluşları, hükümetlere alternatif düşünceler sunmanın yanı sıra ortaya çıkan farklı görüşleri de yansıtmaktadır (Keskin ve Halpern, 2005, s. 102).

Dış politika sahnesinin önemli aktörlerinden olan düşünce kuruluşları araştırma, tartışma ve öğrenme merkezleridir. Üniversitelerin aksine öğrencileri yoktur ve tüm konuları ele almak yerine belirli konular üzerinde yoğunlaşırlar. Düşünce kuruluşları araştırmalar yapan, farklı politik seçenekler keşfeden ve bu seçenekleri mantıklı öneriler halinde hükümetlere sunan organizasyonlardır (Wiarda, 2010, s. 30-31).

Stratejik araştırma merkezleri, düşünce kuruluşlarıyla aynı işlevlere sahip, çoğu zaman aynı anlama gelecek şekilde kullanılan kavramlardan biridir. Karasar'a göre (2009), stratejik araştırma merkezlerini diğerlerinden ayıran en önemli özellik duyulmadık ve akla gelmeyen alternatif politika anlayışlarını ortaya koyması, titiz bir araştırma ve çalışmadan sonra detaylı bilgilere yer vermesidir (s. 354).

Düşünce kuruluşları kısaca araştırma, inceleme ve düşünce üretimi gibi kavramları ön plana çıkararak, birçok uzmanı bir araya getiren ve bir düşünce pazarı oluşturan, entelektüel üretimde bulunan yapılardır. İngiltere'de 1831'de kurulan Royal United Service Institute ve 1884'te kurulan Fabian Society, ABD'de 1907'de kurulan Russel Sage Foundation ve 1916 yılında kurulan Brookings Institution ile 1908'de Almanya'da kurulan Hamburg Institute for Economic Research ilk düşünce kuruluşları olarak kabul edilmektedir (Nakamura, 2002).

Düşünce kuruluşları daha çok ABD'de görülürken Kanada, Batı Avrupa ve Japonya'da da bu tür kuruluşlara rastlamak mümkündür. Düşünce kuruluşları 1970'lerden sonra dünya çapında yaygınlık kazanmıştır. Bugün, dünyadaki düşünce kuruluşlarının çoğu 1970 sonrası dönemde kurulmuş; Afrika, Doğu Avrupa, Orta Asya ve Güneydoğu Asya'da düşünce kuruluşu sayısı özellikle 1970-1980 sonrası hızla artmıştır (McGann, 2007, s. 140).

Soğuk Savaş'ın devam ettiği bu yıllar, başını ABD ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) çektiği iki kutuplu düzenin mücadelesine de tanıklık etmiş dönemdir. Dünya üzerinde çatışmaların, vekâleten savaşların, petrol krizinin, nükleer silahlanma yarışının sürdüğü bu yıllarda ülkeler kendi çıkarlarını korumak, fikirlerini yaymak ve taraftar bulmak amacıyla düşünce kuruluşlarından faydalanmışlardır. ABD hegemonyasının inşa edilmesi, çıkarlarının korunması, kültürünün yayılması gibi birçok misyonu yüklenen düşünce kuruluşları, farklı ülke kamuoylarının bilgilendirilmesi ve etkilenmesinde kullanılmıştır. Bütün bunlar doğrultusunda ABD'nin düşünce kuruluşlarını, kısaca yabancı bir ülkenin halkını etkileme çabası olarak tanımlanan kamu diplomasisi faaliyetleri için kullandığını söylemek mümkündür.

SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle iki kutuplu dünya düzeni ortadan kalkmış, Avrupa ve Asya'da yeni devletler kurulmuştur. Ülkelerin iç ve dış politikalarında değişikliklere gitmelerine neden olan bu durum, 1990'lı yıllarda birçok düşünce kuruluşunun ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Bu dönemde, uluslararası özellik kazanan bazı düşünce kuruluşlarının farklı ülkelerde temsilcilikler açmalarının yanı sıra birçok ülkede devlet ya da yabancı sermaye destekli düşünce ve strateji kuruluşları faaliyet göstermeye başlamıştır.

Düşünce kuruluşlarının yaygınlaşma nedenleri arasında; demokrasi anlayışının gelişmesi, anayasal düzenlemeler, toplumun siyasi kültürü, eğitim düzeyi, entelektüellerin varlığı, gönüllü bağışçılığın artması, basın özgürlüğü ve sivil toplum kuruluşlarının etkisinin artması gösterilmektedir (Stone, 2005, s. 7).

Düşüncenin kurumsallaştığı merkezler şeklinde tanımlanabilecek düşünce kuruluşları, Türkiye'de 1990'lı yılların başından itibaren ortaya çıkmıştır. Ancak, 1960'lı ve 70'li yıllarda bazı sivil toplum örgütlerinin faaliyetleri, bu örgütlerin düşünce kuruluşu olarak adlandırılmalarını sağlamıştır. Özellikle 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlükçü ortamın etkisiyle düşünce kuruluşlarının sayısı artmış, bu merkezler kamuoyunun bilgilendirilmesinde ve yönlendirilmesinde önemli rol oynamışlardır. Genellikle ekonomik sorunları tartışan ve çözüm arayan İktisadi Araştırmalar Vakfı (1962) ve İktisadi Kalkınma Vakfı (1965) Türkiye'nin ilk düşünce kuruluşları arasında gösterilmektedir. Seyfi Taşhan tarafından 1974'te kurulan Dış Politika Enstitüsü (DPE), Türkiye'nin ilk dış politika düşünce kuruluşudur (Kodaman, 2009, s. 398-39). 12 Eylül 1980 Darbesi nedeniyle düşünce kuruluşlarının gelişmesinde yavaşlama yaşansa da özellikle Soğuk

Savaşın sona ermesinden sonra Türkiye'deki düşünce ve strateji kuruluşlarının sayılarında hatırı sayılır derecede artış yaşanmıştır.

Düşünce kuruluşu sayısında görülen bu artış, Türkiye'de sivil toplum anlayışının güçlenmeye başladığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Aynı zamanda yabancı düşünce kuruluşlarının Türkiye'de faaliyet göstermeleri, bu kuruluşların gerek siyaset kanadıyla gerekse sivil toplum örgütleriyle ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir. Özellikle siyasi partiler, baskı grupları ve iş dünyası bünyelerinde oluşturdukları düşünce kuruluşları aracılığıyla stratejilerini meşrulaştırma yoluna gitmişlerdir. Türkiye'de düşünce kuruluşlarının tarihi çok eskilere dayanmamasına rağmen iş dünyasının çabaları, yabancı düşünce kuruluşlarının temsilcilikler açması, üniversitelerin araştırma merkezleri kurmaya yönelik girişimleri ve destek arayışları, bürokrasi destekli kuruluşların ortaya çıkması ülkedeki düşünce kuruluşu sayısının artmasını sağlamıştır.

Türkiye'de bugün yerli ve yabancı olmak üzere birçok düşünce ve strateji kuruluşunun varlığından söz etmek mümkündür. Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE), Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM), Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM), Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM), TÜRKSAM Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi ile 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Türkiye'de çalışmalarını sürdüren en etkili düşünce ve strateji kuruluşlarındandır.

Bilgiyi üreten, yorumlayan ve kullanılabilir hale getiren düşünce kuruluşları kamusal alanın bir parçasıdır. Siyasetçiler, akademisyenler, medya, resmi kuruluşlar ve sivil toplum örgütleri gibi aktörler bu kuruluşların oluşturduğu düşünce pazarlarından faydalanmaktadır. Kamusal alanda faaliyet gösteren düşünce kuruluşlarının üstlendikleri roller ve yaptıkları çalışmalar düşünce kuruluşlarının etki alanını belirlemektedir.

Düşünce kuruluşları farklı politik fikirlere kaynak oluşturmak, siyasi fikirlerin ve önerilerin değerlendirmesini yapmak, hükümet programlarını değerlendirmek, bürokrasiye insan kaynağı oluşturmak, güncel ve siyasal meseleler hakkında medya için bilgi kaynağı olmak gibi beş önemli rolü üstlenmektedir (Weaver, 1989, s. 568-569).

McGann düşünce kuruluşlarının üstlendikleri rolleri altı maddede açıklamıştır. Siyasi meselelerle ilgili araştırma ve analiz yapmak, siyasetin acil sorunlarına ilişkin tavsiyelerde bulunmak, hükümet programlarını değerlendirmek, elektronik ve yazılı medya için yorumlamalarda bulunmak ve böylece halkın politik meseleler hakkında bilgi sahibi olmasını kolaylaştırmak, belirli bir siyasi meselenin etrafında geçici olarak bir araya gelen siyasi aktörlerin sorunları çözmesini kolaylaştırmak ile hükümetlere üst düzey personel sağlamak (McGann, 2002, s. 16) düşünce kuruluşlarının rolleri arasında bulunmaktadır.

Araştırma, analiz ve raporların topluma ulaştırılabilmesi, üretilen bilginin siyasal ya da toplumsal hayatı etkileyebilmesi, fikirlerin tartışılabileceği bir ortamın olabilmesi için düşünce kuruluşları seminerler, konferanslar, toplantılar gerçekleştirmekte ve çeşitli çalışma grupları oluşturmaktadır. Yazılı ve elektronik medya aracılığıyla hedef kitleyle ilişki kurulmakta yorum, öneri ve değerlendirmeler hedef kitleye ulaştırılmaktadır.

Düşünce Kuruluşlarının Kamu Diplomasisindeki Rolü

Karar alıcılarla iş birliği içerisine olabilen düşünce kuruluşları, iç siyasette olduğu kadar dış siyasette de etkili olan aktörlerdendir. Düşünce kuruluşları ulusal siyasete uluslararası alanda meşruiyet kazandırmak, dünya

kamuoyunu ülke politikaları hakkında bilgilendirmek ve etkilemek gibi önemli roller üstlenmektedir. Bu rolleri nedeniyle kamu diplomasisi anlayışıyla kesişen düşünce ve strateji kuruluşları, kamu diplomasisinin bir aktörü olarak görülmektedir.

Devletlerin dış politikasını yansıtan kamu diplomasisi, düşünce kuruluşlarının yurt dışı faaliyetleriyle desteklenmektedir. Yurt dışında aktif bir şekilde çalışabilen bazı düşünce kuruluşları, merkez ülkesinin politikalarından yabancı kamuoyunu haberdar ederek kamu diplomasisi faaliyeti gerçekleştirmiş olmaktadır. Ekonomik açıdan da güçlü konumda olan bu kuruluşlar düzenledikleri uluslararası kongre ve toplantılarda üst düzey konukları ağırlayabilmektedir. Konrad Adenauer Vakfı, Center for Strategic and International Studies (CSIS) ve German Marshall Fund (GMF) gibi kuruluşlar dünyadaki etkili düşünce kuruluşlarına örnek teşkil ederken SETA ise yurt dışında yaptığı çalışmalarla ön plana çıkan Türk düşünce kuruluşlarındandır.

Düşünce kuruluşlarının bütçeleri ve finans kaynakları vakıf, şirket, bağışta bulunan özel kişiler ve devlet desteğinden oluşmaktadır. Dış politikaya dair fikirlerin üretimini yapan ve özellikle devlet desteği alan düşünce kuruluşları kaynağının çıkarlarına uygun hareket etmektedir. Dolayısıyla desteğini aldığı devletin politikalarına hem iç hem de dış siyasette meşruiyet kazandırmak adına çalışmalar yürütmektedir. Düşünce kuruluşlarında uzman olarak çalışan akademisyenler, yine bu kuruluşların kurucuları olan bürokratlar ve siyasetçiler, düşünce kuruluşlarında stajyer olarak yer alan öğrenciler kamu diplomasisinin hem aktörü hem de etkilemek istediği gruplar arasında yer almaktadır. Bir bütün olarak kamu diplomasisi aktörü kabul edilen düşünce kuruluşları bünyesinde barındırdığı bu gruplar aracılığıyla söylem, yorum ve politika önerileri üretmektedir.

Bilimsel araştırmalara önem veren kamu diplomasisi için üniversiteler dışında bu araştırmaları yapacak düşünce kuruluşlarının varlığı önem kazanmaktadır. Hedef kitlenin saptanması, kamuoyu üzerinde etkili olabilecek mesajların hazırlanması düşünce kuruluşlarının iletişim yöntemi olan stratejik iletişim içerisinde yer almaktadır. Kamu diplomasisi belirli stratejiler doğrultusunda yürütülen faaliyetler bütünü olduğundan, stratejik iletişim yöntemini kullanan ve hedefine odaklanan düşünce kuruluşlarının çalışmalarından faydalanmaktadır. Bu kuruluşların hazırladıkları analiz ve raporlar, etki altına alınmak istenen yabancı kamuoyları hakkında kamu diplomasisi faaliyetlerini yürütenlere fikir vermektedir.

Kamu Diplomasisi ve SETA

Ulusal, bölgesel ve küresel meselelere yönelik çalışmalar yapmak, bu çalışmalarını kamuoyuna ve karar alıcılara sunmak amacıyla 2005 yılında kurulan SETA Ankara, İstanbul, Washington ve Kahire ofislerinde çalışmalarını sürdüren bir düşünce kuruluşudur. SETA'nın amaçları kurumun resmi internet sayfasında yer alan "Hakkımızda" başlığını taşıyan bölümde şu şekilde açıklanmaktadır:

"Ulusal ve küresel sorunları tarihi ve kültürel bir derinlik içerisinde ele alan SETA, bugüne yönelik bilgi üretiminin yanı sıra, geleceğe yönelik projeksiyonlarda da bulunmayı amaçlar. Bilgi temelli bir kurum olan SETA, uluslararası bilim standartlarına uygun ve partizan kaygılardan uzak bir şekilde, farklı görüşleri bir araya getirerek bir diyalog platformu vazifesi görür ve bir ortak aklın inşasına katkıda bulunur. SETA'nın kısa ve orta vadedeki çalışmaları ve belli periyotlarla yayınladığı raporlar, analizler ve perspektifler ile Türkiye'deki bilgi ve tahlil seviyesini yükselterek, karar verme mekanizmalarına olumlu katkıda bulunmayı hedefler" (SETA, <https://www.setav.org/hakkimizda/>).

Kamu diplomasisi aktörü ve düşünce kuruluşu tabirleri SETA'yı tanımlayacak en uygun tabirlerdenken,

SETA'nın düşünce kuruluşu olma özelliği daha ağır basmaktadır. Kamu diplomasisi aktörü olmak bir düşünce kuruluşu için görev tanımının ayrılmaz bir parçası olmamasına rağmen SETA bu işleve de sahiptir. Yerli ve yabancı basınla, profesyonellerle, aktörlerle temas halinde bulunan SETA, ayrıca yabancı düşünce kuruluşları, akademisyenler ve gazetecilerle görüşmeler gerçekleştirmektedir. Washington'da veya dünyanın herhangi bir yerinde açık veya kapalı toplantılar düzenleyebilen SETA, İngilizce yayınlar da yapmaktadır. Örneğin, İngilizce olarak çıkan ve yurt dışında yayınlanan İslamofobi raporu Türkiye'nin de önem verdiği bir meseleyi ele aldığından öne çıkmaktadır. Yabancı kamuoyunu etkilemeye dönük faaliyetlerde yayınlar üzerinden inisiyatif alınmaktadır (İsmail Çağlar ile görüşme, İstanbul, 13 Nisan 2017).

Ülkelerin kamu diplomasisi faaliyetleri dış politikayla yakın bir ilişki içinde olduğundan, düşünce kuruluşlarının dış politika çalışmaları kamu diplomasisi faaliyetlerinde izlemesi gereken yollar hakkında bilgi verebilmektedir. Ayrıca ülkeler, düşünce kuruluşlarının dünya kamuoyuna yönelik çalışmaları aracılığıyla yabancı halklar hakkında bilgi sahibi olmakta, onları bilgilendirmek, etkilemek ve iletişim ortamını şekillendirmek gibi avantajlar elde edebilmekte, kamu diplomasisi çalışmalarında daha başarılı olabilmektedir.

Yabancı bir ülkede yabancı bir kamuoyu karşısında gerçekleştirilen bu faaliyetler bir anlamda ülke tanıtım faaliyetleri olarak kabul edildiğinden, SETA'yı kamu diplomasisi aktörü olarak adlandırmak mümkün olmaktadır. Özellikle dış politika alanında hükümetin açıklamalarına ve söylemlerine destek veren bir anlayışa sahip olan SETA, ekonomik yönden de güçlü olduğundan iç ve dış siyasette ön plana çıkan düşünce kuruluşlarından biridir.

SETA'nın dış politika çalışmalarının amaç ve yöntemi hakkında kurum tarafından yapılan açıklama şu şekildedir:

"SETA Vakfı Dış Politika Araştırma Programı Türkiye, Ortadoğu, Avrupa Balkanlar, Afrika, Transatlantik ve Kafkasya'da temel dış politika konularında araştırma yapmaktadır. Bazı konularda kamusal tartışma alanı oluşturması yanında, güncel gelişmeler hakkında kamuoyu ve karar vericiler için derinlemesine analizler vermeyi amaçlamaktadır. Ayrıca Dış Politika Araştırmaları Programı, başta perspektif, rapor ve analiz olmak üzere Türkçe ve İngilizce geniş bir yayın yelpazesine sahiptir" (SETA, <https://www.setav.org/kategori/dis-politika/>).

Dış politika tekniklerinden biri olarak kabul edilen kamu diplomasisi faaliyetleri için SETA'nın dış politika çalışmaları adı altında gerçekleştirdiği raporlarını incelemek, hem bu çalışmaların yayınlandığı dönemdeki siyasi kararları nasıl etkilediğini hem Türkiye'nin kamu diplomasisi anlayışıyla örtüşüp örtüşmediğini gösterebileceğinden dikkate değer bir yaklaşımdır.

SETA, Ahmet Davutoğlu'nun başbakanlığı döneminde dış politika çalışmaları başlığı altında toplam 11 rapor ortaya koymuştur. Bu raporların konularına göre değerlendirilmesi, SETA'nın dış politika alanında ön plana çıkardığı meselelerin fark edilmesine yardımcı olmaktadır.

SETA'nın 29 Ağustos 2014- 24 Mayıs 2016 tarihleri arasında hazırladığı dış politika raporlarının konularına göre dağılımı şöyledir:

Tablo 1: Dış Politika Raporlarının Konularına Göre Dağılımı

Konu	Rapor Sayısı	Toplam
Balkanlar	6	11
Ortadoğu	1	
Afrika	1	
Rusya	1	
AB	1	
Terör	1	

SETA'nın Balkanlarla ilgili raporları "Karadağ Siyasetini Anlama Kılavuzu, Sırbistan Siyasetini Anlama Kılavuzu, Bosna-Hersek Siyasetini Anlama Kılavuzu" (Ekinci, 2014) ile "Arnavutluk Siyasetini Anlama Kılavuzu, Kosova Siyasetini Anlama Kılavuzu, Makedonya Siyasetini Anlama Kılavuzu" (Emin, 2014) adlı başlıklar altında toplanmıştır. Bahsi geçen altı raporda yer alan Balkan ülkelerinin genel görünümü, siyasi yapı ve kurumları, güncel siyasetlerini belirleyen önemli meseleleri, siyasi partileri, siyasi aktörleri, dini yapı ve kurumları, medyası, önemli aydın ve yazarları ile ülkenin önde gelen iş adamları hakkında bilgi verilmiştir. Türkiye'nin bölgeyle olan siyasi, ekonomik ve sosyal bağlarını güçlendirmek, Balkan ülkelerinin iç siyasetlerine dair kaynak eksikliğini kapatmak için hazırlanan bu raporlar, dış politika meselelerinin karar verme aşamalarında etkili olabilmektedir.

Türkiye'nin Balkanlardaki siyasi etkisinin temeli Osmanlı bakiyesi Müslüman topluluklar olarak görülmektedir. Bu toplulukların geleceklerini ilgilendiren konularda aktif bir politika takip etmek Türkiye'nin bölgede yalnız kalmaması için önemlidir. Tarihi miras, Türkiye'nin Balkan politikasının ana unsurlarındandır. Balkanlarda yaşayan özellikle Müslüman toplulukların güvenliklerinin sağlanması, kültürel varlıklarının korunması, ekonomik ve sosyal durumlarının güçlendirilmesi Türkiye'yi bölgede güçlendirecektir (Davutoğlu, 2009, s. 318). Bu doğrultuda Balkan ülkeleri hakkında yapılmış geniş kapsamlı araştırmalar, Türkiye'nin Balkan politikasını oluştururken başvurabileceği kaynaklar arasında yer alabilmektedir.

SETA'nın Balkan çalışmaları kapsamında hazırladığı raporlar göz önüne alınırsa, Türkiye'nin tarihi bir geçmişe sahip olduğu ve kültürel yakınlık hissettiği ülkeler hakkında bilgi verildiği görülmektedir. Kültür, toplumların geçmişleri ile gelecekleri arasında bir bağ kuran köprü olarak kabul edilmekte ve kamu diplomasisi faaliyetlerinde kültürel alanda olan çalışmalar ön plana çıkmaktadır. Ortak inançlar, gelenekler, tarih, siyasal sistem ve ilişkiler hep kültürel kodlardır ve bir zamanlar bu kodları ortak olan ülkelerin birbirleri üzerindeki etkilerinin fazla olacağı görüşü savunulmaktadır. SETA'nın raporları aracılığıyla ele aldığı Balkan ülkelerinin Türkiye ile ortak bir geçmişe ve kültürel yakınlığa sahip ülkeler olduğu görülmektedir. Türkiye'nin yumuşak güç kapasitesi ile kamu diplomasisi faaliyetlerinin sınırlarını ağırlıklı olarak bu yakınlık belirlemektedir.

"Afganistan Siyasetini Anlama Kılavuzu" (Yegin, 2015) başlığını taşıyan raporda Afganistan'ın tarihi, sosyal yapısı, sorunları, siyaseti, dış ilişkileri, medyası ile siyasi, sosyal ve dini hayatta etkili olan kişilerinden bahsedilmiştir. Raporun hazırlanma amacı Afganistan'ı anlamak için tanınmanın gerekli olduğu, bunun için de Afganistan'ın genel bir fotoğrafının çekilmesi olarak açıklanmıştır.

Afganistan Türkiye Cumhuriyeti'ni tanıyan ilk devlettir. Aynı şekilde Türkiye de Afganistan'ın bağımsızlığını

tanıyan ilk ülkelerdendir. Milli Mücadele dönemindeki iyi ilişkiler tarihi ve siyasi yakınlığın kurulmasına aracılık etmiş, siyasi, ekonomik ve askeri yardımlar iki ülke arasındaki ilişkilerin boyutunu belirlemiştir. Türkiye, önce SSCB daha sonra ABD'nin işgaline uğrayan Afganistan'ın yeniden inşası için siyasi ve askeri yardımların yanı sıra eğitim, sağlık gibi sosyal yardımlarda da bulunmaktadır. Ayrıca, NATO komutasındaki Uluslararası Güvenlik ve Destek Gücü (ISAF) kapsamında Afganistan'da görevli bulunan Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ülkenin güvenliğinin sağlanması için Afgan güçlerini eğitime görevini üstlenmiştir.

Afganistan Türkiye'yi en güvenilir ülke olarak görmektedir. Türkiye'nin jeopolitik çıkarlar peşinde olmaması, etnik-dini önceliklere göre bu ülkeye müdahale etmemesi, tarihten gelen kardeşlik ve dostluk ilişkilerine dayanarak Afganistan'daki tüm gruplara eşit şekilde yaklaşması ve ülkenin bütünlüğünü savunması Afganistan'ın Türkiye'ye güvenmesinin nedenleri arasındadır (Akgün, 2011). Dolayısıyla son derece iyi ilişkilerin bulunduğu bu ülke hakkında yapılan araştırmalar daha sağlıklı politikalar geliştirilmesi açısından önemlidir.

“Doğu Afrika Jeopolitiği ve Türkiye'nin Somali Politikası” (Özkan, 2014) başlığını taşıyan SETA raporu ise Türkiye'nin kurum ve kuruluşlarının Somali'deki faaliyetlerine yönelik bakış açısı vermekte, Türkiye'nin Somali tecrübesini değerlendirmektedir. Raporun hem Türkiye'de Somali meselesinin daha iyi anlaşılması hem de Türkiye'nin uyguladığı Somali politikalarının değerlendirmesini yapmak ve önerilerde bulunmak amacıyla hazırlandığı belirtilmiştir. Raporda Somali sorununun ne olduğu, Somali siyaseti, uluslararası toplum ve Somali ilişkisi, Türkiye'nin Afrika siyaseti ve bu siyasetinde Somali'nin yeri açıklanmıştır. 2011 yılında Recep Tayyip Erdoğan'ın başbakan olarak Somali'yi ziyaret etmesinin Türkiye-Afrika ilişkileri açısından yeni bir dönem olduğu belirtilen raporda, resmi ve sivil kuruluşlarıyla Türkiye'nin insani yardım boyutunu öne çıkardığı, Somali politikasının Afrika politikasından ayrı düşünülmeceği, uluslararası toplumun Somali'deki siyasal, ekonomik ve sosyal krizlerin çözülmesi için isteksiz davrandığı, bu yüzden Türkiye'nin bölgede ön plana çıktığı vurgulanmıştır. Raporun en dikkat çekici değerlendirmesi Türkiye'nin Somali'ye ilk başlarda tamamen insani yardım amacıyla gittiği, Türkiye'nin etki alanı ve prestijinin artmasıyla özellikle İngilizler ve bölge ülkeleri Etiyopya ve Kenya'yı rahatsız etmesi olmuştur. Bu tahlilin ardından Türkiye'yi El-Şebab gibi terör örgütlerinin saldırılarına karşı tedbirli olması için uyarmıştır. Türkiye için asıl meselenin bundan sonra yardım değil, Somali'deki siyasal yapıyı etkilemek ve politikayı şekillendirmek olduğu belirtilmiştir.

Düşünce kuruluşlarının ve üniversitelerin Somali ve Afrika siyaseti hakkında yeterince araştırma yapmaması, ciddi bir akademik çalışmanın olmaması eleştirilen bir durumdur. Türkiye'nin Somali politikasında özellikle sağlık ve iletişim alanında çalışmalarını artırması gerektiği, yer altı kaynakları açısından da zengin olan Somali'de Türk firmaları için yatırım imkânlarının oluşturulması ve Türk Hava Yolları'nın (THY) Somali'ye uçuşunun sağlanmasının hem Türkiye'ye yönelik algının değişmesine hem de ticari ilişkilerin gelişmesine katkı sağlayacağı söylenmiştir. Mogadişu havaalanının yapımında ve işletilmesinde Türk firmaları görev almıştır. Ayrıca, THY de buraya 2012 yılından itibaren sefer düzenlemektedir. Afrika'daki elçilik sayısını artıran Türkiye'nin bölgede siyasi aktör olma isteğini net şekilde belirtmesi, sorunlara yönelik söylem üretmesi, kıtada en ciddi ortak olabileceği Rusya ile iş birliğine girmesi, din konusunun üzerinde ciddiyetle durması ve Afrika'ya yönelik politikalarda etkili bir şekilde kullanılması, teknolojisini Afrika ile paylaşması tavsiye edilmiştir. SETA'nın bu raporunda ön plana çıkardığı değerlendirme ve tavsiyeleriyle Türkiye'nin Somali politikasını belirlerken nasıl davranması gerektiği hakkında yol göstermeye çalıştığını söylemek mümkündür.

Rusya siyasetinin genel bir fotoğrafının kamuoyuyla paylaşılmasının amaçlandığı “Rusya Siyasetini Anlama Kılavuzu” (Thoburn, 2015) adlı raporda, Rus siyasi sisteminin esaslarından, yönetim ve güvenlik

anlayışından, siyasi partilerinden, iş dünyasından, Rus toplumu, üniversiteleri ve medyasının yanı sıra Rusya'daki düşünce kuruluşları ve araştırma merkezlerinden bahsedilmiştir. Bu rapor, Rusya'nın iç ve dış politikaya yönelik hamleleri üzerine yorum yapmak ve tahminde bulunmak için Rusya'nın siyasi haritasını, aktörlerini ve toplumunu inceleyen bilgi temelli bir rapordur. Herhangi bir önerinin yer almadığı rapor, Türkiye ile Rusya arasında 24 Kasım 2015'te yaşanan uçak krizinden bir ay önce yayınlanmıştır.

“Türkiye-AB Geri Kabul Anlaşması ve Vize Diyalogu” (Ekinci, 2016) adlı rapor, sığınmacı krizi sebebiyle Türkiye ve AB arasında imzalanan anlaşmanın kapsamını, AB'nin beklentilerini ve Türkiye'nin attığı adımları değerlendirmiştir. Raporda, Türkiye'nin uygulamalarının geleceğine dair tartışmalara ve öngörülere yer verilmiştir. Türk vatandaşlarına tanınacak vizesiz seyahat hakkının ekonomik, sosyal ve siyasi açıdan fayda sağlayabileceğine dikkat çekilirken aynı zamanda bu durumun bir hak veya imtiyaz olarak düşünülmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Siyasi ve ekonomik koşulların her an değişmesi, güvenlik endişeleri ve Türkiye'den AB'ye kitlesel bir göçün başlaması bu hakkın askıya alınmasına neden olabilir. Öyle ki Avrupa'nın 2015 yılının ortalarından itibaren karşı karşıya kaldığı göçmen akını AB üyeleri arasındaki Schengen uygulamasının kırılganlığını göstermiş, göçmen akınına kontrol edemeyen ülkelerin Schengen bölgesinden geçici olarak çıkarılması gündeme gelmiştir. Bu sistemin çökmesi durumunda Türkiye'ye vaat edilen vize serbestisi anlamsız bir hale geleceği, bu yüzden Türkiye'nin atacağı adımları bu politikanın her an değişebileceğini göz önünde bulundurarak atması gerektiği tavsiye edilmiştir. Türkiye için kalıcı ve olumsuz sonuçlara yol açabilecek düzenlemelerde dikkatli davranılması, mevcut durumun iyice değerlendirilmesi önerilmiştir.

SETA'nın “PKK'nın Kuzey Suriye Örgütlenmesi PYD-YPG” (Acun ve Keskin, 2016) isimli raporu ise Suriye PKK'sının hangi dinamikler etrafında doğduğunu, Türkiye-Suriye ilişkilerinin normalleşmesiyle örgütün Esad rejimiyle yaşadığı gelgitleri ve 2011 yılında Suriye'de başlayan ayaklanmalar sonucunda Suriye rejimi ve PKK arasında yeniden kurulan ilişkiler incelemiştir. Raporda PYD-YPG'nin, PKK-KCK terör örgütüyle olan ilişkisi ortaya konmuştur. Terör örgütünün silahlı yapılanması incelenmiş, PYD-YPG'nin çocuk savaşçılar kullanması, etnik temizlik yapması ve bölgenin demografik yapısını değiştirme çalışmaları gibi savaş suçu sayılabilecek eylemlerine raporda yer verilmiştir. Terör örgütü PKK'nın bölgede farklı isimler altında varlığını sürdürmeye çalıştığı Türkiye'nin dünya kamuoyuna anlatmaya çalıştığı meseleler arasında yer almaktadır. Bahsi geçen terör örgütlerinin Türkiye'nin yaşamsal çıkarlarını tehdit ettiği, Türkiye'nin güvenlik kaygılarını artırdığı sıklıkla dile getirilmektedir. Rapor, Türkiye'nin PYD-YPG'yi terör örgütü PKK'nın uzantısı olarak gördüğünü ve bu örgütlerin faaliyetlerinin bölgede çatışmalara sebebiyet vereceği görüşünü desteklemektedir.

Türkiye'nin dış politikasına yönelik raporlarda tavsiyeler aracılığıyla dış politikanın şekillendirilmesi hedeflenmektedir. Bilgi temelli olarak adlandırılan, içerisinde öneriden ziyade belirli bir konu hakkında geniş bilgilere yer verilen raporlarla siyasi karar alma süreçlerinde etkili olma çabası ön plana çıkmaktadır. Karar alıcılara sunulan bilgi notlarının da önemine dikkat çeken Çağlar, SETA'nın bu süreçte nasıl dâhil olduğunu şöyle ifade etmektedir:

“İlgili bakanın, müsteşarın, genel müdürün, bazen başbakanın, bazen cumhurbaşkanının önüne ‘böyle bir konu var, senaryolarımız şu’ diye çalışma götürebiliyoruz. Raporlarla, analizlerle, yayınlarla kamuoyunun daha elit aktörlerini etkilemeye çalışıyoruz. Televizyon ve gazeteyle de kitleleri etkilemeye çalışıyoruz. Ama burada birincil, yani en temel amacımız politika yapıcıyı etkilemek. İstedikğin kadar kamuoyunu etkile, bütün gün televizyonlarda dolaş, en iyi söylemleri sen kur, bir ayda yirmi tane kitap çıkar, herhangi meseleyle alakalı politika yapıcının önüne o senaryoyu, o bilgi notunu koyamadığında işini eksik yapmış olursun. En büyük etkimiz, siyaset yapıcıların

önüne koyduğumuz senaryolardır. Onların görmediği, o rutin içerisinde gözden kaçırdığı noktaları, alternatifleri, senaryoları önlerine koyarsın. Bu şekilde oraya etki edersin. Seni şahıs olarak ciddiye almaz, önüne koyduğun metin olarak ciddiye alır” (İsmail Çağlar ile görüşme, İstanbul, 13 Nisan 2017).

SETA'ya ait çalışmaların karar vericilerin önüne gittiğinin ve bu çalışmaların dikkate alındığının bilindiği söylenmektedir. Karar vericilerin birçok yerden beslendiği, SETA'nın burada tek başına olmadığı her şeyden önce bürokrasinin kurumlarının devreye girdiği dile getirilmiştir. Dolayısıyla SETA'nın dış politikadaki etkisini ölçmek çok kolay değildir. Fakat Türkiye'de özellikle son birkaç yıllık döneme bakıldığında SETA'nın ürettiği söylemlerin siyasetin diline, pratik açıdan uygulanabilecek bazı politika önerilerine yansıdığı görülmektedir (Veysel Kurt ile görüşme, İstanbul, 13 Nisan 2017).

Düşünce kuruluşlarının siyasi meselelerle ilgili araştırma ve analiz yapmak, raporlar sunmak, siyasi sorunlara ilişkin tavsiyelerde bulunmak, hükümet programlarını değerlendirmek gibi rolleri bulunduğu vurgusu sıklıkla yapılmaktadır. Düşünce kuruluşlarının bu rollerini daha iyi açıklamak ve örneklendirmek adına incelenen SETA'ya ait raporlardan da benzer sonuçlar elde edilmiştir. SETA Balkan, Ortadoğu, Afrika, AB ve Rusya'ya yönelik araştırmalarıyla bu bölgelere yönelik politika oluştururken Türkiye'ye yararlanabileceği bir bilgi havuzu sunmaktadır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda dönemin dış politikası ile SETA'nın raporlarında ele aldığı konuların paralellik gösterdiği, yine bu raporlarda yer alan tavsiyelerin bazılarında uyulduğu söylenebilir. Ayrıca kurum çalışanlarının da üretilen çalışmaların öncelikle siyasi karar alıcılara yönelik olduğunu söylemesi bu görüşü teyit etmektedir.

SETA'nın özellikle Balkan, Ortadoğu ve Afrika ile ilgili olan çalışmalarında kültürel ve dini boyutların ön planda tutulması gerektiği söylemi bugün Türkiye'nin kamu diplomasisi faaliyetlerinde sıklıkla kullanılmakta, bu unsurlar Türkiye'nin yumuşak gücü olarak kabul edilmektedir. Türkiye'nin kamu diplomasisi faaliyetlerini yürüten resmi kurumu Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü'ne ait çalışmalarda da genellikle tarihsel ve kültürel bağların bulunduğu ülke ve bölgelere yönelik faaliyetlerin olduğu, diğer ülkelerde ise kendini tanıtmak için medyayı kullanmasıyla ön plana çıktığı görülmektedir. Bu anlamda SETA'nın dış politikaya dair raporlarında Türkiye'nin önem verdiği meselelere değindiğini, yorum ve tavsiyelerde bulunulurken mevcut politikadan çok farklı söylemler üretmediğini, belirli ülkelere yönelik politika oluşturulurken izlenmesi gereken yolu göstermeye çalıştığını söylemek mümkündür.

Sonuç

Düşünce kuruluşlarının siyasi meselelerle ilgili araştırma ve analiz yapmak, siyasi sorunlara ilişkin tavsiyelerde bulunmak, hükümet programlarını değerlendirmek gibi rollerinin yanı sıra halkın politik meseleler hakkında bilgi sahibi olmasını kolaylaştırmak, siyasi meselelerin çözülmesi için hükümetlere yardımcı olmak gibi birçok vazifeyi yerine getirdiği görülmüştür. Düşünce ve strateji kuruluşları, kamu diplomasisinden daha eski bir yapıya sahip olmalarına rağmen dış politikayı ilgilendiren meselelerde araştırma yapmaları ve yurt dışında siyasetçiler, entelektüeller, gazeteciler ve yabancı kamuoyuna yönelik faaliyetleri nedeniyle kamu diplomasisi aktörü olarak kabul edilmiştir. Bu kuruluşlar açık veya kapalı toplantılar, kongreler, çalıştaylar gerçekleştirerek, rapor, analiz yayınlayarak ve araştırmalar yaparak kamu diplomasisine hizmet etmektedir.

Her düşünce kuruluşu aynı zamanda kamu diplomasisi faaliyeti yürütmektedir ve siyasi aktörlerin tercihleri doğrultusunda belirli düşünce kuruluşlarının siyasi meseleler üzerindeki etkileri diğerlerine göre daha fazladır. Düşünce kuruluşları, kamu diplomasisi faaliyetlerine yaptıkları geniş kapsamlı araştırmalar ve

meselelere getirdikleri yorumlar aracılığıyla katkıda bulunmaktadır. Hükümetleri ürettikleri söylemlerle etkilemeyi başarabilen bu kuruluşlar, bilimsel bilgi üreten merkezler olarak görüldüğünden ve akademi kökenli uzmanlara sahip olduğundan inandırıcılıkları fazladır. Bu nedenle bölgesel ve küresel sorunlara siyasi, kültürel ve ekonomik açıdan yaklaşan düşünce kuruluşlarının araştırmaları sadece dış politikada değil aynı zamanda kamu diplomasisi faaliyetlerinde izlenecek yolu belirlemek için başvuru kaynakları arasında yerini almıştır.

SETA'nın kamu diplomasisi aktörü olduğu, bir düşünce kuruluşu olarak kamuoyu oluşturma ve gündem belirlemede rol aldığı, rapor, analiz ve bilgi notlarıyla siyasi karar alıcılara hem iç hem de dış politikayla ilgili meselelerde yorum, öneri, senaryo ilettiği ve bunların karar alıcılar tarafından dikkate alındığı SETA direktörü ve araştırmacısı tarafından dile getirilmiştir. SETA'nın yurt dışında politikacıları, basını, akademisyenleri ve kamuoyunu bilgilendirmek amacıyla toplantılar gerçekleştirdiği ve bu toplantılarda Türkiye'nin de önem verdiği İslamofobi, ekonomi, AB ile ilişkiler gibi meseleleri tartıştıkları yine kurum çalışanları tarafından teyit edilmiştir. Yabancı dildeki yayınlar aracılığıyla Türkiye'nin meselelere bakış açısının da yansıtıldığı bu çalışmaların kamu diplomasisi anlayışıyla örtüştüğü görülmüştür.

Dış politika alanındaki raporların değerlendirilmesi sonucunda SETA'nın bu çalışmalarda belirli meseleler hakkında ayrıntılı bilgilendirmeye, yorum ve tavsiyelere ağırlık verdiği saptanmıştır. Özellikle Balkanlar, Ortadoğu ve Afrika'ya yönelik çalışmalarda bu bölgelerdeki ülkelere yönelik politikalar hakkında tavsiye verilirken kültürel ve tarihsel yakınlığın kullanılması gerektiği vurgulanmıştır. Türkiye kamu diplomasisi faaliyetlerinde en çok kültürel diplomasiyi ön plana çıkarmaktadır. Bahsi geçen coğrafyalarda Osmanlı bakiyesi Müslüman topluluklarla dil, din, tarih, kültür gibi ortak değerlere sahip olduğunun vurgusu sık sık yapılmaktadır. Kamu diplomasisinin kültürel boyutunu oluşturan bu söylemler yapılan araştırmalara da yansımıştır.

Sonuç olarak, ülke içi faaliyetlerinin yanında yurt dışında gerçekleştirdikleri etkinlikler, yayınlar ve kurdukları ilişkiler aracılığıyla düşünce ve strateji kuruluşları kamu diplomasisi için önemli aktörlerdendir. Birçok düşünce kuruluşu bağlı bulunduğu devletin politikalarına uluslararası alanda meşruiyet kazandıran merkez olma özelliğine sahiptir. Bu nedenle devlet dış aktörler olmalarına rağmen dış politikadan bağımsız hareket etmemekte ve kamu diplomasisi aktörü olarak çeşitli politikaların uygulanmasında hükümetlere yardımcı olmaktadır.

Kaynakça

- Akgün, B. (2011). Afganistan İzlenimleri. URL: <http://sde.org.tr/author/detail/afganistan-izlenimleri/747> (Erişim Tarihi: 11.04.2017).
- Bostancı, M. (2012). Kamu Diplomasisinde Medyanın Rolü ve Önemi. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Cull, N. J. (2009). Public Diplomacy Before Gullion: The Evolution of a Phrase. N. Snow and P. M. Taylor (Ed.). Routledge Handbook of Public Diplomacy. (13-29). New York: Routledge.
- Çağlar, İ. -SETA Toplum ve Medya Araştırmaları Direktörü- (13 Nisan 2017). "SETA, Kamu Diplomasisi ve Medya" konulu görüşme. İstanbul.
- Davutoğlu, A. (2009). Stratejik Derinlik. İstanbul: Küre Yayıncılık.
- Doğan, E. (2012). Kamu Diplomasisinin Sunduğu Fırsatlar ve Kısıtları Üzerine. A. Özkan ve T. E. Öztürk (Ed.). Kamu Diplomasisi içinde (13-34). İstanbul: TASAM Yayınları.

Haass, R. N. (2002). Think Tanks and U.S. Foreign Policy: A Policy-marker's Perspective. U.S. Foreign Policy Agenda, The Role of Think Tanks in U.S. Foreign Policy. 7(3), 5-8.

İskit, T. (2015). Diplomasi Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Karasar, H. A. (2009). Türkiye'de Uzman Sıkıntısı ve Stratejik Düşünce Kültürü. H. Kanbolat ve H. A. Karasar (Ed.). Türkiye'de Stratejik Düşünce Kültürü ve Stratejik Araştırma Merkezleri: Başlangıcından Bugüne Türk Düşünce Kuruluşları içinde (354- 363). İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.

Keskin, T. and Halpern, P. R. (2005). Behind Closed Doors: Elite Politics, Think Tanks and U.S. Foreign Policy. Insight Turkey. 7(2), 99-114.

Kodaman, T. (2009). Düşünce Kuruluşları ve Türkiye'de Gelişimleri. H. Kanbolat ve H. A. Karasar (Ed.). Türkiye'de Stratejik Düşünce Kültürü ve Stratejik Araştırma Merkezleri: Başlangıcından Bugüne Türk Düşünce Kuruluşları içinde (394- 405). İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.

Kurt, V. -SETA Araştırmacısı- (13 Nisan 2017). "SETA, Kamu Diplomasisi ve Medya" konulu görüşme. İstanbul.

McGann, J. G. (2002). Think Tanks and the Transnationalization of Foreign Policy. U.S. Foreign Policy Agenda, The Role of Think Tanks in U.S. Foreign Policy. 7(3), 13-18.

McGann, J. G. (2007). Think Tanks and Policy Advice in the United States. New York: Routledge.

Nakamura, M. (2002). NIRA's world directory of think tanks 2002: Introduction. URL: <http://www.nira.or.jp/past/ice/nwdtt/2005/intro/intro2002.html> (Erişim Tarihi: 08.03.2017).

SETA. Dış Politika. URL: <https://www.setav.org/kategori/dis-politika/> (Erişim tarihi: 06.04.2017).

SETA. Hakkımızda. URL: <http://www.setav.org/hakkimizda/> (Erişim Tarihi: 05.04.2017).

Snow, N. (2009). Rethinking Public Diplomacy. N. Snow and P. M. Taylor (Ed.). Routledge Handbook of Public Diplomacy. (3-11). New York: Routledge.

Stone, D. (2005). Think Tanks and Policy Advice in Countries in Transition. URL: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/156673/adbi-dp36.pdf> (Erişim Tarihi: 09.03.2017).

TDK Sözlüğü. (2016). Kamu Diplomasisi. URL: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.58188da0d55f18.82421027 (Erişim Tarihi: 01.11.2016).

Weaver, R. K. (1989). The Changing World of Think Tanks. URL: http://www.medientheorie.com/doc/weaver_changing_worlds_of_think_tanks.pdf (Erişim Tarihi: 16.03.2017).

Weaver, R. K. and McGann, J. G. (2009). Think Tanks and Civil Societies in a Time of Change. J. G. McGann and R. K. Weaver (Ed.). Think Tanks & Civil Societies: Catalysts for Ideas and Action. (1-36). (Fourth edition). New Brunswick: Transaction Publishers.

Wiarda, H. J. (2010). Think Tanks and Foreign Policy: The Foreign Policy Research Institute and Presidential Politics. Lanham: Lexington Books.

Değerlendirilen Raporlar

Acun, C. ve Keskin, B. (2016). PKK'nın Kuzey Suriye Örgütlenmesi PYD-YPG. SETA Rapor (Rapor No. 61). İstanbul: SETA.

Ekinci, M. U. (2014). Karadağ Siyasetini Anlama Kılavuzu. SETA Rapor (Rapor No. 37). İstanbul: SETA.

- Ekinci, M. U. (2014). Sırbistan Siyasetini Anlama Kılavuzu. SETA Rapor (Rapor No. 38). İstanbul: SETA.
- Ekinci, M. U. (2014). Bosna-Hersek Siyasetini Anlama Kılavuzu. SETA Rapor. (Rapor No. 45). İstanbul: SETA.
- Ekinci, M. U. (2016). Türkiye-AB Geri Kabul Anlaşması ve Vize Diyalogu. SETA Rapor.(Rapor No. 64). İstanbul: SETA.
- Emin, N. (2014). Arnavutluk Siyasetini Anlama Kılavuzu. SETA Rapor. (Rapor No. 39). İstanbul: SETA.
- Emin, N. (2014). Kosova Siyasetini Anlama Kılavuzu. SETA Rapor. (Rapor No. 42). İstanbul: SETA.
- Emin, N. (2014). Makedonya Siyasetini Anlama Kılavuzu. SETA Rapor. (Rapor No. 43). İstanbul: SETA.
- Özkan, M. (2014). Doğu Afrika Jeopolitiği ve Türkiye'nin Somali Politikası. SETA Rapor. (Rapor No. 40). İstanbul: SETA.
- Thoburn, H. (2015). Rusya Siyasetini Anlama Kılavuzu. SETA Rapor. (Rapor No. 56). İstanbul: SETA.
- Yegin, A. (2015). Afganistan Siyasetini Anlama Kılavuzu. SETA Rapor. (Rapor No. 53). İstanbul: SETA.

TÜRK KÜLTÜRÜNDE BEYAZ RENK VE ÇAĞDAŞ TÜRK SANATINA YANSIMALARI

Ekin KAKAN¹

Özet

Genel anlamda toplumların yaşayış biçimlerini anlatan kültür, sanatı da kapsamaktadır. Türk kültürünün bir parçası sayılan renkler ise atasözlerinde, deyimlerde, dini ritüellerde, efsane ve destanlarda yer almıştır. Renkler, toplumların kendilerini ifade etmeleri için başvurulan simgeler bütünü olarak da algılanabilmektedir, bu bağlamda Beyaz/ak renk saflığın, bilgeliğin, gücün ve maneviyatın temsilcisi olmuştur. Türk kültürünü konu edinen eserlerde kullanılan beyazın, sanat eserlerini biçim ve içerik açısından dikkat çekici hale getirdiği düşünülmektedir. Bu çalışmada kısaca, Türk kültüründe beyaz rengin kullanım alanları ve etkilerine değinilmektedir. Ayrıca Fikret Otyam, Erol Akyavaş, Süleyman Saim Tekcan, Balkan Naci İslimyeli isimli sanatçıların ikişer eserinin Türk kültürüyle olan ilişkisi ve eserlerinde kullandıkları beyaz rengin anlamları üzerinde durulmaktadır. Sonuçta eserleri birbirinden teknik olarak farklılaşan bahsi geçen sanatçıların, içerik olarak beyazla; kutsallık, saflık, kudret ve bağlılığa işaret ettikleri anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk kültüründe beyaz, Fikret Otyam, Erol Akyavaş, Süleyman Saim Tekcan, Balkan Naci İslimyeli.

WHITE COLOR IN TURKISH CULTURE AND ITS REFLECTION TO CONTEMPORARY TURKISH ART

Abstract

In general, it is known that the cultures that reveal the forms of life of societies also cover art. Colors considered as a part of Turkish culture took parts in cults, proverbs, idioms, religious rituals, legends and epics. They are also perceived as set of symbols that have been applied to express societies themselves. White color has been a symbol of purity, wisdom, power and spirit. White color used in artworks which focus on the theme of Turkish culture has contextually and stylistically made the artpieces more attractive. In addition to touching upon uses of white color in Turkish culture and its effects, this study explicates the relationship between two paintings of artists such as Fikret Otyam, Erol Akyavaş, Süleyman Saim Tekcan, Balkan Naci İslimyeli and Turkish culture and the meaning of white color used in their works of art. As a result, it has been understood that the artists who differ from each other in technical terms use white color in a similar way to denote holiness, purity, power and fidelity.

Keywords: White color in Turkish culture, Fikret Otyam, Erol Akyavaş, Süleyman Saim Tekcan, Balkan Naci İslimyeli.

---

1 Arş. Gör. K.T.O Karatay Üniversitesi, ekin.kakan@karatay.edu.tr

Giriş

Bu çalışmanın amacı beyaz rengin, Türk kültüründeki ve Çağdaş Türk Resim Sanatındaki kullanım biçimlerine değinmektir. Çalışmada nitel veri toplama araçlarından literatür tarama ve doküman inceleme yöntemine başvurulmuştur. Araştırmanın kapsamı ve sınırlılıklarını Türk kültüründe geniş şekilde ele alınan beyaz rengin, Çağdaş Türk Resim Sanatına yansımaları oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Fikret Otyam, Erol Akyavaş, Süleyman Saim Tekcan ve Balkan Naci İslimyeli isimli Türk sanatçıların ikişer eseri incelenmektedir.

Kültür, insanlığın nesilden nesile bilgi, tecrübe ve inançlarını aktarması şeklinde açıklanmaktadır. Kültür Fransızca'da "cultura", Latince'de "colere", Türkçede "ekin" kelimesinden türemiştir ve "ekip-biçmek" anlamına gelmektedir (Güvenç, 1974, s. 96). Bir başka tanımda Latince kökenli olan kültürün "toprağı verimlendirmek için çalışma" yapmak anlamına geldiği ifade edilmektedir (Kafesoğlu, 1970, s. 54). Kültür, edebiyat kelimesine nazaran, daha geniş anlamlar taşımaktadır. Bütün güzel sanatlar dalları, müzik, dans ve zanaat ürünlerini kapsayacak şekilde kullanılmaktadır. Yeme-içme adetleri, kıyafet seçimleri ve eşyaların kullanımı da kültür kavramı içinde yer almaktadır. Her medeniyet maddi ve manevi değerleriyle var olmaktadır. Kültür de bu bağlamda, tarih boyunca oluşmakta ve gelişmektedir (Kaplan, 2004, s. 11 - 13). Bir milletin eğitim-öğretimi, devlet yönetimi, hukuk anlayışı, gelenek ve görenekleri de kültürün tanımı içerisinde yer almaktadır (Memiş, 2008, s. 1). Bu tanım, üç aşamada somutlaşmaktadır. Bu aşamalar bireysel kültür, yöresel/ulusal kültür ve evrensel kültürdür. Bireysel kültür; kişinin kendi tecrübeleri sonucunda edindiği kazanımlardır. Toplumsal kültür bir toplumu diğerlerinden ayıran, geçmiş mirasını içeren değerler bütünü olarak belirtilmektedir (Eriç, 2004, s. 10 - 11).

Renk ise, bilimsel olarak ışığın dalga boyunun gözde uyandırdığı histir. Isaac Newton prizmadan güneş ışığını geçirerek, ışığın kırılan yüzünü beyaz perdede sergilemiştir. Bu sayede gökkuşağı renklerinin nasıl oluştuğu saptamıştır (Gürer ve Gürer, 2004, s. 75). Fiziksel olarak renk, güneş ışığından çıkan enerjidir. Bu anlamda renk cisimlere çarparak gözde belirginleşir, ışısız bir ortamda rengin varlığından söz edilemez. Cisimlerin bazıları ışığı emerken, bazıları ise yansıtır. Beyaz, cisimlerden ışığı en çok yansıtandır (Artut, 2013, s. 157 - 158). Beyaz ışık, temizlik, saflık, masumiyet, sadelik, kurtuluş, kutsallık ve ruhsal olarak ergin olma hali gibi anlamları temsil etmektedir (Çoruhlu, 2012, s. 215). Masumiyeti çağrıştırdığı gerekçesiyle Batı'da gelinlikler beyaz olarak kullanılmıştır (Uçar, 2004, s. 48). Latince "candidus" beyaz anlamındadır. Bunun nedeni, seçimlerde adayların beyaz kıyafetler giymeleriyle açıklanmaktadır (Uçar, 2004, s. 49). Ayrıca renkler çeşitli kültürlerde ifade aracı olmalarının yanı sıra, sembolik olarak da kullanılmıştır. Beyaz/ak/ağca rengi Türklerde temizlik, duruluk, yücelik, yaşlılık, tecrübelilik ve bilgeliği temsil etmiştir. Devletin gücü, büyüklüğü ve adaleti de beyazla anlatılmıştır. Türk devlet büyüklerinin, savaşa giderken özellikle beyaz giydikleri bilinmektedir. Askeriyede, üst düzey yöneticilerin diğer askerlerden ayırt edilmesi adına beyaz kıyafetler tercih edilmiştir. Bahaeddin Ögel "Büyük Hun İmparatorluğu" adlı kitabında Çin komutanların Hunlar için "beyaz giyinen komutanı öldürürsek, Hunları dağıtmış oluruz" dediğini belirtmiştir (aktaran Memiş, 2008, s. 199). Alp Arslan ve Fatih Sultan Mehmet gibi hükümdarların da, savaşa gitmeden önce beyaz kıyafetler giydikleri belirtilmektedir (Albayrak, 2008, s. 6).

Türklerde en önemli renkler arasında yer alan beyaz renk, Tanrı Ülgen'in de simgesi olmuştur. Türk mitolojisine göre Gök Tanrısı Ülgen insanları, hayvanları, gökkuşağını vd. yaratmıştır. Beyaz atların, Üstüngü adı verilen törenlerde Ülgen için kurban edildiği ifade edilmiştir. Ülgen gibi iyiliği temsil eden Ak-Han ise, Sibiryaya ve Altay Türklerinin efsanelerinde yer almıştır. Beyaz iyiliği yanı sıra, bilgiye de işaret etmiştir. Bu bağlamda yeni doğan bebeklere isimlerin Hızır, Dede Korkut gibi bilge kişiler veya ak-sakallı, gök-sakallı kimseler tarafından verildiğine inanılmıştır (Ögel, 2014a, s. 345).

Güzellik Tanrıçası Ayızıt'ın ise bir çocuk doğacağı zaman çiçek, yemiş ve tarla perileriyle lohusaya yardıma gittiği belirtilmektedir. Ayızıt'ın "Ak Göl" adlı süt gölünden bir damla süt alarak yeni doğan bebeğin ağzına damlattığı ve bu sütün bebek için ilk ruh ve ilk hayat olduğu ifade edilmektedir. Altay Türklerinde Ayızıt Bayramları yapılmaktadır. Yazın yapılan bayramı ak kıyafetler giyen ak şaman idare etmekte ve bu törene kadınlar katılmamaktadır. Kışın yapılan bayramı ise, kara kıyafetler giyen kara şaman idare etmekte ve bu törenlere kadınlar da katılmaktadır (alıntılan Tursun, 2017, s. 24). Tüm bu veriler ışığında, renklerin dini ritüellerin gerçekleştirilmesinde yol gösterici olduğu söylenebilir.

Genellikle ak rengi, kara renkle birlikte kullanılmaktadır. Ak ve kara zıtlığına efsanelerde, destanlarda iyi ve kötü karakterlerin anlatılması amacıyla başvurulmuştur. Ak/ağca/akça olarak da anılan beyaz renk, siyahın tersi durumları ifade etmektedir. Kimi zaman beyazın, boz rengi karşılayacak şekilde kullanıldığı da bilinmektedir. Çay'a (1990, s. 51) göre; eski Türklerde kötü ruhların en korkutucularının toprakta ve yer-sularda bulunanlar olduğuna inanılmaktaydı. Yer-sularda bulunan bu ruhlara koç ve siyah dağ koyunu kurban edildiği ifade edilmektedir. Gök Tanrıya ise, beyaz koyun ve koçun kurban edildiği Hunlar'a ait kurganların incelenmesiyle tespit edilmiştir.

Kitanlar efsanelerini, manevi yaşamlarıyla bütünlük teşkil edecek şekilde yazmışlardır. Maneviyatla ilişkili görülen rüyalarda Tanrılar, beyaz elbise ve beyaz çelenk takmış kimseler olarak görülürlerdi. Beyazın Kitanlar için önemli bir renk sayılmasının nedeni, Uygurlarda yayılan Mani dininin Kitanlarda da etkili olmasıdır. Mani dininde beyaz kutsal sayılmıştır. Ancak Hitay (Kitan) Devleti'nde beyaz ata binip beyaz tilki avına çıkmak ve beyaz at, boz öküz, beyaz koyunların Gök Tanrıya kurban edilmesi eski Türk-Moğol gelenekleriyle ilişkilendirilmiştir. Ayrıca Kitanların Çin İmparatoru'na beyaz at, beyaz kurt, beyaz tavus ve beyaz kaplumbağa sundukları da bilinmektedir (aktaran Ögel, 2014a, s. 596).

Altay Türklerinin Yaratılış Destanı'nda ise, Ak-Ene/Ak-Ana figürü göze çarpmaktadır. Ülgen dünyayı yaratırken, Ak-Ana'nın Tanrı Ülgen'e akıl verdiği ifade edilmektedir (Ögel, 2014a, s. 620). Altay Türkeri'nin Ak atası, insanlığın ilk atası ve Hz. Adem'in karşılığı olarak yaratılış destanında yer almaktadır. Ak ata, üstün aklın ve saf yaratılışın sembolü olarak görülmektedir (Memiş, 2008, s. 200).

Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Kağan'ın sağ tarafında bulunan direğe ak koyun, sol tarafında bulunan direğe ise kara koyun bağlandığı belirtilmektedir. Destanlarda her zaman ak, karadan üstün tutulmuştur. Ak hükümdar kara hükümdardan, ak ruhlar ise kara ruhlardan güçlü görülmüşlerdir (Bayat, 2006, s.241-244). Ak-Han ve Kara-Han figürüne efsanelerde ve destanlarda rastlanmaktadır. Ak Han, Akdeniz'de yaşayan halkın isteğiyle yönetime geçmiş bir hükümdardır. Tüm insanlığın, Ak-Hanlar'a saygı duyduğu ifade edilmektedir (Memiş, 2008, s. 200).

Yakut Türklerinde Ürüng, yani ak rengin kutsallığından bahsedilmektedir. Er-Sogotoh Destanı'nda Ak-Oğlan adıyla anılan Er-Sogotoh'un, Tanrı tarafından yaratılan ilk kutsal insan olduğuna inanılmıştır. Destanda, Altay ve Yakut mitolojisindeki Ak-Deniz ve Süt Deniz gibi isimlerin de yer aldığı görülmektedir (aktaran Ögel, 2014a, s. 113). Sibiry ve Altay hikâyelerinde, denizin Ak ve Gök deniz olmak üzere ikiye ayrıldığı anlatılmaktadır (aktaran Ögel, 2014a, s. 626). Kuzey-Türk Destanı'na göre; "Dünyanın bir yanı ile öte yanını denizler ayırıyormuş. Bunlar Ak-deniz ile Gök-Deniz imiş. Dünyanın bittiği yerde, yine deniz kenarında ise, Ak-dağ ve Demir-dağ varmış..." (Ögel, 2014b, s.553-554).

İyi günün habercisi ak bulutlar, Türkler için olumlu duyguları ifade etmiştir. Ak taş ise, eski çağlardan beri yer isimlerinde kullanılmıştır. Akyazı tabiri Türk topluluklarında temiz ve parlak kaderi belirtmektedir. Ak-Koyun ifadesinin ise, Akkoyunlu ve Karakoyunlulardan geldiği ve koyunların renklerine göre ayrılmaları

sebebiyle bu isimleri aldıkları ifade edilmektedir. Türkler 'in, sürülerin karışmaması için hayvanların renkleri birbirinden ayırdıkları bilinmektedir. Türk mitolojisinde ak geyik motifine sıkça rastlanmaktadır. Bu hayvanlar doğada az bulunması nedeniyle önemli görülmüşlerdir (Memiş, 2008, s. 202-203). Orta Asya destanlarında aklı-göklü veya ak üzerine göklü güvercinden de bahsedilmektedir (Ögel, 2014b, s. 620).

Eski Türklerde üç yaşına gelen beyaz veya boz renkli atların, Tanrıya kurban edildiği ifade edilmektedir. Kurban edilen atların bir kısmı, alnı akıtmalı kısıraklardan oluşmaktadır. Matem esnasında kara giysiler giyen Oğuzlar'ın, cenazelerde ak-boz atın kuyruğunu kestikleri belirtilmektedir (İnan, 1987, s.470). Dede Korkut'ta Oğuz geleneklerine göre ağ otağ, kırmızı ve kara otağ şeklinde üç farklı renkte otağ bulunmaktadır. Oğlu olan ak otağa, kızı olan kırmızı otağa davet edilmektedir. Korkut-Ata/Dede Korkut aksakallı olarak tasvir edilmektedir. Türkler sakalı sevmemelerine karşın; ak sakallı olmak veliliğin ve tecrübenin temsili olmuştur. Ayrıca Kutadgu Bilig'de sakalın beyazlaşması ölümün yaklaşmasıyla ilişkilendirilmiştir (Memiş, 2008, s. 201 - 204).

Türklerin siyasi sisteminde mevcut tek il diğer illeri ve budunları birbirine bağlamaktadır. Bu sistem "ilhanlık" olarak anılmaktadır. İlhanlık sistemine göre, hâkim il beyazdır. Sınıf farkı olmayan ilhanlık sisteminde, ak ve kara renkler özgürlük, bağlılık ile ilişkilendirilmiştir (aktaran Tursun, 2017, s. 30).

Türkler dört ana yönü de renklerle belirtmişlerdir. Doğu gök mavi veya yeşil, güney al, kuzey kara, batı ise beyaz olarak tasvir edilmiştir. Yönlerin merkezi ve toprağın rengi ise, siyah veya sarı ile anılmaktadır. Kuzey karayılan, güney kızıl saksagan, doğu yeşil veya mavi ejderha, batı ak pars olarak Uygurcada yer almıştır (Çoruhlu, 2012, s. 207). Hunlarda da batının rengi beyazla anılmıştır. Ziya Gökalp "Türkler'de Mantiki Tenazurlar" adlı araştırmasında renk konusu detaylı olarak incelemiştir. Gökalp'e göre Akdeniz, Türkiye'nin batısında olduğu için bu isimle anılmaktadır. Kuzey ise, karayelin kaynağı olup kara renklidir. Akdeniz'in akllıkla anılmasının nedeni, berrak ve geniş bir yapıya sahip olmasıyla açıklanmaktadır (Memiş, 2008, s. 200). Türk kozmolojisinde batıyı temsil eden beyaz, kimi zaman Gök Tanrı'nın rengi olan mavinin yerini almaktadır. Hükümetin gücü, adaleti ve devlet adamlarının rütbeleri de beyaz olarak belirtilmiştir. "Ak soylu" ifadesi, beyazın soyluluk ile olan bağlantısını açıklar niteliktedir. Kutadgu Bilig'de sıradan kimseler siyah önemli kişiler ise beyazla ifade edilmiştir (İskenderzade, 2007, s. 335).

Ayrıca bayrak ve sancaklarda da beyaz kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde bulunan tüm bayraklar ise kırmızı, beyaz, yeşil ve sarı renklerinden oluşmaktadır. Hz. Muhammed'in sancaklarından bir tanesinin olup, "ak sancak" ismiyle anılmıştır. III. Selim'e (1789–1807) kadar özellikle yıldızsız beyaz ve yeşil renkte sancaklar kullanılmıştır. Klasik Osmanlı donanmasının bayrak ve sancakları çoğunlukla beyaz, kırmızı, mavi renktedir (Soysal, 2010, s. 221 - 224).

Atasözlerinde ve deyimlerde de ak rengine yer verilmiştir. Örneğin, "karakış" ifadesinde karın yağmasıyla her yer beyaza bürünürken, çeşitli zorlukların yaşanması kışa kara sıfatı yakıştırılmasına neden olmuştur (Albayrak, 2008, s. 6). Ak akça ile ak baldıra güven olmaz (olumsuzlama), ak giyen ağa gerek (arılık, adalet, güçlülük), ak köpeğe koyun diye sarılma (olumsuzlama), ak şeker, beyaz şeker ikisi de soya çeker (olumsuzlama) gibi atasözleri diğer örnekleri teşkil etmektedir (Tursun, 2017, s. 25). Eski Türklerde "ağ sakallı baba, ağ saçlı anne, ağ pürçekli ana" deyimlerinin kullanıldığı bilinmektedir. Dede Korkut hikâyelerinde aklık üzerinde sıkça durulmaktadır ve ak süt emmek, emmiş olmak önem arz etmektedir (Memiş, 2008, s. 201).

Bilindiği üzere Türkler siyasi, sosyal ve ekonomik şartlarıyla geniş bir alanda hakimiyet göstermişlerdir. Türk sanatları köklü bir kültürün ürünüdür (Karamağaralı,1980, s. 150). Türk sanatı ve arkeolojisini Orta

ve İç Asya'da gelişmiştir. Türk sanatının ilke ve teknikleri ise, İslamiyet öncesinde ve sonrasında Mısır, Irak, Kafkasya, Suriye, Doğu Avrupa ve Balkanlar'a kadar uzanmıştır (Çoruhlu, 1998, s. 9). Cumhuriyet döneminde ise, Atatürk sanat ve sanat eğitiminin, Türk milletinin kültür hayatındaki önemi üzerinde durmuştur. Türk milletinin sahip olduğu kültürel birikimini, sanat alanındaki yetkinliğini evrensel düzeyde duyurmayı hedeflemiştir (Orhun, 2011, s. 134-135). Beyaz, sanat alanında geniş şekilde yer tutmuş ve çeşitli sembollerin ifadesine yardımcı olmuştur. Bir rengin tonlarının elde edilmesi ve eserlere derinlik kazandırmak amacıyla da beyazdan faydalanılmıştır. Kültür ve sanatın bir bütün olduğu düşünüldüğünde, kültürel anlamda renkler önemli simgeler olarak görülmüştür. Yönlerin belirtilmesinde atasözleri ve deyimlerde, dini ritüellerin gerçekleştirilmesinde renklerden faydalanılmıştır.

Beyazın Sanat Alanına Yansımaları

Bu bölümde kronolojik sırayla Fikret Otyam, Erol Akyavaş, Süleyman Saim Tekcan ve Balkan Naci İslimiyeli isimli sanatçıların yaşam hikâyeleri ve sanatçıların beyaz ağırlıklı kullandığı eserleri irdelenmektedir.

Fikret Otyam (1926 - 2015)

Fikret Otyam 1926 Aksaray doğumludur. Ortaokulda Fransızca öğretmeni olan Lüleci Haşım Bey'in sanatçıya, fotoğraf makinesi hediye etmesi üzerine resim ve fotoğrafa yönelmiştir. Çok yönlü bir sanatçı olan Otyam yazar, gazeteci, fotoğraf sanatçısı ve ressam olarak anılmaktadır 2015'te vefat eden sanatçının, üretim süreci bitmiştir (URL-1, 2017).

Otyam, 1953 yılında Bedri Rahmi Eyüboğlu atölyesinden mezun olmuştur. Öğrencilik yıllarında gazeteciliğe başlamıştır, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu insanının yaşamını tanıtan röportajlar yapmıştır. Gazetecilik yaparken resme de devam etmiştir, 1980 senesine kadar fotoğraf sanatçılığı ve yazarlıkla ilgilenmiştir. Özellikle 1950 sonrasında resimlerinde Anadolu insanını resmetmiştir. Lekenin yoğun olarak algılandığı eserlerinde, açık-koyu değerler öne çıkmaktadır. Zaman içerisinde eserlerinde figür ve biçimlerin yalınlaştığı görülmektedir (Bircan, 1997, s. 13).

Resim 1. Fikret Otyam, Tuval Üzerine Yağlıboya (URL-2, 2017).

Peyzaj resmi olan bu eserde, Anadolu'dan bir kesit yer almaktadır. Kış mevsiminde, karlı geniş bir alanda hareket halinde resmedilmiş keçiler görülmektedir. Eserde gökyüzü, kar ve keçiler doğadaki halinden esinlenerek, yeniden yorumlanmıştır. Beyazın çeşitli tonlarının kullanılmasıyla, ışık ve gölge hissi verilmiştir. Eserde kullanılan siyah ve beyaz zıtlığı ile detaylar öne çıkmıştır. Ön planda bulunan keçilerin beyaz arka fon üzerine siyah ile resmedilmeleri sayesinde, öne çıktıkları düşünülmektedir. Eski Türklerde keçi "açki veya açkü adıyla anılmıştır (Roux, 2005, s. 249). Keçiler, bazı boyların dini ritüellerinde totem ve tabu olarak kullanılmışlardır. Hint mitolojisinde de keçiler önemli roller üstlenmişlerdir. Kırgızlarda keçiyi koruyan "Çiçan Ata"dan bahsedilir. Altay Türklerinde ise, keçilerin tufan olacağını haber verdiklerine inanılmaktadır. Bu keçilerin, gök yelesi olduklarından da bahsedilmektedir (Armutak, 2002, s. 419). Ayrıca keçi sembolünün Kültigin Anıtında da kullanıldığı bilinmektedir. Açık bir kompozisyon olan bu eserin geri planında gök yüzü ve dağlar belirginleşirken birbirleriyle olan uyum ve ilişkisi resmin genelinde soğuk etkisi yaratmaktadır (Ögel, 2014b, s.225). Eserde hakim renk beyazdır. Beyaz, Türklerde saflık ve kudretin temsilcisidir. Ak dağlar ise, Abakan kamlarının dualarında dağlar başı olarak da anılmaktadır. Altay Türklerinde ak cennet anlamında da kullanılmaktadır (Ögel, 2014b, s. 550). Bu anlamda ak dağlar ile cennete gönderme yapıldığı da düşünülebilir. Otyam'ın Anadolu'ya hayran olduğu bilinmektedir. Bu nedenle Anadolu'yu anımsatan figürler ve imgeler kullanılmaktadır. Fikret Otyam eserinin tamamında beyazı kullanarak, Anadolu'nun çetin hayatını ve kudretini belirtmiştir. Keçiler de dayanıklı ve güçlü hayvanlar olarak, bu sembollere destek vermektedir.

Resim 2. Fikret Otyam, Tuval Üzerine Yağlıboya, 100 x 100 cm. Bilge Koloğlu Koleksiyonu (URL-3, 2017).

Resim 2'de bakışlarını izleyiciye yöneltmiş bir kadın figürü arkasında, güvercinler göze çarpmaktadır. Mavi gökyüzünde uçan iki adet beyaz güvercin de bulunmaktadır. Eserin ön planında yer alan kadın figürünün başındaki yaşmak dikkati çekmektedir. Eserde hâkim renk beyazdır. Bu eser için beyaz, Anadolu kadının saflığına işaret ediyor olabilir. Beyaz yaşmağın, Türk kültüründe hamile kadınları "Albastı"dan korumak adına takıldığı da bilinmektedir. Anadolu kadını figürünün Otyam için, aşkın tasviri olduğu düşünülmektedir. Bu eserde de, siyah ve beyaz renklerin zıtlığı dikkati çekmektedir. Bu zıtlığa ayrıca destanlarda, hikâyelerde ve dini ritüellerde de rastlanmaktadır. Otyam'ın güvercinlerle Hacı Bektaş'a gönderme yaptığı düşünülmektedir. Ögele (2014a, s. 34-35) göre; Hacı Bektaş, mâna aleminden velayetle bir gökçe güvercinin donuna girip,

Anadolu'ya gelmiştir. Anadolu dervişlerinden biri olan Doğrul Baba ise, birşahın donuna girip Hacı Bektaş'ı yakalamaya çalışmıştır. Hacı Bektaş bir insan donuna girerek Doğrul Babayı boğazından yakalamıştır. Bu hikâyenin aynı zamanda, Anadolu'daki dervişlerin teslim olduklarını anlatan sembolik bir hikaye olduğu belirtilmektedir.

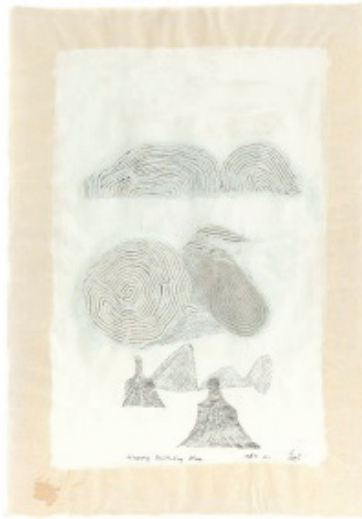
Sanatçı üretim süreci boyunca, tasavvufa bağlı imgeleri kullanmıştır. Alevi, Bektaşî kültürüne dair semgelere de eserlerinde yer vermiştir. Otyam'ın Anadolu kültürüne bağlı olduğu ifade edilmektedir. Fotoğrafçı, gazeteci ve ressam kimliğini birbirinden ayırmadan, Anadolu'ya ait insanları ve kültürel motifleri araştırmış ve eserlerinde yer vermiştir (Taş, 2010, s. 71). Kendisi bir Alevi olmamasına rağmen; resimlerinde bu kültüre dair öğeleri unutturmamayı ve bu kültüre olan bağlılığını yansıtmayı hedeflemiştir (Otyam'dan aktaran Taş, 2010, s. 70).

Resim 1 ve Resim 2'den Fikret Otyam'ın, Anadolu'ya ve Bektaşiliğe ait öğelerden faydalandığı anlaşılmaktadır. Anadolu'nun çetin yaşam şartlarını anlatmak adına, sanatçı gücü ve temizliği temsil eden beyazdan faydalanmıştır. Ayrıca beyazın kutsal olanı ifade etmek amacıyla da kullandığı düşünülmektedir. Bu bağlamda Otyam Alevi, Bektaşî inancına dair kültürel sembolleri, beyazdan faydalanarak aktarmıştır.

Erol Akyavaş (1932 - 1999)

Erol Akyavaş 1932 İstanbul doğumludur. Resim sanatına, Güzel Sanatlar Akademisi Bedri Rahmi Eyüpoğlu atölyesinde misafir öğrenci olarak başlamıştır. Paris'te Fernand Léger ve André Lhote atölyelerinde çalışmıştır. Ayrıca, 1950'de İtalya Floransa Güzel Sanatlar Akademisi atölyesinde üç sene kadar eğitim görmüştür (URL-4, 2017).

Erken dönem eserlerinde geometrik soyutlamalar ağır basmaktadır. Özellikle akrilik ve karışık teknik ile çalışmıştır. Ayrıca guvaş, toz boya ve yaldız da kullanmaktadır. Hat sanatını resim sanatına ilişkilendiren Akyavaş eserlerinde, kırmızı renk hâkimdir. Tasavvufa duyduğu yakınlık ile eserlerine yansımaktadır. Eski uygarlıklara ait kare, küp gibi geometrik formları sembolik ifadeler olarak kullanmaktadır (Ersoy, 2004, s. 32).

Resim 3. Erol Akyavaş, "Kerbela Serisinden", Tuval Üzerine Karışık Teknik, 31 x 43 cm.1983 (URL-5, 2017).

Resim 3'te çizgisel ifadelerin yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Kerbelâ hâdisesinin anlatıldığı eserde, hakim renk beyazdır. Kerbelâ Hadisesi, Yezid'in Hz. Hüseyin'e olan düşmanlığına dayanmaktadır. Hz. Muhammed vefatından sonra, ümmetini idare edecek kişisi seçmek istemiştir. O'nun ölümünden sonra dört halifenin üçü iktidar kavgaları nedeniyle öldürülmüştür. Hz. Ali'nin vefatı sonrasında yerine büyük oğlu Hz. Hasan'ın geçmesine, Muaviye engel olmuştur. Muaviye'nin ölümünün ardından oğlu Yezid yönetime geçmiştir. Bu dönemde Hz. Hüseyin halife kabul edilmiştir. Ancak bu durum Yezid'e rahatsızlık vermiş, sonunda Hz. Hüseyin H. 10 Muharrem 61/M. 10 Ekim 680 tarihinde şehit edilmiştir (Gürbüz, 2012, s. 130). Erol Akyavaş'ın tasavvuf ile ilişkilendirerek, eserler ürettiği bilinmektedir. Bu eserde sanatçının "Kerbelâ Serisi" içerisinde yer almaktadır. Bir eskiz niteliğinde oluşturduğu eserinde, hâkim tonun beyaz olması maneviyatla ilişkilendirilebilir. Beyaz bu eserde, hem şehitlik mertebesine hem Hz. Hüseyin'e olan saygıyı ve sanatçının ulvi duygularını belirtmede kullanılmıştır.

Resim 4. Erol Akyavaş, "Kâbe", Tuval Üzerine Karışık Teknik, 116 x 142 cm., 1988 (URL-6, 2018).

"Kâbe" isimli bu eserde, birkaç rengin tonlarının kullanıldığı görülmektedir. Erol Akyavaş eserlerinde sıklıkla karşılaşılan altın varak Kâbe'nin zemininde kullanılmıştır. Kâbe tasviri ise, siyahın birkaç tonu kullanılarak oluşturulmuştur. Beyazın arka planda kullanılması, esere dinginlik verirken; maneviyatı ve saflığı da vurgulamaktadır. Akyavaş'ın "Kâbe Serisi" başlıklı bir serisi olduğu bilinmektedir. Türklerde, dünyanın göbeği ve ortası Mekke ve Kâbe olarak kabul edilmektedir (Ögel, 2014b, s. 319).

Akyavaş'ın eserlerinde (bkz. Resim 3 ve Resim 4) tasavvufi sembollerin yer aldığı anlaşılmaktadır. Hüsnî-Hat sanatına dair sembollerin yanı sıra, eski kitaplardan alınmış yazılar, Kâbe ve Kerbelâ Hadisesi'ne yapılan göndermeler de dikkati çekmektedir. Ayrıca sanatçı labirent, spiral, daire vb. sembolleri de kullanmıştır. İslam dinine ait evrensel sembollere yer veren sanatçı için kullandığı imgeler, geniş anlamlar taşımaktadır (Taş, 2010, s. 85-86).

Tasavvufa ilgi duyan sanatçının, dini semboller ve Hüsn-i Hat sanatıyla ilişkilendirdiği eserleri öne çıkmaktadır. Beyaz rengin hâkim olduğu bu iki eserinde, Kerbelâ Hadisesi ve Kâbe sembollerle ifade edilmiştir. Beyazın birçok dinde önem arz ettiği bilinmektedir. İslamiyet'te beyaz saflığın temsili olmuştur, aynı zamanda kefenin beyaz olması dolayısıyla ölümü çağrıştıran bir renk de olmuştur. İslamiyet sadeliği öğüt etmektedir. Akyavaş'ın eserlerinde bu sadeliğe, beyaz ile ulaşıldığı ifade edilebilir.

Süleyman Saim Tekcan (1940)

Süleyman Saim Tekcan, 1940 Trabzon doğumludur. Öğretmen Okulu'nda okuduğu senelerde sanata ilgi duymaya başlamıştır. Önceleri Trabzon'da halkoyunları ile tanışmış ve halkoyunları oynayan figürlerin desenlerini yapmıştır. Bu desenlerde, O'nun eserlerinin tamamında göreceğimiz at figürüne de yer verilmiştir (Uçkan, 1996, s. 18).

Özgün baskı üzerine yoğunlaşan sanatçı, 1971 senesinde Almanya'da baskı eğitimi üzerine araştırmalar yapmış ve bu eğitimin Türkiye'de de benimsenmesine katkı sağlamıştır. Sanatçının resmettiği atların, Türk kültüründe önemli bir yere sahip olduğu ve minyatür sanatında da kullanıldığı bilinmektedir (Ersoy, 2004, s. 455).

Resim 5. Süleyman Saim Tekcan, “Dolu Dizgin Atlar”, Tuval Üzerine Yağlıboya, 100 x 150 cm. 2000 (URL-7, 2017).

Resim 5'te kırmızı arka fon üzerinde betimlenmiş, beyaz atlar dikkati çekmektedir. Bu iki beyaz at figürü kompozisyonun merkezine, koşar vaziyette resmedilmiştir. Her iki at figürünün de deforme edildiği görülmektedir. Arka planın kırmızıyla resmedilmesi sayesinde, at figürleri öne çıkmıştır. Atın, Türk'ler için kutsal sayıldığı bilinmektedir. Atların beyazla resmedilmesi ise, bu kutsallığın altını çizmektedir.

Türk kültüründe atın üstlendiği görev, diğer hayvanlara nazaran oldukça önemlidir. Binek hayvanlar olmasının yanı sıra atlar, hem yiyecek hem de dersinden faydalanılan hayvanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda Türkler'in dostu olarak da ifade edilmektedirler. Bu sebeple edebi metinlerde ve kültürel değerleri yansıtırken ata sıkça rastlanılmaktadır (Akman, 2003, s. 233).

Resim 6. Süleyman Saim Tekcan, “İsimsiz”, Tuval Üzerine Yağlıboya, 135 x 185 cm. 2003 (URL-8, 2017).

Resim 6’da klasik bir hayvan mücadelesi betimlenmiştir. Kırmızı bir arka fon üzerinde kahverengi tonlarında bir atın, beyaz bir ata üstün geldiği görülmektedir. Her iki figürün de mücadeleden yorgun düştükleri izlenimi vardır. Savaşlarda ve binek olarak kullanılan atlar, Türklere avantaj sağlamıştır. Orta Asya’dan beri atın, özel bir yeri olmuştur. Eserde yer alan beyaz atın kutsallığa işaret ettiği düşünülmektedir. Ögele (2014a, s. 620) göre, Kitan’ların erkek ataları beyaz ata biniyorlardı. Altay Şamanizm’inde ilahi görülen aklık, Temizlik ve paklık anlamına geliyordu, hayvan için kullanıldığında ise, beyaz asıl anlamına erişmekteydi.

Sanatçı 1990’da yaptığı bir röportajda; Ortaçağ’dan beri atlar ve atlıların sanatçılar için ilham kaynağı olduğunu belirtmiştir. İnsandan sonra altın kesim denilen ölçülere uygun olan atları, estetik bulduğunu da eklemiştir. Osmanlı’dan Orta Asya’dan beri Türklerin atlarla sıkı bağları olduğunu bu sebeple minyatürlerde de sıkça karşımıza çıktığını da ifade etmiştir. Süleyman Saim Tekcan’ın naturalist bir ifadenin ötesinde, atları mistik ve dinamik şekilde resmettiği düşünülmektedir (Dalkıran, 2010, s. 80-81).

Aynı zamanda atlar, 12 Hayvanlı Türk Takvimi’nde totem olarak kullanılmışlardır. Bu bağlamda atlar, 7. Yılı sembolize etmektedir. Şaman inancına göre at, gökten inmiştir. Yakut Türkleri’nde at “Güneş Alem”inden gelmektedir. Apsatı adlı bir Tanrı olarak da anılmaktadır (Armutak, 2002, s. 414). Tüm bu veriler doğrultusunda, Süleyman Saim Tekcan eserlerinde yer alan atların Türk kültürüyle ilişkilendirildiği anlaşılmaktadır. Beyaz atların, kutsal sayıldığı ve sanatçının eserlerinde bu kutsallığa işaret ettiği düşünülmektedir. Beyaz atlar özellikle Şaman ritüellerinde kullanılmıştır. Bu bağlamda sanatçının eserlerini, Şaman kültürüyle bağlar kurarak resmettiği düşünülmektedir.

Balkan Naci İslimyeli (1947)

Balkan Naci İslimyeli, 1947 yılında Adapazarı’nda doğmuştur. Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu’ndan 1972’de mezun olmuştur. 1977 “Görsel Sanatlarda Anlatım Ögesi Olarak Kurgu” başlıklı yüksek lisans tezini tamamlamıştır. 1983 sanatta yeterliliğini bitirmiştir (URL-9, 2017). Sanatçının tuval

resimlerinde simgesel ve romantik bir üslup kullandığı ifade edilmektedir. Kavramsal eserlerinde ise, eleştirel bir dille insanı ve doğayı ele aldığı düşünülmektedir (Ersoy, 2004, s. 282).

Resim 7. Balkan Naci İslimyeli, “Sanatçının 300 Yıllık Uykusunun Resmidir”, Tuval Üzerine Karışık Teknik, 90 x 105 cm., 1997-98, Sanatçının Koleksiyonu (URL-10, 2017).

“Sanatçının Üç Yüz Yıllık Uykusunun Resmidir” isimli eserde İslimyeli, yedi uyurlar olarak geçen hikâyeyi konu edinmiştir. Sanatçı yedi uyurların kıyafetlerini ve Kıtırmir adlı köpeği beyazla bütünleştirmiştir ve her bir figürde kendi otoportresini resmetmiştir. Sanatçının inançları gereği zulme uğrayan yedi uyurların, temiz ve saf kalışlarını betimlemek adına beyaz kullandığı düşünülmektedir.

“Kehf Sûresi Mekke döneminde inmiştir. 28. Âyetin Medine döneminde indiği de rivayet edilmiştir. 110 âyettir. Sûre, adını; ilk defa dokuzuncu âyette olmak üzere, birkaç yerde geçen “kehf” kelimesinden almıştır. Kehf, mağara demektir. Sûrede temel konu olarak, inançları sebebiyle öldürülmekten kurtulmak için bir mağaraya sığınan gençlerin mucizevi halleri, ayrıca Hz. Musa ile Zülkarneyn konu edilmektedir” (Kur’an-ı Kerim Meâli, s. 312).

Resim 8. Balkan Naci İslimyeli, “Deli Gömleği”, 175 x 223 cm. 1990 (URL-11, 2017).

“Deli Gömleği” adlı eserinde İslimyeli, tasavvuftaki zikir ritüeline gönderme yapmaktadır. Sanatçının eserlerinde, beyazı İslam inancıyla bütünlüştürerek kullandığı düşünülmektedir. Bu bağlamda sanatçının eserlerinde kullandığı beyaz saflık, kudret ve aidiyeti temsil etmektedir.

Sanatçı, dervişin sürekli arayış halinde olması ve sorgulama halini kendisiyle ilişkilendirmektedir. Kişinin kendi dünyasındaki problemlerini, dervişlerin sorunlarıyla benzer bulmaktadır. Dervişlerin arayışları sonunda, Allah'ı bulmalarını dairesel bir döngü olarak görmektedir. Sanatçı eserlerinin biçimsel olarak sınırlandırılmaması gerektiğini, içerik olarak tasavvufi imgelere yer verdiğini de belirtmektedir. Yapıtlarında kullandığı simetriyle (bkz. Resim 8), yine tasavvufla bir bağ kurduğunu ve yansımayı temsil ettiğini ifade etmektedir. Simetriyle esasen, “yansıyan-yansıtan” ve “yaratılan-yaratılan” arasında bağ kurulmaktadır (Öztoka'tan aktaran Taş, 2010, s. 62).

Sonuç

Araştırmanın konusunu içeren beyaz renk, Türk kültüründe ululuk, yücelik, saflık, kutsallık ve kudret gibi anlamları ifade etmektedir. Türk kozmolojisinde ak olarak geçen beyazın dini hikayelerde, destanlarda, ve Şaman ritüellerinde önemli bir yeri olmuştur. Beyaz, ak/ağça gibi isimlerle de anılmıştır. Olumlu olaylar ve düşünceler aktarılmak istenirken, beyaza başvurulmuştur. Beyaz ve siyah, efsaneler ve destanlarda birbirini tamamlayacak şekilde kullanılmıştır. Şaman ritüellerinde, kutsallığı ve olumlu olayları anlatmak amacıyla yer edinmiştir. Ayrıca, yönlerin belirlenmesinde de beyaz, batının temsili olmuştur. Gök Tanrıya sunulan kurbanların ve hükümdarlara gönderilen hediyelerin beyaz hayvanlardan seçilmesi, devlet adamlarının ve âlimlerin özellikle beyaz kıyafetler giymeleri, oğlu olan ailenin soy devamlılığının ak- çadır sahibi olması

gibi olgular, ak rengin önemine işaret etmektedir. Edebi metinlerde de sıkça karşımıza çıkan beyaz ile bilgelik de anlatılmıştır. Bu bağlamda sıkça Korkut Ata/Dede Korkut hikâyelerinde yer almıştır. Dede Korkut'ta ağ sakallı bilge bir kimse olarak tasvir edilmiştir.

Sanatın kültürden bağımsız olmadığı düşünüldüğünde, beyaz renk, Türk sanatçılar için önemli metafor sunma aracı olarak da görülmüştür. Ayrıca sanatta, beyazın ton değerlerinin verilmesi ve kompozisyona yalınlık katması bakımından da önemli olduğu düşünülmektedir. Beyaz, ışığı yansıtmasıyla bilinmiş, bazen renk olarak bile kabul edilmemiştir. Ancak tüm bu veriler doğrultusunda, beyazın güçlü sembolik yanları olduğu anlaşılmıştır. Türkler bu sembolik özellikler nedeniyle ak rengi, temel renkler arasında kabul etmişlerdir. Araştırma kapsamında incelenen Fikret Otyam, Erol Akyavaş, Süleyman Saim Tekcan ve Balkan Naci İslimyeli eserlerinde de beyazın çeşitli sembolleri sunmada kullanıldığı görülmüştür.

Fikret Otyam için beyaz; Alevi, Bektaşî kültürüne olan bağlılığını belirtmede kullanılmıştır. Otyam Anadolu'ya aşık bir sanatçı olarak, Anadolu sevgisini de beyazla anlatmıştır. Bu anlamda beyaz, sanatçı için saflığın ve bağlılığın temsili olmuştur. Aynı zamanda beyazla, Bektaşî kültürüne verdiği önemi de vurgulamıştır. Beyaz Erol Akyavaş için, İslam inancıyla bütünleşmiştir. Akyavaş beyazla, şehitlik mertebesine ve İslam inancına vurgu yapmıştır. Bu bağlamda Kerbelâ Serisi ve Kâbe adlı eserlerinde tasavvuf ile kendi sanatını ilişkilendirmiştir. Süleyman Saim Tekcan, Şamanizm'de kutsal sayılan atları eserlerinde ele almıştır. Sanatçı, eserlerinde kullandığı beyaz atlarla da dikkati çekmektedir. Beyaz atların Türkler için kutsallık ve güç ifadesi olduğu bilinmektedir. Balkan Naci İslimyeli ise, Kur'an-ı Kerim'de Kehf Suresi'nde geçen "Yedi Uyurlar" adlı hikayeyi kendi otoportrelerini kullanarak ele almıştır. Bu eserde tüm figürlerin beyaz ile resmedilmesi sayesinde, hikayede geçen kimselerin saflığı ve manevi yönlerinin gücü belirtilmiştir. "Deli Gömleği" adlı eserinde ise, dervişlerin seyr-u sülûklerini tamamlamak adına çektikleri çilenin kutsallığı beyazla ifade edilmiştir.

Araştırmada ele alınan her bir sanatçı eserlerinde, biçim ve teknik olarak birbirinden farklı üsluplar kullanmışlardır. Ancak bu sanatçılar, içerik olarak Türk kültürüne dair öğeleri ele almışlardır. Bu bağlamda tasavvuf ve inançlarla çevreledikleri eserlerinde beyazın, bilinçli olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Genel anlamda beyaz bu eserlerde kutsallık, saflık, kudret ve bağlılığın temsilcisi olmuştur.

Kaynakça

- Akman, E. (2003). Türk Kültüründe ve Azerbaycan Destanlarında At. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 11 (1), 233-48.
- Albayrak, K. (2008). Milli Dinlerde Renk Fenomeni. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 1-41.
- Armutak, A. (2002). Doğu ve Batı Mitolojilerinde Hayvan Motifi I. Memeli Hayvanlar. *İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 28 (2), 411-427.
- Artut, K. (2013). *Sanat Eğitimi Kuramları ve Yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Bayat, F. (2006). *Oğuz Destan Dünyası, Oğuznâmelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü*. İstanbul: Ötüken Yayıncılık.
- Bircan, A. (1997). *Gazeteci Ressam Fikret Otyam*. İstanbul: Türkiye Halk Bankası Yayınları.
- Çay, A. M. (1990). *Türk Milli Kültüründe Hayvan Motifleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

- Çoruhlu, Y. (1998). *Erken Devir Türk Sanatının ABC'si*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Çoruhlu, Y. (2012). *Türk Mitolojisinin Anahtarları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Dalkıran, A. (2010). *Çağdaş Türk Resminde Şamanist Etkiler* (Doktora tezi). Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Erinc, S. M. (2004). *Kültür Sanat, Sanat Kültür*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Ersoy, A. (2004). *500 Türk Sanatçısı Plastik Sanatlar*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Gürbüz, İ. A. (2012). Kerbelâ Şehidinden Sevgili İmgesine: Hz. Hüseyin. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 64 (1), 129-146.
- Gürer, L. & Gürer, G. (2004). *Temel Tasarım*. İstanbul: Birsen Yayınevi.
- Güvenç, B. (1974). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- İnan, A. (1987). *Makaleler ve İncelemeler 1. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İskenderzade, A., L. (2007). Dede Korkut Hikâyelerinin Türk Plastik Sanatlara Yansımaları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (1), 319-340.
- Kafesoğlu, İ. (1970). *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Karamağaralı, H. (1980). *Milli Sanat Anlayışı ve Politikası. Kültür ve Sanat* içinde. (s.149-153). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Kaplan, M. (2004). *Kültür ve Dil*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kur'an-ı Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Memiş, E. (2008). *Türk Kültür Tarihi (Türk Kültüründen Bazı Kesitler)*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Orhun, F. B. (2011). Cumhuriyet Döneminin İlk Yıllarında Sanat Eğitimine Yön Veren Görüşler. (Ed. Aytaç, A.), *V. Uluslararası Türk Kültürü ile Sanatları Kongresi – Sanat Etkinlikleri* içinde. (s. 133-146). Ankara: Anka Yayıncılık.
- Ögel, B. (2014a). *Türk Mitolojisi 1. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (2014b). *Türk Mitolojisi 2. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Roux, J. P. (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- URL-1: <http://www.fikretotyam.com/biyografi> (Erişim Tarihi: 05.12.2017)
- URL-2: <http://www.fikretotyam.com/resimleri/detay/otyam-in-fircasindan/286> (Erişim Tarihi: 05.12.2017)
- URL-3: <http://www.fikretotyam.com/resimleri/> (Erişim Tarihi: 05.12.2017)
- URL-4: <http://www.galerinev.com/tr/sanatcilar/detay/11/erol-akyavas> (Erişim Tarihi: 05.12.2017)
- URL-5: <http://www.beyazart.com/sanatci/Erol-Akyava%C5%9F> (Erişim Tarihi: 05.12.2017)
- URL-6: <https://www.mutualart.com/Artwork/Kabe/842FF78629C61975> (Erişim Tarihi: 10.05.2018)
- URL-7: http://turkishpaintings.com/index.php?p=37&l=1&modPainters_artistDetailID=214 (Erişim Tarihi: 05.12.2017)
- URL-8: <http://www.suleymansaimtekcan.com/pPages/pArtist>

aspx?paID=355&section=130&lang=TR&bhcp=1&periodID=&pageNo=0&exhID=0 (Erişim Tarihi: 05.12.2017)

URL-9: <http://lebriz.com/pages/artist>.

aspx?artistID=585&section=120&lang=TR&bhcp=1&periodID=&pageNo=0&exhID=0 (Erişim Tarihi: 05.12.2017)

URL-10: <https://tr.pinterest.com/pin/568438784199534995/> (Erişim Tarihi: 05.12.2017)

URL-11: <http://www.lebriz.com/pages/artist>.

aspx?artistID=585&section=130&periodID=734&lang=TR&bhcp=1 (Erişim Tarihi: 05.12.2017)

Soysal, M. E. (2010). Tarihsel Süreçte Bayrak ve Sancaklarımız. A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED], 42 (1), 209-239.

Taş, M. (2010). *XIII. Yüzyılda Anadolu'da Hakim Olan Tasavvuf Düşüncelerinin 1980 Sonrası Çağdaş Türk Resim Sanatına Yansımaları* (Doktora tezi). Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Tursun, K. F. (2017). Türk Atasözlerinde Renkler. (Ed. Emine Gürsoy Naskali), *Renk Kitabı içinde*. (s. 22-30). İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Uçar, T. F. (2004). *Görsel İletişim ve Grafik Tasarım*. İstanbul: İnkılâp Yayınevi.

Uçkan, Ö. (1996). *Süleyman Saim Tekcan*. İstanbul: Bilim Sanat Galerisi Yayınları.

KATAR KRİZİNDE MÜSLÜMAN KARDEŞLERİN ROLÜ

Gizem BOLAT¹

Özet

Bu çalışmada Haziran 2017'de yaşanan ve uluslararası gündeme aniden düşen Katar krizi temellerinin önceden atılmaya başlandığından ve Katar'ın sıra dışı dış politikalarının bu sürece katkısından bahsedilmiştir. Son olarak ise Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Bahreyn tarafından Katar'dan talep edilenler ve krizin oluşumundaki Müslüman Kardeşler etkisi tartışılmıştır. Sonuç bölümünde ise Katar krizinin son durumu ve sorunun sürdürülebilirliğinin üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Müslüman kardeşler, Mısır, Arap baharı, Katar krizi, Körfez ülkeleri.

THE ROLE OF THE MUSLIM BROTHERHOOD IN THE QATAR CRISIS

Abstract

This study aims to discuss Qatar crisis which occurred in June, 2017 and came to the forefront of international agenda and claims that foundations of the crisis were already laid earlier and Qatar's unusual foreign policies contributed to the crisis. Finally, the demands of Saudi Arabia, United Arab Emirates and Bahrain from Qatar and the influence of the Muslim Brotherhood in the formation of the crisis have been discussed. In the conclusion, the latest status and sustainability of the Qatar crisis is emphasized.

Keywords: Muslim Brotherhood, Egypt, Arap Spring, Qatar crisis, Gulf countries.

---

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, gzmbolat@gmail.com

Giriş

Mısır, yüzyıllardır içersinde farklı kültürler ve dinler barındıran bir bölgede yer almaktadır ve bu sebeple de kültürlerin ve dinlerin bölgeye bırakacağı miraslar olmuştur. Pew Araştırma Merkezi'nin 2009 yılında hazırladığı "Mapping The Global Muslim Population" adlı raporda Mısır'ın bölge itibarıyla bulunduğu Kuzey Afrika- Ortadoğu grubunda, nüfusun Müslüman nüfusa oranının %91.2 olduğunu belirtilirken bu oranın Mısır'da %94.6'ya kadar çıktığı açıklanmaktadır (PEW Research Center, 2009). Bu yoğunlukta Müslüman nüfus içeren bir ülkede İslam'ın ve etkili olduğu fikirlerin toplumdan, siyasetten uzakta tutulmasının pek de mümkün olmadığı söylenebilir. Müslüman Kardeşler Arapça kullanımıyla İhvanü'l Müslimin tam olarak da bu noktada ortaya çıkmaktadır. İdeolojik olarak başlayan hareket toplumun da etkisiyle kendisini siyasette, sosyolojik yapıda, eğitimde ve hatta orduda dahi gösterecektir. Arap Baharı sürecinde ise etkin bir rol oynayan Müslüman Kardeşler, toplumu dinamize ederek özellikle Mısır'da sadece sivil toplum kuruluşu gibi çalışmadığının altını çizmiştir. Özellikle Arap Baharı sürecinde Körfez'de Müslüman Kardeşleri destekleyen tek ülke olan Katar'ın bu uyanışa desteği sonucu belirleyici olmuştur. Fakat Müslüman Kardeşlere bu süreçte verilen destek, Katar açısından yeni bir krizin anahtarını olma görevini görmüştür.

Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Bahreyn'in terörist grup olarak ilan ettikleri ve rejimlerine tehdit olarak algıladıkları Müslüman Kardeşlere Körfez'deki komşularından verilen destek bu üç devlet açısından rahatsız edici olarak algılanmıştır. Müslüman Kardeşlerin Katar'daki etkisini eğitimde izlediği yollar ve üst düzey İhvan yöneticilerini Katar'da misafir etmesi somutlaştırmıştır. Körfez ülkelerinin Katar karşıtı koalisyon oluşturmalarının bir diğer sebebi ise Katar'ın izlediği farklı dış politikalarıdır. Özellikle İran ile izlenen yakın politikalar, Körfez'de Katar'ı Müslüman Kardeşlere karşı olduğu gibi İran'a karşı da yalnız bırakmıştır. Katar'ın dünya doğalgaz rezervinde üçüncü sıraya sahip olması ve sıvılaştırılmış doğalgaz (LNG) ihracatında birinci olması Körfez açısından Katar'ın denetim altında tutulmasını zorlaştırmıştır. Tüm bu sebepler göz önüne alındığında zaten gergin olan iplerin daha da gerginleşmesi ve 5 Haziran 2017'de üç ülkenin Katar ile tüm diplomatik ilişkilerini kesmesi uluslararası kamuoyunu şaşırtmakla beraber aslında bilinen sorunların yansımasıdır.

Katar Krizi Sürecinde Müslüman Kardeşlerin Rolü

Katar Krizi

Katar krizi, uluslararası gündeme aniden düşmüş gibi görülebilir fakat krizin alt yapısı için gerekli gerginlikler Körfez ülkeleri arasında yıllardır hazırlanmaktaydı. Krizin sebeplerine değinmeden önce krize sebep olan ülkelerin Körfez içerisindeki konumlarından bahsedecek olursak Suudi Arabistan için Vahhabiliğin öncüsü denebilir. Birleşik Arap Emirlikleri ise Arap Yarımadası'nın finansal olarak etkin gücü olarak görülmektedir. Kuveyt ise Körfez ülkeleri içerisinde Katar aleyhinde yön değiştiren son ülkedir (Steinberg, 2017, s. 65). Krizin oluşumuna bu açıdan ve bu ülkelerin Körfez içerisindeki görevleri açısından bakmakta fayda vardır.

Krizin temel sebeplerinden birisi olarak Katar'ın Körfez ülkelerinde görülmeye alışılmış dış politika stratejilerinden farklı bir yol izlemesi gösterilebilir. Çünkü Körfez ülkelerinin çoğunda görülen portföy "İran ile düşman, İran'ın 'Büyük Şeytan' olarak tanımladığı Amerika ile dost" şeklinde özetlenebilir. Ancak Katar 1971 yılında bağımsızlığını kazanmış küçük bir Körfez ülkesi olarak özellikle Şeyh Hamad döneminde daha stratejik karar almaya ve dikkatleri üzerine çekmeye başlamıştır (Başkan, 2012, s. 43). Özellikle İran konusunda komşularının izlediği dış politikadan farklı olarak ilişkilerinin geliştirilmesi gerektiğini açıkça belirtmiştir. Katar Şeyhi'nin 2000 yılında ilk resmi ziyaretini de İran'a gerçekleştirmesi açıklamaları ile paralel politikalar izleyeceğinin ilk işaretlerindedir (Başkan, 2012, s. 43). Katar'ın İran için attığı ikinci adım

2006-2007 Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi geçici üyeliği sırasında İran'a yönelik uygulanmak istenen ekonomik yaptırımlar oylamasında 'Hayır' oyu kullanan tek ülke olmasıydı. Ayrıca 2006'da İran'ın uranyum zenginleştirmesini engellemeye yönelik yapılan oylamada da 'Hayır' oyu veren tek ülke olarak kalmıştır (Akt. Wehrey ve vd, 2009, s. 48-50). Tüm bu belirtiler Katar ve İran'ın müttefik olduğunu kanıtlamaz fakat Katar'ın İran'a birçok Körfez ülkesinden farklı politikalar uyguladığının önemli örnekleridir.

Katar'ın bölgede denge politikası uyguladığını söyleyebilmek de mümkündür. Bu durumu desteklemek için de Katar'ın Birleşik Devletler ile yürüttüğü büyük bütçeli projeler gösterilebilir. En önemlisi Birleşik Devletler'in Katar'da 1996'da açmasına izin verilen 1 milyar doların üzerinde maliyete sahip olan El Udeyd Hava Üssü'dür. Bu gelişmeyle birlikte Birleşik Devletler, Suudi Arabistan'daki askerlerini Katar'a çekerek Merkez Komuta (CENTCOM) noktasını Katar'dan idare etmeye başlamıştır. Birleşik Devletler'in Afganistan ve Irak operasyonlarını CENTCOM'dan yönlendirdiği göz önünde bulundurulacak olunursa İran'la yaşanabilecek olası bir saldırı anında Katar'daki askeri üs büyük önem arz etmektedir (Başkan, 2012, s. 4). Birleşik Devletler'in Katar'daki üssünün amacının bu denli kolay okunabiliyor olmasına rağmen Katar'dan farklı yönde açıklamaların gelmesi dış politikadaki farklılıkların altını çizmiştir. Çünkü 2005 yılında Birleşik Devletler-İran arasında yaşanan gerginlikte Hürmüz Boğazı'nı enerji trafiğine kapatmakla tehdit eden İran'ın kararı Birleşik Devletler açısından tepkiyle karşılanmıştır. Bu ortamda İran ile komşu olan ve Birleşik Devletler'in topraklarında askeri üsse sahip olduğu Katar, İran'a yapılacak her türlü saldırıda köprü görevi görmeyeceğini açıklamıştır. Birleşik Devletler ise Katar'a yapılan yardımın kesilebileceği ya da Katar'daki üslerin kapatılabileceği şeklinde karşılık vermiştir (Koçgündüz, 2011, s. 77).

Katar, uluslararası güvenliğini iki şekilde temellendirmektedir. İlki Birleşik Devletler ile yeri doldurulamaz olarak nitelenebilecek bir lokasyonda olan El Udeyd Hava Üssü'dür. Bu hava üssününün Birleşik Devletler ve Katar için öneminden yukarıda bahsedilmiştir. İkincisi ise Katar'ın kendisine olan bağımlılıklarının çeşitlendirmesidir (Roberts, 2017a, s. 1). Dünya Gaz Birliği'nin 2016 yılındaki Dünya LNG Raporu'na göre, Dünya doğalgaz rezervinde Rusya ve İrandan sonra üçüncü sıraya sahip olan Katar, Sıvılaştırılmış Doğalgaz (LNG) piyasasında ise %31.8 oranı ve 106.4 milyar metreküp ihracat ile ilk sıradadır (Akt. Karagöl, Kaya, 2016: 14). Aynı raporun başka bir verisi ise 2003 yılında 19.2 milyar metreküp ile başlayan LNG ihracatı 2015 yılında 106.4 milyar metreküpe ulaşmıştır (Akt. Karagöl, Kaya, 2016, s. 21). Katar'ın LNG ihracatında bulunduğu başlıca bölge genelde %69.5 ile Asya Pasifik olmakla birlikte özelde ise sırasıyla %20.2 Japonya, %16.3 Güney Kore ve %13.5 oranlarıyla Hindistan'dır (BP Statistical Review of World Energy, Haziran 2016: 28). Katar'ın LNG ihracatı yaparken faydalandığı enerji şirketleri Qatargas ve Ras Laffan'dır ve Katar, 56 gemiyle dünyanın en geniş tanker filolarından birine sahiptir (Katar Ülke Bülteni, 2014, s. 7).

Müslüman Kardeşlerin Katar Krizindeki Rolü

Krizin bir diğer etkileyici unsuru ve konumuzun asıl muhatabı Müslüman Kardeşlerdir. Müslüman Kardeşlerin Katar krizinde etkili olmasının olay bazında değil de Körfez ülkelerindeki sistem bazında ele almak daha pragmatik olacaktır. Çünkü Körfez ülkelerinde yaşanan Müslüman Kardeşler rahatsızlığı sadece Katar krizi ile kendini göstermiş değildir. Körfez ülkeleri (Katar hariç) Müslüman Kardeşlere verilen desteğin karşısında olmuştur.

Katar'ın Müslüman Kardeşler üzerindeki etkisini 1960'lara kadar götürebiliriz. Çünkü Katar, 1960'lardan sonra Müslüman Kardeşlerin birçok üyesini ülkesinde konuk etmeye başlamıştır. Özellikle Şeyh Yusuf El Karadavi'nin 1961 yılında Mısır'dan ayrılarak Katar'a gelmesi Doha ve Müslüman Kardeşler ilişkisini derinden etkilemiştir. Çünkü Karadavi'nin Müslüman Kardeşlerin üst düzey yöneticilerinden biri olması ve özellikle eğitim alanındaki girişimlerine Katar'da devam etmesi Katar'ın eğitim sisteminde köklü değişimlere gitmesine yol açmıştır. Müslüman Kardeşler üyesi birçok kişinin eğitim sistemi içerisinde

entegre edilmesi yönünde girişimleri, Karadavi'nin Katar Üniversitesi'nde Şeriat ve İlahiyat Fakültesi'ni kurması ve dekanlığını üstlenmesi ile eğitim sistemindeki etkisi somut hale gelmiştir. Ayrıca 1990'ların ortasından bu yana El Cezire kanalında yaptığı Şeriat ve Hayat adlı programı ise Karadavi ve Müslüman Kardeşlerin görünürlüğünü arttırmıştır (Akt. Roberts, 2017b, s. 54).

Katar'daki Müslüman Kardeşler etkisi somut bir gerçekliktir fakat henüz kurumsallaşamamış olmaları ise bir diğer gerçekliktir. Müslüman Kardeşler etkisi eğitim ve adalet alanında hissedilebilir orandadır. Fakat eğitim politikaları üzerinde resmi bir şekilde Müslüman Kardeşler ideolojisinin etkili olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Ancak eğitim politikası yapıcılarının sosyal ve eğitim geçmişleri de göz önünde bulundurulduğunda Müslüman Kardeşler etkisi göze çarpmaktadır. (Akt. Freer, 2015, s. 17).

Suudi Arabistan'ın Müslüman Kardeşleri tehdit olarak yaklaşmasının sebeplerinden biri ise Müslüman Kardeşlerin eğitim üzerindeki etkisini fark etmiş olmasıdır. Suudi Arabistan, Müslüman Kardeşlerin El İslah kolunu ülke içerisinde eritmeye çalışmıştır. Çünkü eğitimdeki etkilerinin egale edilemiyor olması Suudiler için endişe verici olarak yorumlanmıştır (The Atlantic, Trager, 2 Temmuz 2017). Fakat Katar Müslüman Kardeşleri risk olarak görmemektedir. Çünkü Doha 1999 yılında başlattığı Müslüman Kardeşleri devlet içerisinde çözme misyonunu 2003 yılında tamamladığı düşünülmektedir (Al-Monitor. Qassemi, 23 Ocak 2013). Bu sebeple diğer Körfez ülkeleri gibi Müslüman Kardeşleri tehdit unsuru olarak değerlendirmiyor.

Katar için Müslüman Kardeşlerin toplumsal ve siyasal faydaları da göz ardı edilmemelidir. Öncelikle Katar'ın Müslüman Kardeşler ile olan ilişkini destekleme olarak değil de faaliyetlerine izin vermek şeklinde değerlendirmek daha doğru olacaktır. Katar- Müslüman Kardeşler ilişkisini bu bağlam çerçevesinde değerlendirmek Katar'ın bakış açısını da netleştirecektir. Bununla birlikte Müslüman Kardeşlerin Katar'a girişi yapmasının ardından yaşanan gelişmeler Katar'da etkili grupların din açısından motive edilmesiyse devam etmiştir. Dinin motive edici oluşu ve İslam alimi akımının eğitimde yaşanıyor olması sıradan Katar bürokrasisi için itici bir güç haline gelmiştir. Ayrıca Vahhabi bir ülke olan Katar, Vahhabiliğin etkisini yasal olarak arttırmaya ya da devlet içerisindeki Vahhabiliği arttırmaya çalışmamıştır. Eğer bu yola başvurmuş olsaydı Körfez içerisinde Vahhabi muhafazakarlığın savunucusu olan Suudi Arabistan ile arasında kopmaz bir bağ oluşturabilirdi. Bu durumun Müslüman Kardeşler ile ilişkisi ise Katar'da Vahhabiliğin dengeleyici unsuru olarak Müslüman Kardeşlerin kullanılıyor olmasıdır (Roberts, 2017b, s. 55). Müslüman Kardeşlerin diğer bir faydası Arap Baharı süresince Katar'ın hareket kabiliyetini arttırmasıdır. Çünkü Arap Baharı'nda Katar Müslüman Kardeşleri sadece sivil toplum örgütü olarak kullanmakla yetinmedi ve Libya'daki göstericilere askeri güç göndererek destek verdi ve İslamcı göstericilere de para, silah ve eğitim vererek destekledi (Steinberg, 2017, s. 67).

Körfez ülkelerinin güvenlik parametreleri; devlet yapılanmasının monarşi üzerinden sağlanması sebebiyle rejim güvenliği, her devletin önceliği olan ulusal güvenlik ve ekonomi sistemlerinin temelleri sebebiyle enerji güvenliğidir (Erboğa, 2016, s. 12). Körfez ülkelerinin Müslüman Kardeşler ile ilgili ortak kaygısı Müslüman Kardeşlerin ülkelerinin rejimlerine yönelik tehdit amacı taşıdığı yönündedir. Ulusal güvenliği tehdit ettiği iddia edilen devlet ise İran'dır. Körfez'e sınırı olması ve bazı Körfez ülkelerindeki Şii azınlık dışında bölge ülkeleriyle stratejik ortaklıklar kurmayan İran, Körfez ülkeleri için modern tarih boyunca sorun teşkil etmiştir. Körfez ülkeleri tarafından sakıncalı olduğuna kanaat getirilmiş ve güvenliklerini tehdit ettiği düşünülen Müslüman Kardeşler ve İran'ın Katar ile sıkı ilişkiler kurması uzun zamandan bu yana tepki çekmekteydi.

Arap Baharı süresince özellikle Mısır'da yaşanan gelişmeler bütün Körfez ülkeleri tarafından dikkatle takip edilmiştir. Çünkü bilinmektedir ki Körfez'de yaşanan bir gelişmenin domino etkisiyle bütün Körfez'e

yaşılması öngörülebilir bir hadisedir. Özellikle bu gelişmenin Mısır gibi Körfez'de başı çeken bir ülkede görülmesi ve yönlendiricisinin de Müslüman Kardeşler olması Körfez için rejim ve ulusal güvenlik mekanizmalarını harekete geçirici önceliklidir. Katar, Arap Baharı süresinde yaşanan halk hareketlerini destekleyici tutum sergilemiştir. (Bahreyn ve Yemen hariç) Özellikle Mısır'daki devrimi ve devrimin yönlendiricisi Müslüman Kardeşler hareketini her alanda desteklemiştir. 1996 yılında Doha merkezli kurulan El Cezire kanalı da diplomatik bir araç olarak kullanılmıştır. El Cezire'nin birçok dilde yayın yapması Mısır'daki devrimin uluslararası kamuoyundaki etkinin artmasında etkili olmuştur. Fakat El Cezire ve Katar, Arap Baharı süresinde Bahreyn ve Yemen'deki ayaklanmalara ve Şiilere karşı Körfez İşbirliği Konseyi ile ortak tutum sergilemiş ve göstericilerin karşısında yer almıştır. El Cezire yayın organlarında ise yer vermediği gerekçesiyle eleştirilmiştir. El Cezire'nin Doha güdümünde haberler yaptığı ve olayların siyasi baskılara maruz kalarak çarpıttığı iddia edilmiştir (Akkaya, Rantisi, 2015, s. 11). Bu durum El Cezire'ye olan güvenin sarsılmasına sebep olmuştur. Konuyla ilgili yapılan taraflı yayınlardan dolayı El Cezire'de istifalar yaşanmıştır. El Cezire'nin Beyrut Beyrut Ofisi Şefi Gassan Ben Ceddo yayınlara olan tepkisini istifa ederek gösteren yetkililerdendir. (aktaran Başkan, 2012, s. 49)

Arap Baharı sürecinde ve sonucunda yaşanan gelişmeler Körfez ülkelerinin rejim güvenliği tehdit eden cinsten olmuştur. Çünkü halkın, monarşileri ayaklanarak yıkmaya çalışması Körfez ülkelerinde korkulan sıçramaların yaşanmasının temellerini hazırlar niteliktedir. Bu sebeple Körfez ülkelerinin çoğu monarşileri destekleyen duruşlar sergilemiştir. Özellikle Mısır'daki devrimin başarılı olması ve Mübarek'in indirilerek seçimlere gidilmesinde etkili olan Müslüman Kardeşler, Arap Baharı'nın destekçiliğini ve Körfez ülkelerinin düşmanlığını kazanmıştır. Katar da Arap Baharında yaşanan ayaklanmalarda göstericilerin yanında olarak halkı destekleyici açıklamalarda bulunmuştur. Burada önemli olan durum Körfez'de yaşanan ayaklamaların monarşilere karşı olması ve Katar'ın da monarşiyle yönetilen bir devlet olmasıdır. Körfez'de hareketli günlerin yaşandığı Arap Baharı sürecinde Katar'da monarşiye karşı yapılmış bir hareket bulunmamaktadır. Katar, ayaklanmaların başladığı ilk aylarda kamu sektöründe çalışanların maaşlarına zam yaparak uluslararası kamuoyuna mesaj vermiş ve ülkesinde refahı koruyabildiğine işaret etmiştir (BBC Türkçe, 13 Aralık 2013). 2010 yılında Tunus'ta geçim sıkıntısı yaşayan genç Muhammed Buazizi'nin kendini yakmasıyla patlak veren Arap Baharı için Katar'ın aynı dönemlerde maaş arttırımına gitmesi kendi halkına da erdiği olumlu bir mesajdır.

Katar'ın Arap Baharı'nda göstericileri desteklerken uluslararası ve bölgesel olarak elde etmek istediği amaçları bulunmaktaydı. Bunlardan ilki bölge içerisinde monarşiden demokrasiye geçişin yaşanmasında etkili olmak ve uluslararası kamuoyunda saygınlık kazanmaktı. Katar, Ortadoğu'nun yeniden yapılanma süreci olduğu iddia edilen Arap Baharı'nda toplum mühendisliği görevini üstlenerek bölgenin geleceğinde söz sahibi olmayı amaçlamıştır. İkinci olarak ise Müslüman Kardeşleri kullanarak siyasal İslamın görünürlüğünü arttırmayı amaçladı (Roberts, 2017a, s. 5-6). Fakat Katar'ın amaçlarına ulaştığına dair veriler bulunmamaktadır. Çünkü Arap Baharı'nın yaşandığı ülkelere bakıldığında bir çoğu sağlıklı bir demokrasiye geçiş sürecinden çok uzaktır. Müslüman Kardeşler ile birlikte siyasal İslama verilen destekte ise istenilen sonuç elde edilememiş ve Katar'a gösterilen tepkiler artarak son zamanlarda yaşanan kriz aşamasına gelmiştir.

Mısır'da Arap Baharı Müslüman Kardeşlerin istediği şekilde sonuçlandı ve Hüsnü Mübarek alaşağı edildi. Fakat sonrasındaki süreç Müslüman Kardeşlerin planladığı şekilde ilerlemedi. Müslüman Kardeşlerin adayı ve seçilen Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'ye yapılan askeri bir darbe sonucunda Abdulfettah El Sisi cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturtuldu. Bu darbenin destekleyicileri ise Arap Baharının karşısında duran Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Bahreyn gibi Körfez ülkeleridir. Katar'ın Sisi darbesine karşı söylem ve politikalarının sonucunda Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Bahreyn Doha'daki

büyükelçilerini çekmiş 7 Temmuz 2014'te Suudi yönetim Müslüman Kardeşleri terör örgütleri listesine dahil ederek safını kesin olarak belirtmiştir.

Katar ve Müslüman Kardeşler arasındaki ilişki sadece din tandanslı olmaktan öteydi. Katar da uluslararası ilişkilerin gereği olarak ulusal çıkar sağlamadığı bir harekete destek vermeyecektir. Pragmatik ortaklıkların olmadığı bir ilişki, uluslararası kamuoyu ve Körfez ülkelerinden gelen bu denli tepkilerin karşısında durmak için mantıklı olmayacaktır. Katar'ın 1960'lardan bu yana Müslüman Kardeşlere her alanda kapılarını açması karşılıklı etkileşimi de beraberinde getirmiştir. Eğitim alanında birçok Müslüman Kardeşler üyesinin faaliyet göstermesi ise uzun vadede Katarlı elitlerin Müslüman Kardeşler etkisinde faaliyet göstermelerine sebep olmuştur (Roberts, 2014: 24). Ayrıca Müslüman Kardeşlerin Katar'da bıraktığı imaj, Katar'ın bölgenin diğer devletleriyle ilişki kurmasını kolaylaştırmış ve bölgedeki siyasi ve dini görünürlüğü arttırmıştır (Akkaya, Rantisi, 2015, s. 15). Bazı yorumlar ise Katar'ın Müslüman Kardeşler gibi desteklediği diğer İslami gruplar da dâhil olmak üzere verilen desteğin, grupları tanıyarak kendisinden uzak tutma amacı güttüğü yönündedir. Bu sava yönelik, Katar'ın Arap Baharı boyunca gösterdiği tutum ve monarşi ile yönetilmesine rağmen Katar'da görülmeyen halk hareketleri gösterilebilir. Çünkü eğer Katar bu amaç ile destek politikaları uyguluyorsa, kar-zarar analizinde, son dönemde zarar oranları yükselmektedir. Çünkü Körfez İşbirliği Konseyi üyesi ülkelerin "Bir grup veya birey olsun hiç kimse doğrudan güvenlik çalışmalarıyla veya siyasi nüfuz yoluyla Körfez İşbirliği Konseyi'nin güvenliği ve istikrarını tehdit edemez." şeklindeki karara uymadığı şeklindeki yorumla diğer Körfez ülkeleri tarafından cezalandırılmaktadır. (Koçgündüz, 2011, s. 77)

Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Bahreyn 5 Haziran 2017'de Katar'ı terörizme destek ve bölgeyi istikrarsızlaştırmakla suçlayarak Katar ile tüm ilişkilerini kestiklerini açıkladılar. Körfez ülkelerinin Katar'dan özellikle Müslüman Kardeşler gibi organizasyonlarla yollarını ayırmaları ve Müslüman Kardeşleri terörist grup ilan etmeleri, El Cezire'nin faaliyetlerine son verilmesi, Katar'ın Türkiye ile olan askeri ilişkilerini sınırlandırması, bahsedilen üç ülkenin terörist ilan ettiği grupları ilişkilerine son vermesi ve bu ülkelerin belirlediği teröristleri teslim etmeleri, Müslüman Kardeşleri kullanarak devletlerin egemenliklerine karşıya son verilmesi, bu üç ülkenin karşısındaki bütün oluşumlardan uzak durması ve bu oluşumlarla ilgili bilgileri paylaşması hazırlanan on üç maddelik bir bildiri ile talep edilmiştir (The Atlantic, Trager, 2 Temmuz 2017). Birleşik Devletler'in bu konudaki bakış açısında da ayrımlar olduğu görülmektedir. Çünkü Pentagon Katar'ı teröre karşı olan savaşında en yakın müttefiki olarak tanımlarken Başkan Donald Trump ise Katar'a uygulanan izolasyonu desteklediği açıkladı (Köse, Ulutaş, 2017, s. 5). Birleşik Devletler'deki bu tutum Katar Krizinde ortak tutum sergilenemediği ve aniden gerçeğe geçtiğinin göstergesidir.

Bu krize Katar açısından bakıldığında Katar'ın Müslüman Kardeşlere olan ilgisi keseceğine dair herhangi bir veri bulunmamaktadır. Müslüman Kardeşler ve karşıtları arasındaki çatışma da bitecek gibi görünmemektedir ve gelecek yıllarda bölge tarihini bu çatışmanın şekillendirmesi kuvvetli ihtimaller arasındadır.

Sonuç ve Sorunun Sürdürülebilirliği

1928 yılında Hasan El Benna tarafından toplumsal olarak başlatılan ancak daha sonraları siyasal ortamlara da taşınan Müslüman Kardeşler hareketi kuşkusuz 20. yüzyıl Mısır toplumunu ve 21. yüzyıl Mısır siyasetini derinden etkilemiştir. Destekledikleri Hür Subaylar darbesinin başarılı olması sonucu iktidara gelen Nasır döneminde başlayan baskı dönemi Enver Sedat ve Hüsnü Mübarek iktidarlarında da devam etmiştir. Ancak toplumdaki meşruiyetini şiddetten uzak durarak sağlayan Müslüman Kardeşler, toplum nezdinde sürekli varlığını sürdürmüştür. Yasaklı oldukları dönemde kendilerinin sık sık hayır işleriyle bahsettirilmelerine sebep olan sağlık ocağı, okul, camii yapımlarında görev almış ve toplumla olan temaslarını hiç kaybetmemişlerdir.

Seyyid Kutup'un aşırı olarak nitelendirilebilecek düşüncelerini törpüleyerek demokrasi içerisinde kendilerine yer bulmaya çalışmışlardır. Görevlerinin sadece İslam'ı tebliğ etmek olarak tanımlayan Müslüman Kardeşler, zaman zaman kendi içlerinde de muhalefetle karşılaşmışlardır. Özellikle demokrasiye sıcak bakılmasının ardından Müslüman Kardeşler içinden kopmalar başlamış ve İslami Kurtuluş Örgütü, Cihad, Cemaat el Müslimin ve Tekfir el Hicre gibi örgütler radikalleşme sinyalleri vermişlerdir. Keza bunun sonucu olarak da Enver Sedat suikasti gerçekleşmiştir.

Hüsnü Mübarek döneminde ise Müslüman Kardeşler'in siyaset sahnesine çıkışı göze çarpmaktadır. 2005 seçimlerinde Mübarek'in partisi Ulusal Demokrasi Parti'ye ciddi muhalefet sağlayabilecek Müslüman Kardeşler üyeleri bağımsız olarak katıldıkları seçimlerde parlamento'ya geçişi başarmışlardır. Fakat bu durumu tehlike olarak kabul eden Mübarek seçim yasasında değişiklik yaparak Müslüman Kardeşler'in ve bağımsız adayların meclise girişini zorlaştırmıştır. Bu durumu boykot eden Müslüman Kardeşler seçimlere katılmama kararı almışlardır ki seçimler Ortadoğu'nun birçok ülkesinde etkili olan Arap Baharı süreci sebebiyle gerçekleşmeyecek ve Mübarek yönetimi bırakmak zorunda kalacaktır. Bu süreçte de göstericilere destek olan Müslüman Kardeşler, meydanlardaki kalabalığa katılmışlardır.

2011 darbesi sonrasındaki süreçte de etkin rol alan Müslüman Kardeşler, parlamento ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yönünü değiştirmişlerdir. Parlamentoda Hürriyet ve Adalet Partisi çoğunluğu sağlamış ve Müslüman Kardeşler adayı Muhammed Mursi ise fulül olarak bilinen Ahmet Şefik'e karşı başarı kazanmıştır. Ancak demokrasi geleneğinden uzak olan Mısır yönetiminde yapılan anayasal hatalardan dolayı halktan tepkiler gelmiş ve ordu yönetime el koymuştur.

Ordunun işbaşına geçtiği andan itibaren Müslüman Kardeşlere karşı tutuklanmaların ardı arkası kesilmemiş ve Mursi de bu tutuklamalara dahil edilmiştir. Yönetimde daha çok yetkiye sahip olmak isteyen ordu, anayasal reformlarında da bu taleplerini belirtmişlerdir. Fakat halk nezdinde yaşanan darbe yönetimine karşı olan meşruiyet krizi hep göz ardı edilmiştir ki referandumda katılım oranı da halkın darbeyi desteklemediğini kanıtlar niteliktedir. Darbe karşıtı olan göstericilerin Temmuz- Ağustos ayında Mısır güçleri tarafından 1150 kişiyi planlı şekilde öldürülmesi İnsan Hakları İzleme Örgütü tarafından da rapor edilmiştir (Al- Jazeera.14 Ağustos 2015). Gösterilerin gerçekleştiği Rabiat'ül Adeviyye Meydanı darbe karşıtlığının sembolü haline gelmiştir.

Müslüman Kardeşlerin rolü bölge açısından uluslararası ilişkileri etkileyecek kadar önem arz etmektedir ki Körfez ülkeleri arasında Katar krizinin yaşanmasına sebep olmuştur. Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Bahreyn'in başını çektiği sorun, Körfez ülkelerinin Katar'dan talep ettikleri 13 maddenin Katar için kabul edilemez olmasıdır. Katar, Körfez ülkeleri içerisinde Müslüman Kardeşleri destekleyen tek ülkedir ve bu durum Körfez açısından endişe verici olarak yorumlanmaktadır. Katar'ın ülke içerisinde Müslüman Kardeşleri ile olan ilişkisini ise desteklemek yerine izin verme şeklinde değerlendirmek daha doğru olacaktır. Fakat bölge açısından özellikle Arap Baharı sürecinde hükümet karşıtı gösteri yapan İhvan üyelerine askeri ve ekonomik olarak desteklediği de bilinen bir gerçektir.

Katar'da özellikle eğitim alanında yaşanan gelişmeler, Müslüman Kardeşleri daha görünür kılmaktadır. Çünkü Müslüman Kardeşlerde üst düzey yönetici olan Şeyh Yusuf El Karadavi'nin Katar'da yaşıyor olması ve eğitim alanındaki icraatları örgütün bu alandaki etkisi arttırmıştır. Müslüman Kardeşler, her ne kadar 1960'lardan bu yana Katar'da faaliyetlerde bulunuyor olsa da devlet içerisinde kurumsallaşamamış olması ise Katar'ın bazı sınırlar çizmesi olarak yorumlanabilir. Katar krizinde Katar'dan talep edilenlerin yerine getireceğine dair herhangi bir veri ve Müslüman Kardeşleri terörist grup ilan edeceği yönünde hiç bir girişim bulunmamaktadır. Katar karşıtı ülkelerin teslim edilmesini istediği kişilerin teslim edilmesine yönelik adım

atılmadığı gibi Şeyh Yusuf El Karadavi'nin her cuma El-Cezire'de yaptığı 'Şeriat ve Hayat' adlı vaaz programı ise devam etmektedir. 31 Ocak'taki vaazında Karadavi, Birleşik Arap Emirlikleri'ni "İslam karşıtı" olarak nitelendirdi ve sonrasında oluşan baskı ile iki hafta vaaz veremese de 21 Şubat'taki programına kaldığı yerden devam etmiştir. Bu sefer daha Birleşik Arap Emirlikleri için daha yatıştırıcı bir tutum takınmış ancak Birleşik Arap Emirlikleri, Katar'ı yeterli tepkiyi Karadavi'ye gösterememekle suçlamıştır (Roberts, 2017b, s. 56).

Ayrıca Türkiye ile kurulan askeri ortaklığın sonlandırılmasına dair talebin aksine krizin başladığı günlerde 7 Haziran 2017'de "Katar Topraklarında Türk Kuvvetlerinin Konuşlandırılmasına İlişkin Uygulama Antlaşması" TBMM Genel Kurulu'nda kabul edilmiş ve ilk grup 19 Haziran'da Katar'a ulaşmıştı. İkinci grup ise 26 Aralık'ta ulaştı ve Katar birlikleriyle ortak askeri tabikatlara katılacağı açıklandı. Katar için krizin ilk dalgasının Türkiye ve İran'ın hasarı dengeleyici politikaları ile daha yumuşak bi şekilde atlatıldığı söylenebilir. Türkiye'nin askeri ve ekonomik desteği Katar açısından değerlidir. çünkü Katar ve Türkiye arasında 1 milyar doları aşan dış ticaret potansiyeli bulunmaktadır (Öztürkler, 2017, s. 80).

Katar krizinin sürdürülebilirliği konusunda mantıklı doneler bulunmamaktadır. Çünkü aynı bölge içerisindeki ülkelerin birbirleri ile ticari, askeri ve havayolu iletişimlerini kesmesi her iki grup açısından da büyük maddi külfetlere yol açacaktır. Özellikle enerji piyasasının arzını belirleyen ülkelerin kendi aralarında yaşadıkları sorun elbetteki bölgesel olarak kalmayacaktır. Birleşik Arap Emirlikleri'nin de doğalgaz ihtiyacının üçte birini bölgesel komşusu Katar'dan sağladığı ve Bahreyn ile Katar arasındaki dış ticaret hacminin 2 milyar doları aştığı göz önünde bulundurulduğunda Körfez ülkelerinin ekonomik ve enerji ortaklıkları çerçevesindeki bağımlılıklarla sorunları çözmesi daha akıllıca olacaktır (Öztürkler, 2017, s. 80). Mısır açısından ise sorun Müslüman Kardeşlerin kökenlerinin bulunduğu ülke olması sebebiyle çoğunlukla bu minvalde değerlendirilebilir. Körfez ülkelerinin Mısır'a Müslüman Kardeşler karşıtlığı konusunda destek olması ve darbe rejiminin görevde kalması için verilen ekonomik ve siyasi destek ülke açısından hayati önem taşımaktadır. Ancak bölgenin dünya ile bağlantısı olan enerji bağımlılığının doğalgaz ve petrol üzerinden dönmesi ve bu duruma ikame olarak Birleşik Devletler'in son zamanlarda çalışmalarına hız verdiği kaya gazı enerjisi, bölgenin ve uluslararası ilişkilerin önceliğini değiştirebilir. Durum bu şekilde ilerlediğinde Körfez ülkelerinin de öncülleri değişkenlik gösterebilir ve Mısır açısından da koşulsuz destek ortadan kalkabilir.

Kaynakça

Akkaya, G. ve El Rantisi M. 2015 (Kasım). Arap Baharı Sonrası Katar Dış Politikası ve Körfez Siyaseti. SETA. Sayı 13.

Al Qassemi, S. (2013, 23 Ocak). Al-Monitor. Qatar's Brotherhood Ties Allienate Fellow Gulf States. <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/01/qatar-muslim-brotherhood.html> (Erişim Tarihi: 12 Aralık 2017).

Amr, M. (21 Eylül 2017). Al-Monitor. URL: <https://www.al-monitor.com/pulse/tr/contents/articles/originals/2017/09/egypt-muslim-brotherhood-clashes-revisions-prison.html> (Erişim Tarihi: 10 Aralık 2017).

Başkan B. (2012). Calutlar Dünyasında Bir Davut: Katar'ın Sıradışı Dış Politika Dinamiği. Akademik Ortadoğu. Cilt 7. Sayı 1.

BP. (2016 June). BP Statistical Review of World Energy. 65 Edition. URL:<https://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2016/bp-statistical-review-of-world-energy-2016-full-report>.

pdf (Erişim Tarihi: 20 Aralık 2017).

Dalar, M. (2010). Mısır'da Müslüman Kardeşler Hareketinin Demokrasi Anlayışı ve Sisteme Etkisi. Alternatif Politika. Özel Sayı 1.

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. (2014). Katar Ülke Bülteni 2014. URL: <https://www.deik.org.tr/turkiye-ortadoğu-ve-korfez-is-konseyleri-turkiye-katar-is-konseyi#bultenler> (Erişim Tarihi: 20 Aralık 2017).

Erboğa A. (2016). Bölgesel Dönüşüm Süreci ve Körfez Güvenliği. Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, Cilt 3, Sayı 1.

Freer, C. (2015 Kasım). Rentier Islamism: The Role of the Muslim Brotherhood in the Gulf. Middle East Political Science. POMEPS Briefings 21.

Öztürkler, H. (Eylül 2012). Katar Ekonomisinin Genel Özellikleri. Ortadoğu Analiz. Cilt: 4. Sayı: 45.

İlim Kültür Eğitim Derneği. (2014). Orta Doğu'da İslamcı Siyaset: Değişim Sürecinde Müslüman Kardeşler ve NAHDA. 2. Baskı. İstanbul.

Karagöl, E. ve Kaya, S. (2016). LNG'nin Dünya Enerji Ticaretindeki Yeri, SETA Yayınları 73.

Koçgündüz, L. (2011, Şubat) . Basra Körfezi'nin Parlayan İncisi: Katar. Ortadoğu Analiz, Cilt 3, Sayı 26.

Köse, T. ve Ulutaş, U. (2017). Regional Implications of the Qatar Crisis: Increasing Vulnerabilities. No:31. SETA Perspective.

Moustafa, T. (2012). Drafting Egypt's Constitution: Can A New Legal Framework Revive A Flawed Transition? Paper Series No.1. Brookings Doha Center- Stanford Project on Arab Transition, Brookings Institution.

PEW Research Center. (07.10.2009). Mapping The Global Muslim Population. <http://www.pewforum.org/2009/10/07/mapping-the-global-muslim-population/> (Erişim Tarihi: 09.01.2016).

Roberts D. (2014 Fall). Qatar and Muslim Brotherhood: Pragmatism or Preference. Middle East Policy. Vol XXI. No 3.

Roberts, D. (2017a). Securing the Qatari State, The Arab Gulf States Institute. Washington. Issue Paper 7.

Roberts, D. (2017b). Qatar, the Ikhwan and Transnational Relations in the Gulf. Middle East Political Science. POMEPS Briefings 21.

Steinberg, G. (2017, Ekim). The Gulf States and the Muslim Brotherhood. Middle East Political Science. POMEPS Briefings 21.

Trager, E. (2017, 2 Temmuz). The Atlantic. The Muslim Brotherhood Is the Root of the Qatar Crisis. E.T. 15 Aralık 2017.

Wehrey, F., Theodore W. vd. (2009). Saudi-Iranian Relations Since the Fall of Saddam Rivalry Cooperation and Implications for U.S. Policy. Rand Cooperation.

KARTAL VE EJDERİN DANSI: GÜVENLİK BAĞLAMINDA ABD-ÇİN İLİŞKİLERİ

Haşim TÜRKER¹

Özet

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin hemen ardından ABD gücünü konsolide etmek ve hegemonyasını sağlamlaştırmak amacıyla önceliğini Avrupa kıtasına vermiştir. ABD bir taraftan Avrupa bütünleşmesini desteklerken diğer yandan NATO'nun genişlemesine önem vermiş ve Rusya ile ilişkilerini iyileştirmeye gayret etmiştir. Afganistan ve Irak'taki başarısızlıklar, Avrupa'nın önde gelen devletleriyle ortaya çıkan görüş ayrılıkları, Rusya'nın revizyonizmi ve ekonomik alanda ortaya çıkan krizlerin neticesinde ABD kendisine çıkış yolu olarak Asya-Pasifik bölgesini görmüştür. 2000'li yılların sonları itibariyle şu açık bir biçimde ortaya çıkmaya başlamıştır: ABD'nin tek başına parametreleri belirleme gücüne sahip olduğu tek kutuplu düzenin hâkim olduğu Soğuk Savaş sonrası dönem sona ermekte ve yeni bir dönem bütün belirtileriyle ortaya çıkmaktadır. Bu yeni düzende en başta gelen aktörlerden biri de kuşkusuz Çin'dir ve yeni mücadele alanı da Asya-Pasifik bölgesidir. Küreselleşme sürecine bağlı olarak, ABD ile Çin arasındaki güvenlik ilişkilerinin siber güvenlik veya astro-politiği de yansıtan çok boyutu mevcuttur. Ancak bu çalışmada konu salt askeri güvenlik perspektifinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: ABD, Çin, Güvenlik, Asya-Pasifik, NATO.

THE DANCE OF THE EAGLE AND THE DRAGON: U.S. – CHINA SECURITY RELATIONS

Abstract

During post-Cold War period, the United States gave priority to Europe in order to consolidate its power and hegemony. While the US supported the European Integration from one side, it attached great importance to the expansion of NATO and strived to improve its relations with Russia. As a result of the failures in Afghanistan and Iraq, disagreements with the leading European states, Russia's revisionism and the economic crises, the United States saw the Asia-Pacific region as a way out. By the end of the year 2000, it became clear that the post-Cold War era, in which the unipolar regime dominated by the US alone had the power to determine parameters, has come to an end and a new era emerged with all its indications. One of the main actors in this new order is undoubtedly China, and the new area of struggle is the Asia-Pacific region. Depending on the globalization process, there are many dimensions of security relations between the US and China which reflect cyber security or astro-politics. However, in this study, the subject is taken from the perspective of military security only.

Keywords: USA, China, Security, Asia-Pacific, NATO.

Giriş

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin hemen ardından ABD gücünü konsolide etmek ve hegemonyasını sağlamlaştırmak amacıyla önceliğini Avrupa kıtasına vermiştir. ABD bir taraftan Avrupa bütünleşmesini desteklerken diğer yandan NATO'nun genişlemesine önem vermiş ve Rusya ile ilişkilerini iyileştirmeye gayret etmiştir. Eski Varşova Paketi üyesi Sovyet uydu devletlerin Avrupa ile bütünleşmesi ve NATO'ya üye yapılması konularında ciddi bir başarı elde eden ABD, aynı başarıyı Rusya'nın dost ve müttefik haline getirilmesi konusunda sergileyememiştir. 2000 yılında Vladimir Putin'in iktidara gelmesiyle birlikte Rusya ile ilişkiler gerginleşmeye başlamış ve bugünkü haline ulaşmıştır.

ABD 2000'li yıllarda Avrupa'daki başarısını dünyanın diğer bölgelerine genişletmeyi hedeflemiştir. 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'nin Washington ve New York kentlerine yönelik gerçekleşen terör saldırıları her ne kadar büyük bir kriz olarak görülse de bu stratejiyi destekleyen bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. 11 Eylül saldırıları Amerikan gücünün kullanılması hususunda toplumun gösterebileceği direnci ortadan kaldırmıştır (Rose, 2015, s. 5).

Bu saldırılar neticesinde NATO ilk defa ortak savunmayı öngören 5. Maddesi'ni devreye sokmuştur. Konjonktürü değerlendiren ABD önce Afganistan'ı daha sonra da Irak'ı işgal etmek suretiyle bölgede fiili olarak varlık göstermeye başlamıştır.

ABD'nin Afganistan ve Irak'ın işgali kapsamında ortaya koyduğu gayret ve başta öngörülen hedeflere ulaşma konusundaki başarısızlık hem Batı ittifakında birtakım kırılmalara hem de ABD'nin ekonomik ve siyasi anlamda yıpranmasına neden olmuştur. Bunu fırsat olarak gören ve 2000 yılından itibaren Putin liderliğinde iç siyasette görece istikrarı sağlayan ve dış politikada da daha iddialı bir tutum takınan Rusya 2008 yılında Gürcistan'ın Osetya ve Abhazya bölgelerini işgal etmek suretiyle revizyonist gündeminin ilk somut adımını atmıştır. 2014 yılında Kırım'ın ilhakı ve Ukrayna'nın doğusunu işgali ile Rus revizyonizmi bütün dünyada endişe yaratır bir hale gelmiştir.

Batı yarıkürede tüm bunlar olup biterken doğu yarıkürede nispi bir istikrar gözlenmiştir. Bahse konu nispi istikrar neticesinde başta Çin Halk Cumhuriyeti (Çin) olmak üzere Asya Pasifik bölgesinde ekonomik büyüme dünyanın geri kalan kısmına nispeten ciddi oranlarda gerçekleşmiştir. Bu çerçevede Dünya Bankası verilerine göre, Soğuk Savaş'ın sona erdiği 1991 yılından 2015 yılına kadar dünya ekonomisi yaklaşık 2 kat, ABD ekonomisi yaklaşık 1,8 kat büyürken Çin ekonomisi yaklaşık 10 kat büyüme göstermiştir. Aynı dönemde Avrupa Birliği (AB) üyesi devletlerin ekonomileri 1,5 kat, Kuzey Amerika kıtasındaki devletlerin ekonomileri 1,8 kat büyürken Asya-Pasifik bölgesindeki devletlerin ekonomileri 2.6 kat büyüyerek dünyanın geri kalanını geride bırakmıştır. Görüldüğü gibi yaklaşık 10 kat büyüyen Çin, Asya-Pasifik bölgesinin büyümesinde dinamo rolü oynamıştır (The World Bank National Accounts Data).

Afganistan ve Irak'taki başarısızlıklar, Avrupa'nın önde gelen devletleriyle ortaya çıkan görüş ayrılıkları, Rusya'nın revizyonizmi ve ekonomik alanda ortaya çıkan krizlerin neticesinde ABD kendisine çıkış yolu olarak Asya Pasifik bölgesini görmüştür. Obama'nın başkan olarak göreve başladığı 2009 yılında bu durum kendisini açıkça göstermiş ve Obama yönetimi stratejik yeniden dengeleme (strategic rebalance) ve pivot kavramlarını kullanmak suretiyle bölgenin ABD dış politikasında en ön sırada yer alacağını açıkça ifade etmekten kaçınmamıştır. (The World Bank National Accounts Data) Bununla birlikte, bölgeye yönelik ilginin Obama ile başladığını ifade etmek yanlış olacaktır. Zira, George W. Bush döneminde Asya-Pasifik bölgesindeki askeri güç seviyesi artırılmış, Güney Kore ile serbest ticaret anlaşması imzalanmış, Transpasifik Ortaklık Anlaşması'nın müzakereleri başlatılmış, Hindistan ve Filipinler ile ilişkilerin güçlendirilmesi

için çalışmalar yürütülmeye başlanmıştır. Tüm bu girişimler Obama döneminde daha da güçlendirilmek suretiyle ABD dış politikasının öncelikleri arasında yer almaya başlamıştır (Manyin v.d., 2012, s. 2).

Bugün uluslararası bazı gözlemciler Soğuk Savaş sonrası dönemin 2013 yılı sonlarından itibaren ciddi bir değişime uğradığı ve tek kutuplu düzenin 2014 yılı itibariyle sona erdiğini iddia etmektedirler. Bazıları bu tarihi Rusya'nın Gürcistan'a yönelik işgal hareketini gerçekleştirdiği 2008 yılına kadar götürmektedir. Zira 2008 yılında sadece Rusya ilk revizyonist girişimini gerçekleştirmediği ayrıca ABD'yi ve dünyayı sarsan büyük bir ekonomik kriz baş göstermiştir. Dünya siyasetindeki temel değişikliğin bir diğer göstergesi de Çin'in Doğu ve Güney Çin Denizi'ndeki iddiaları kapsamındaki fiili girişimleri olmuştur (O'Rourke, s. 14). 2000'li yılların sonları itibariyle şu açık bir biçimde ortaya çıkmaya başlamıştır: ABD'nin tek başına parametreleri belirleme gücüne sahip olduğu tek kutuplu düzenin hâkim olduğu Soğuk Savaş sonrası dönem sona ermekte ve yeni bir dönem bütün belirtileriyle ortaya çıkmaktadır. Bu yeni düzende en başta gelen aktörlerden biri de kuşkusuz Çin'dir ve yeni mücadele alanı da Asya-Pasifik bölgesidir.

Çin, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'ne üye olduğu 2001 yılında henüz sınırlı imkanları olan bir aktör olmasına rağmen 15 yıl içinde benzeri görülmemiş bir atılım göstererek Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (GSYH)'ni sekize katlamış ve kendisini 21'nci yüzyılın küresel ekonomik büyüme motoru haline getiren gelişmeyi göstermiştir. Bu gelişme Çin'i ekonomik büyüklük açısından altıncı sıradan ABD'nin ardından ikinci sıraya yerleştirmiştir (Le Corre ve Pollack, 2016, s. 1).

Dünya Bankası verilerine göre 2014 yılında Çin satın alma paritesine göre toplam küresel GSYH'nin yüzde 16.6'sına sahiptir, Eurostat verilerine göre de dünya ticaretinin yüzde 13.5'i Çin tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu durum her geçen gün Çin lehine gelişme göstermektedir (Joint Communication to The European Parliament and The Council, 2017). 2030 yılına yönelik yapılan öngörüler göstermektedir ki, diğer büyük devletlerin de ortaya çıkışıyla birlikte "tek kutuplu düzen" sona ermektedir. Ancak ABD diğer büyük güçler içinde "primus inter pares" (eşitler arasında birinci) olma özelliğini korumaya devam edecek gibi görünmektedir (National Intelligence Council^{2012, s. x}).

Dünya üzerindeki güç dağılımında Kuzey Amerika ve Avrupa'nın da ağırlığı azalmakta ve bu anlamda dengeyi Asya sağlamaktadır. Asya ülkelerinin önümüzdeki on yıl içinde GSYH, nüfus büyüklüğü, askeri harcamalar ve teknolojik yatırım açısından Kuzey Amerika ve Avrupa'nın toplamını geçecekleri tahmin edilmektedir. Bu çerçevede ön plana çıkan devlet Çin'dir. Çin'in 2030 yılına varmadan dünyanın en büyük ekonomisine sahip olması beklenmektedir (National Intelligence Council^{2012, s. iv}).

Dünyanın hâlihazırdaki en güçlü devleti pozisyonunda bulunan ABD bu gelişmeleri yakından takip etmekte ve kaçınılmaz gördüğü bu değişimi kendi kontrolü altında gerçekleştirmek istemektedir. Ayrıca ABD, Holslag'ın da belirttiği gibi yükselen güçlerin başarılı olduklarında değil daha çok başarısız olduklarında daha saldırgan oldukları olgusunun farkındadır (Holslag, 2015, s. 15). Çin, ABD ile karşılaştırıldığında bir süper güç olmaktan uzak durumdadır. Örneğin, ekonomideki göz alıcı yükselişine rağmen Çin'in dünya siyasetindeki ağırlığı henüz bir süper güç olmaya uygun seviyede değildir. Bunun birincil sebebi Çin'in askeri kapasite ve teknolojisinin ABD'ye meydan okuyabilmek için yetersiz oluşu ve büyümesini ABD'ye bağımlı gerçekleştirmesidir. İkinci önemli neden henüz dış politikada dünya liderliğine soyunabilecek bir birikiminin olmayışıdır. Üçüncü önemli neden ise Çin'in Doğu Türkistan, Tibet, tek parti yönetimi, insan hakları ihlalleri, gelir adaletsizliği uçurumu gibi kendi iç sorunlarıdır. Dördüncü bir neden olarak Çin'in ABD gibi dünyaya sunabileceği ileri bir kültürel, siyasi modelinin olmayışı gösterilebilir. Tüm bu nedenlerle Çin, dış politikada temkinli bir büyüme stratejisi izlemekte, mütakabiliyet, egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı, başka devletlerin iç işlerine karışmama prensiplerine sadık kalmaktadır (Örmeci, 2013,

s. 3). Çin, ABD ile karşılaştırıldığında hala birçok eksikliğinin bulunduğu gerçeğinin farkındalığı içinde aşırı hareketlerden kaçınmakta, büyümesini ve dünyanın ikinci kutbu olma yolundaki gayretini büyük bir stratejik sabırla sürdürmeye çalışmaktadır.

Dünya tarihine bakıldığında yeni büyük güçlerin siyaset sahnesine çıkışları her zaman biraz sorunlu olagelmıştır. Gücün el değiştirmesine ve dünya sistemini kontrol eden başat gücün değişmesine ilişkin birçok teori ortaya atılmışsa da bunlardan en önde gelenlerinden biri George Modelski'nin Dünya Politikasında Uzun Döngüler (Long Cycles in World Politics) teorisidir. Dünya politikasında uzun döngüler teorisi, spesifik olarak dünya politikasının, genel olarak küresel sistemin döngüsel ritimlerini ortaya koymaya çalışan bir teoricidir. Modelski'nin yaklaşımı yalnızca ulus-devletlerin liderlik olgusunu açıklamaya yönelik değildir. Modelski aslında küresel politik sistemin gelişimini modellemeye çalışmıştır ki bu girişim onu uluslararası ilişkilerdeki geleneksel sistem modellerinden ayırmaktadır. Modelski'ye göre modern dünya sistemi içerisinde küresel politik sistemin liderliği döngüsel olarak 100 yıllık dönemler halinde bir ulus-devletten başka bir ulus-devlete geçmektedir. Ancak dünya liderliğinin uzun döngüsü, politik davranışın evrensel olarak geçerli bir yasası değildir; bundan ziyade modern dünya sisteminin kendisini tekrar eden bir karakteristiğidir. Modelski'ye göre herhangi bir dönemdeki dünya sistemi zaman ve mekân açısından ele alınmalıdır. Dünya sistemi uzun dönemde evrilen bir öğrenme sürecidir ve bu süreçte dünya sistemi içerisinde küresel sorunlara daha iyi yanıt verecek bir politik örgütlenme biçimi ortaya çıkabilir ya da var olan dönüşebilir. Ancak bunun ne zaman olacağını kestirmek güçtür. Bununla birlikte evrilen dünya sistemi içerisinde, küresel politik sistem daha karmaşık hale gelecek ve sistemin sorun çözme kapasitesi artacaktır. Bu duruma uyum sağlayan politik örgütlenme sistem içerisinde başat konuma gelecektir. Modelski'nin modern dünya sistemi içerisindeki en önemli unsur dünya politikasının uzun döngüsüdür. O'na göre küresel politik süreçler dalgalanmalar gösterir ve bu dönemlerde sisteme hâkim olan bir ulus-devlet inisiyatif almaktadır. Modelski, küresel düzendeki bu dalgalanmaları dünya liderliğinin uzun döngüleri olarak adlandırmaktadır. Uzun döngü süreçleri dünya meselelerinde kimin üstün güç olduğunu belirlemektedir. Bu bakımdan modern dünya sistemi içerisinde uzun döngüler, 100 yıllık bir dönemde bir ulus-devletin dünya gücü konumunda olduğu ve küresel politik sistemi yönlendirdiği bir dönemdir. Modelski'nin uzun döngü teorisinin en önemli unsuru deniz gücüdür. Bir devletin küresel liderlik pozisyonuna ulaşması için mutlak suretle donanma açısından üstünlük kurması gerekmektedir (Yılmaz, 2017, s. 277-314).

Bu kapsamda, günümüz dünyasında devletler ve toplumlar birbirlerine öylesine bağımlı haldedirler ki yeni bir gücün ortaya çıkışının sorunlu olması halinde ortaya çıkan yeni güç de bundan fazlasıyla negatif etkilenmek durumunda kalacaktır. Örneğin ABD ile Çin arasındaki ticaret hacmi 2007 yılında 387 milyar dolar iken bu miktar 2016 yılında 648 milyar dolara ulaşmış (söz konusu ticarete ABD'nin 309 milyar dolarlık bir açığı bulunmaktadır) (Office of The United States Trade Representative¹, Çin'in elinde bulundurduğu ABD devlet tahvillerinin büyüklüğü Çin'i ABD'nin bir sıkıntıya girmesinden endişe eder hale getirmiştir (Clinton, 2014, s. 40).

Görüldüğü gibi dünya yeni bir döneme hızla ilerlemektedir. Değişimin doğasını belirleyecek en önemli aktörlerden biri de Çindir. Sona ermekte olan mevcut düzenin sahibi olarak ifade edebileceğimiz ABD'nin de kaçınılmaz bulunduğu bu değişimin nasıl gerçekleşeceği sorusu önümüzdeki döneme damgasını vuracaktır. Bu çalışmada, ABD ve Çin'in hala gelişmekte olan dinamik ilişkisinin güvenlik mülahazaları boyutuna değinilecek, bu kapsamda öncelikle ABD ve Çin'in güvenlik algılamaları açıklanmaya çalışılacak, bilahare birçok açıdan içinde bulunduğumuz uluslararası ortamın miladı sayılabilecek 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD ile Çin arasındaki ilişkiler güvenlik boyutu ön planda tutularak irdelenecek ve dünya düzeninin değişiminin nasıl bir ortamda gerçekleşeceğine ilişkin öngörülerde bulunulmaya çalışılacaktır.

Çin'in Güvenlik Algısı

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Çin dış politika ve güvenlik konsepti kapsamında karşılıklı güven, eşitlik ve iş birliği zemininde daha pragmatik bir politika izlemeye başlamıştır. Bu çerçevede, ekonomik kalkınma ve askeri gelişimini özellikle komşularına ve dünyanın geri kalan kısmına herhangi bir tehdit oluşturmaması üzerine temellendiren Çin, temel dış politika amaçlarını ekonomik büyümeyi sürdürülebilir hale getirme, Tayvan'ın uluslararası alanda tanınmasını engelleme, bölgesel ve uluslararası istikrarı sürdürme, uluslararası prestiji, ABD ile rekabeti ve yarışı daha ileri bir noktaya taşımak olarak belirlemiştir (Sayın, 2013, s. 230-231).

Çin'in son yıllarda dış politikadaki söylemi, kadim Çin geleneği ve Konfüçyanist felsefe ile uyumlu, kültürel ve geleneksel öğelerin yoğunlukla işlendiği ve kullanıldığı bir içerik kazanmaya başlamıştır. Çin geleneğinde çok önemli bir yere sahip Konfüçyanist değerler 2000'li yıllardan itibaren Çin'in uluslararası ilişkiler ve dış politika mantığında yeniden hâkim konuma yükselmeye başlamıştır (Sayın, 2013, s. 230-231).

Çin'in dış politikasındaki hareketlilik hiç şüphesiz temel enerjisini ekonomik büyümeden almaktadır. Çin dış yatırımlar ve ihracat açısından dışa bağımlı bir ülke olmasına rağmen dünyada bütçe fazlası veren nadir ülkelerden biridir. Çin'in 2015 itibarıyla 304 milyar dolarlık bir dış ticaret fazlası vardır (OECD Data, "Current Account Balance"). 2015 yılı itibarıyla dünyanın en büyük mal ve hizmet ihracatçısı konumuna yükselen Çin (The World Bank), artık sadece ucuz mal ve tarım ürünleri değil, ileri teknoloji de ithal etmeye başlamıştır. Uluslararası Para Fonu (IMF)'na ve DTÖ'ne üye olan Çin'de 2015 yılı sonu itibarıyla 481.200 yabancı şirket faaliyet göstermekte ve bunların toplam yatırım miktarı yaklaşık 4,5 trilyon doları bulmaktadır (The State Council-The People's Republic of China, 2016). Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)'nde yapılan projeksiyonlar, halen satın alma gücü paritesine göre dünyanın ikinci büyük ekonomik gücü olan bu ülkenin 2027'ye kadar yeni ekonomik süper güç olabileceğini ortaya koymaktadır. Goldman Sachs'ın bir çalışmasında, çok ciddi bir siyasi-ekonomik bunalım veya doğal felaket çıkmaması ve büyümenin sürdürülebilir kılınması durumunda, Çin'in 2050'de 44 trilyonluk dolarlık bir GSYH büyüklüğüne erişeceği öngörülmektedir (Örmeci, 2013, s. 3).

Ekonomideki bu göz alıcı yükselişine rağmen Çin'in dünya siyasetindeki ağırlığı henüz bir süper güç olmaya uygun seviyede değildir. Bunun birincil sebebi Çin'in askeri kapasite ve teknolojisinin ABD'ye meydan okuyabilmek için yetersiz oluşu ve büyümesini ABD'ye bağımlı gerçekleştirmesidir. İkinci önemli neden henüz dış politikada dünya liderliğine soyunabilecek bir birikiminin olmayışıdır. Üçüncü önemli neden ise Çin'in Doğu Türkistan, Tibet, tek parti yönetimi, insan hakları ihlalleri, gelir adaletsizliği uçurumu gibi kendi iç sorunlarıdır. Dördüncü bir neden olarak Çin'in ABD gibi dünyaya sunabileceği ileri bir kültürel, siyasi modelinin olmayışı gösterilebilir. Tüm bu nedenlerle Çin, dış politikada temkinli bir büyüme stratejisi izlemekte, müteakibiyet, egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı, başka devletlerin iç işlerine karışmama prensiplerine sadık kalmaktadır (Örmeci, 2013, s. 3-4).

Çinli liderler ulusal kalkınma ve yeniden canlanma vizyonlarını "Çin Rüyası" şeklinde adlandırmaktadırlar. Çin Rüyası kavramı ilk defa bugün Çin Devlet Başkanı olan Xi Jinping tarafından 2012 yılında kullanılmıştır (The Economist, 2013). Söz konusu rüya iki temel parçadan müteşekkildir. Birinci parça ekonomik refah, sosyal istikrar ve Çin vatandaşları için daha yüksek hayat kalitesi anlamına gelmektedir. Çin Rüyası'nın ikinci parçası ise ulusal prestijin sağlanması ve müreffeh ve güçlü bir ulus olarak yükselmeyi yani büyük güç olmayı hedeflemektedir. Xi Jinping'in kendi anlatımıyla Çin Rüyası "zengin, güçlü, demokratik ve ahenkli sosyalist modern bir ulusun inşasının tamamlanması hedefi" olup Çin'in 100'üncü kuruluş yıl dönümü olan 2049 yılına kadar hayata geçirilmesi hedeflenmektedir (Heath vd., 2016, s. 3).

Çin, ABD, AB ya da Batılı devletler gibi “Ulusal Savunma Stratejisi” ya da “Ulusal Savunma Politikası” başlıkları taşıyan belgeler yayınlamamaktadır. Bunun yerine savunma beyaz kitabı veya üst rütbeli askeri liderler tarafından yapılan konuşmalar vasıtasıyla savunma politikası hakkında bilgi vermektedir (Heath vd., 2016, s. 9).

Pekin yönetimi bu tip dokümanları halkla ilişkiler kapsamında bir araç olarak kullanmakta ve Çin’in askeri modernizasyonu kapsamında uluslararası kamuoyunun artan kaygılarını daha fazla şeffaflıkla azaltmayı hedeflemektedir (Campbell, 2015, s. 1).

Çinli liderler ulusal güvenlik stratejisi ile kırılğanlıkları azaltmayı, tehditlerle başa çıkmayı ve ulusun yeniden canlandırılması amaçlarına ulaşmayı hedeflemektedirler. Bu kapsamda büyüyen Çin gücünün pratik manada hayat bulabileceği uluslararası bir ortamı şekillendirmek önde gelen amaçlardan biri olarak önümüze çıkmaktadır. Bu çerçevede mevcut kurum ve örgütleri hedefler doğrultusunda değiştirmek ve stratejiye uygun yeni organizasyonları da kurmak bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Çin, bölgesel manada Temas ve Güven Tesisi Tedbirleri Konferansı (Conference on Interaction and Confidence Building Measures -CICA-) ve Şangay İş Birliği Örgütü (ŞİÖ) gibi ABD’nin içinde yer almadığı güvenlik örgütlerini teşvik etmektedir. Zaman içinde Çin savunma politikası kapsamında kendi sınırlarını ve çıkarlarını korumak amacıyla sadece bölgesel konulara odaklanmamış, yakın çevresinin de ötesinde girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Çin, Tayvan’ın bağımsız bir devlet haline gelmesi, Çin’in batısındaki ayrılıkçı faaliyetler ile Doğu ve Güney Çin Denizi’nde elde etmeye çalıştığı kontrolle yönelik girişimleri varlığına yönelik temel tehditler olarak değerlendirmektedir (Heath vd., 2016: s. 8).

Xi Jinping’in Cumhurbaşkanı seçildiği 2013 yılından sonra Çin kamuoyu ile paylaştığı ilk askeri stratejisini (Savunma Beyaz Kitabı) 26 Mayıs 2015 tarihinde açıklamıştır (The US Naval Institute, 2015). Bu kapsamda Çin’in güvenlik algılamasını en iyi yansıtan belgelerin başında 2015 yılında kamuoyu ile paylaşılan bu belgenin olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Söz konusu belge giriş ve altı bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, dünyanın bugün benzeri görülmemiş bir değişimin içinden geçtiği, Çin’in reform ve kalkınma açısından kritik bir dönemi yaşadığı ve Çin Rüyasının gerçekleştirilmesi ve barış, kalkınma ve refahın paylaşılması için Çin halkının dünyanın geri kalan kısmıyla el ele vermeye hazır olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca, Çin’in kaderinin dünyanın geri kalanının kaderiyle iç içe geçmiş olduğu, müreffeh ve istikrarlı bir dünyanın Çin için yeni fırsatlar anlamına geldiği, bunun yanı sıra Çin’in barışçıl kalkınmasının da benzer şekilde dünyaya yeni fırsatlar sunacağı vurgulanmaktadır. Bu çerçevede, Çin’in barışçıl kalkınma yolunu takip edeceği, bağımsız ve barışçıl bir dış politika izleyeceği, savunma politikasının savunmacı bir doğaya sahip olacağı, Çin’in hegemonizme ve güç politikasının her türlüüne karşı olduğu ve genişleme ve hegemonya tesisini hiçbir zaman hedeflemeyeceği ifade edilmektedir (Ministry of National Defense-The People’s Republic of China, 2015).

Savunma Beyaz Kitabı’nın “Ulusal Güvenlik Durumu” başlıklı ilk bölümü Çin’in güvenlik stratejisinin kapsamlı bir özeti niteliğini taşımakta ve Çin’in ulusal güvenliğe bakışını yansıtmaktadır. Bu bölümde, dünyanın çok kutuplu bir yapıya doğru eğilim gösterdiği, ekonomik küreselleşmenin yoğunlaştığı ve bilgi toplumunun süratle hayata geçtiği ifade edilerek ülkelerin ortak kaderine vurgu yapılmaktadır. Asya-Pasifik bölgesinin öneminin arttığı, güç dengesinde tarihi değişimlerin meydana geldiği ve küresel yönetim yapısında ortaya çıkan yeni yapının rekabeti ön plana çıkardığı ifade edilmektedir.

Bu bölümde, yeni bir dünya savaşının olası görülmediği, uluslararası ortamın genellikle barışçıl bir yapıya sahip olmasının beklendiği, bununla birlikte hegemonizm, güç siyaseti ve yeni-müdahalecilik

(neo-interventionism) gibi tehditlerin varlığının yadsınmaması gerektiği satır aralarında ifade edilmiştir (Ministry of National Defense-The People's Republic of China, 2015). Görüldüğü gibi sıralanan tehditler ismi açıkça zikredilmese de ABD'den kaynaklandığı değerlendirilen tehditlerdir. Dünya savaşının olası görülmediği ifadesinin hemen ardından bu tehditlerin sıralanması ABD'nin bölgeye yönelik müdahaleci olarak değerlendirilen politikasına bir tepki niteliğindedir.

Sıralanan temel tehditlerin ardından Çin'in uluslararası güvenliğe yönelik tehditler olarak terörizm, etnik, dini, toprak ve sınır anlaşmazlıklarını gördüğünü, bu kapsamda da dünya çapında yerel savaşların yakın ve potansiyel tehdit olarak varlığını devam ettirdiği ifade edilmektedir (Ministry of National Defense-The People's Republic of China, 2015).

Beyaz Kitabın ikinci bölümü "Çin Silahlı Kuvvetleri'nin Vazifesi ve Stratejik Görevleri" başlığını taşımaktadır. Bu bölüm Çin'in ulusal stratejik hedefinin ifadesiyle başlamaktadır. Bu kapsamda, Çin Komünist Partisi'nin kuruluşunun 100'üncü yılı olan 2021 yılına kadar orta seviyede müreffeh (moderately prosperous) bir toplumun inşasının tamamlanması, Çin'in kuruluşunun 100'üncü yıldönümü olan 2049 yılına kadar da müreffeh, güçlü, demokratik, kültürel olarak ilerlemiş ve ahenkli modern bir sosyalist ülkenin inşasının tamamlanması ulusal stratejik hedef olarak belirlenmiştir. Bu hedef daha önce de belirttiğimiz gibi "Çin Rüyası" olarak adlandırılmıştır (Ministry of National Defense-The People's Republic of China, 2015).

Çin Rüyasının gerçekleştirilebilmesi için ülkenin güçlü olması, ülkenin güçlü olması için de silahlı kuvvetlerin güçlü olması gerektiğinin belirtildiği belgede güvenliğe bütüncül bir açıdan bakmanın zorunluluğu vurgulanmıştır. Bu kapsamda, iç ve dış güvenlik, ülke ve vatandaş güvenliği, geleneksel ve geleneksel olmayan güvenlik, geçimini sağlama ve kalkınma ile Çin'in kendi güvenliği ve uluslararası güvenlik arasındaki dengenin sağlanmasına özel bir önem atfedilmiştir (Ministry of National Defense-The People's Republic of China, 2015).

Beyaz Kitabın üçüncü bölümü "Aktif Savunma Stratejik Rehberi" başlığını taşımakta ve Çin'in kurulduğu 1949 yılından hemen sonra belirlenen ve zaman içinde değişime uğrayan "Aktif Savunma" kavramını tanımlamakta ve silahlı kuvvetlere bu kapsamda görevler tevdi etmektedir. Buna göre Aktif Savunma, stratejik savunma ile operatif ve taktik saldırının karışımını ifade etmektedir. Bu kapsamda, Çin kendisine saldırılana kadar kimseye saldırı düzenlemeyecek, bununla birlikte saldırı altında iken mukabelede bulunmaktan da çekinmeyecektir (Ministry of National Defense-The People's Republic of China, 2015).

Belgenin dördüncü bölümü "Çin Silahlı Kuvvetleri'nin İnşası ve Geliştirilmesi" başlığını taşımakta ve silahlı kuvvetler unsurlarının geliştirilmesine ilişkin rehber niteliğindeki prensipleri sırlamaktadır. Bu kapsamda deniz kuvvetlerinin ön plana çıktığı dikkatlerden kaçmamaktadır. "Kara gücünün deniz gücünün önünde olması gerektiğine ilişkin geleneksel zihniyetten vazgeçilmelidir" şeklinde açıkça ifadesini bulan bu durum Çin'in kendisine yönelik en yakın tehdidi denizden beklediğinin de bir kanıtı niteliğindedir. Çin Deniz Kuvvetleri'nin kıyıya dayalı bir güç olmaktan çıkarak küresel rol oynayabilecek bir yapıya kavuşması Beyaz Kitap'ta sıralanan hedefler arasında yer almaktadır (Campbell, 2015, s.1).

Bu noktada MacKinder'in Karar Teorisi ve Mahan'ın Deniz Teorisi Çin'e ve karşılaştığı stratejik seçimler kapsamında oldukça yararlı bir çerçeve sağlamaktadır. Her iki teori de 19. Yüzyıl sonları 20. Yüzyıl başlarında ortaya atılmış ve her iki düşünür de büyük güçlerin büyük stratejilerine ilişkin soruları cevaplamaya gayret etmişlerdir. Mahan, modern ticaretin vazgeçilmezi ve küresel ortak varlıklardan biri olan okyanusların kontrolünü sağlamak için güçlü bir deniz gücünün oluşturulmasını büyük güç olabilmek için olmazsa olmaz bir koşul olarak ileri sürmüştür (Mahan, 2010, s. 25-29). Diğer taraftan Mackinder kıtasal yaklaşımı

esas almış ve Avrasya kara parçasının oluşturduğu ve “Kalpgâh” olarak isimlendirdiği bölgeyi kontrol etmeyi küresel hakimiyet açısından vazgeçilmez görmüştür (MacKinder, 1904, s. 432-433). Çin de bugün stratejik seçimlerinde bu iki temel yaklaşım arasında bir seçim yapmaya zorlanmaktadır.

Beyaz Kitabın “Askeri Çatışma için Hazırlık” başlığını taşıyan beşinci bölümünde silahlı kuvvetlerin harbe hazırlığına yönelik temel eğitim ve tatbikatlara ilişkin daha ziyade teknik seviyede prensipler ortaya konmuştur. Bu bölümde dikkat çeken husus Çin Silahlı Kuvvetleri'nin bilgi savaşı konusundaki farkındalığı ve bu konuda ihtiyaç duyulan gelişime ilişkin kararlılık olmuştur (Ministry of National Defense-The People's Republic of China, 2015).

Belgenin son bölümü “Askeri ve Güvenlik İş birliği” başlığını taşıyan altıncı bölümdür. Bu çerçevede, Çin Silahlı Kuvvetleri'nin tarafsız, çatışmasız ve herhangi bir üçüncü tarafa yönelik gerçekleştirilmeyen iş birliğini sürdüreceği ifade edilmektedir (Ministry of National Defense-The People's Republic of China, 2015).

Görüldüğü gibi Çin oldukça kapsamlı ve önceliği kendi ekonomik ve askeri gücünün geliştirilmesine verdiği bir strateji ortaya koymaktadır. Bunu yaparken de kendi öncelikleri ile diğer güçlerin hassasiyetleri arasındaki dengeyi gözetmeye gayret ettiği, iletişim ve iş birliğine de önem verdiğini açıkça ifade etmektedir. Çin'in hâlihazırda askeri teknoloji açısından ABD'nin yaklaşık 20 sene gerisinde olduğu göz önüne alındığında yumuşak gücü askeri gücün önünde tutma eğilimi gayet mantıklı bir seçim olarak görülmektedir.

Çinli yetkililer tarafından “Yumuşak Güç” kavramı açık olarak ilk defa Hu Jintao tarafından 2007 yılında ifade edilmiştir. Hu bu konuşmasında, kültürün milli gücün gelişiminde artan bir öneme sahip olmaya başladığını, bu bağlamda Çin'in yumuşak gücünün bir parçası olarak geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir (Hsiang, 2012, s.70). Bu kapsamda, bu tarihten itibaren Çin bilhassa Asya-Pasifik bölgesindeki devletleri kültürel anlamda da etkileyebilmek amacıyla kadim geçmişindeki Konfüçyanizm'i ön plana çıkarmaya başlamıştır (Sayın, 2013, s. 230-231).

ABD Güvenlik Politikaları Çerçevesinde ABD-Çin İlişkileri

ABD'nin dünya siyasetinde bir devlet olarak ortaya çıkışından itibaren Asya hem ekonomi hem de güvenlik açısından önemli bir kıta olagelmıştır. Bölgeye ABD bayrağıyla 1784 yılında giden ilk gemi olan Empress of China'nın Çin ile olan ticaret kapsamında atılan ilk adım olmasının üzerinden geçen 200 yıl boyunca değişen pek bir şey olmamıştır. ABD o günden beri Asya'nın tek bir devletin etkisi altına girmesini kendi çıkarlarına ters görmüştür. Bu çerçevede, ABD geçmişte Japonya ve Rusya'nın bölgede hegemonya kurmalarına izin vermediği gibi bugün de Çin'in tek başına bölgeyi etkisi altına almasına karşı bir tutum sergilemektedir (Wood, 2016, s. 186).

21'nci yüzyılda ABD açısından Asya'nın önemi daha da artmıştır. Bu önem sadece ekonomik açıdan değil aynı zamanda güvenlik açısından da kendisini açıkça belli etmiştir. Bölgede beş ülkenin (Çin, Kuzey Kore, Hindistan, Pakistan ve Rusya) nükleer silahlara sahip olması, ABD'nin ciddi bir askeri varlığının mevcudiyeti, güvenlik ortaklıkları ve antlaşmalara dayalı ittifakların varlığı bölgeyi güvenlik açısından ABD açısından vazgeçilmez bir konuma yükseltmiştir. ABD'nin Soğuk Savaş boyunca giriştiği iki büyük sıcak savaşın (Kore ve Vietnam) her ikisinin de bölgede olması da bunu kanıtlar niteliktedir (Kaplan, 2016, s.47). Tüm bunların yanı sıra, ABD'nin Asya-Pasifik'te Japonya, Güney Kore, Filipinler, Tayland ve Avustralya gibi önemli müttefikleri bulunmaktadır. Ayrıca Yeni Zelanda, Afganistan, Pakistan ve Singapur ile de güvenlik ilişkileri mevcuttur. Diğer taraftan ABD, Hindistan, Vietnam, Malezya ve Endonezya gibi devletlerle de

ilişkilerini geliştirmektedir. Tüm bunların yanı sıra her ne kadar gayrı resmî de olsa Tayvan ile çok ciddi bir ilişki içindedir (Kaplan, 2016, s. 130-131).

Daha önce de ifade edildiği gibi 11 Eylül 2001 saldırıları dünyadaki güvenlik algısını ve tanımlamalarını derinden etkilemiştir. Bu saldırılar ABD topraklarında gerçekleşen en büyük terör saldırıları olmasının yanında, “özgür dünyanın” önemli simgelerinden biri olan DTÖ kulelerine karşı yapılarak aynı zamanda özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) ve Bretton Woods ile oluşturulan ekonomik dünyaya da bir tehdit oluşturmuştur. 11 Eylül saldırıları ile birlikte deklare edilen Bush Doktrini de ABD güvenlik söylemi ve uygulaması açısından önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Bush Doktrini, teröre karşı savaşla birlikte anılsa da temelinin 11 Eylül saldırısı öncesi olduğu söylenebilir.

George W. Bush’un 11 Eylül Saldırılarından önce 2001 yılında Anti Balistik Füzelere ile ilgili yaptığı konuşma ve ortaya koyduğu plan aynı zamanda Bush Doktrinini ilk aşaması olarak adlandırılmaktadır. ABD’nin SSCB’nin dağılmasının ardından ortaya çıkan balistik füze kaygısına dayalı olarak geliştirdiği politikaların bir yansıması olan doktrin, 11 Eylül saldırıları ile büyük bir değişikliğe uğrayarak ilgi alanını balistik füzelerden, terörle mücadeleye çevirmiştir. George W. Bush Dünya Ticaret Örgütü gökdelenlerine yapılan saldırıdan dokuz gün sonra Senato toplantısında “ya bizimlesiniz ya da teröristlerle birlikte” diyerek ABD’nin yeni düşmanını da ilân etmiştir. Bu durumun aynı zamanda SSCB’nin yıkılmasından sonra ortaya çıkan “Haydut Devlet” söyleminin kuvvetlendirilmesi olarak da yorumlanabilir. Zira bu doğrultuda Afganistan ve Irak müdahaleleri gerçekleşmiştir (Akçay ve Akbal, 2013, s. 19-20).

ABD’ye yapılan 11 Eylül saldırıları dünya politikasında yeni bir dönemin başlangıcına neden olmuştur. ABD bütün dünyada teröre karşı savaş açmış ve operasyonlara start vermiştir. Saldırıların öğrenilmesi ile birlikte Pekin, derhal Washington’u arayarak üzüntülerini dile getirmiş, ABD’yi terörle savaş konusunda sonuna kadar destekleyeceğini açıklamıştır. Dönemin Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin, 11 Eylül sonrası kurulmakta olan yeni dünya düzeninin temel referansının Şanghay ruhunun olması gerektiğini söylemiştir (People’s Daily, 2002).

Yeni Bush yönetiminin işbaşına gelmesi ile birlikte Çin, ABD’nin gözünde bir numaralı rakip olarak ortaya çıkmıştır. Kuşkusuz bunda ABD’nin küresel hegemonyasını meşrulaştırmak için Çin’i kullandığı da göz ardı edilmemelidir. Bu saldırılar sonucunda, El Kaide örgütü ABD için potansiyel tehdit olan Çin’in yerini almıştır (Cheng, 2002, s. 344).

Kuşkusuz bu saldırılar, küresel iktidara (ABD) karşı rıza ve itaatın meşruluk kaynağının ne düzeyde olduğunu da göstermektedir (Adıbelli, 2003, s.165). Başkan George W. Bush’un 1 Mayıs 2001 tarihinde küresel stratejik vizyonunu anlattığı Ulusal Savunma Üniversitesi’nde yapmış olduğu konuşmasında; ABD’nin düşmanlarını, Amerikan düşmanlığı ile yoğrulmuş olan tiranlar olarak nitelemiştir. Başkana göre onlar, ABD’den, onun değerlerinden, demokrasiden ve özgürlükten nefret etmektedirler. Bazı gözlemciler, Başkan Bush’un dolaylı olarak Çin’e atıfta bulunduğuna işaret etmişlerdir (Federation of American Scientists, 2001).

Başkan Bush’un Şer Ekseni’ni açıkladığı konuşmasında ise, “*bu ekseni oluşturan İran, Irak ve Kuzey Kore’nin ortak paydalarına bakıldığında bu paydanın Çin olduğu görülmektedir*” şeklindeki ifadesi, Pekin’de müthiş tepkiyle karşılanmıştır. Bunun üzerine Çin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Kong Quan, Çin’in daima terörün karşısında durduğunu, bu mücadelenin somut kanıtlara dayandığını ve terörle mücadelenin asla asli amacından uzaklaşmadığını söylemiştir (CNN, 2002).

Bu iki konuşma ile görülmüştür ki, ABD'nin geleneksel tehdit algılamasında Rusya faktöründen vazgeçilmiş ve yeni rakip/tehdit olarak Çin belirlenmiştir. Her ne kadar, Çin yeni tehdit olarak ortaya çıksa da Ekim 2001'de Şanghay şehrinde yapılan APEC toplantısında Başkan Bush; Çin'i büyük bir güç olarak tanımlayarak, işbirliği yapılmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Sonuç olarak 11 Eylül 2001 sonrası yeni ortaya çıkan dünyada ABD, Çin'i "stratejik rakip" olarak görmüştür.

11 Eylül saldırıları, ABD için trajik bir durum olmasına rağmen, uzun süredir Avrasya'ya yerleşme planlarını da gerçekleştirme imkânı bulduğu bir dönemdir. El Kaide ve Afganistan'daki durumlar da bahane edilerek ABD Avrasya'nın merkezine yerleşmiş ve böylece Çin ve Rusya'nın arasına girmiştir. ABD, ilk etapta, NATO'nun 5. Maddesi'ni yeniden yorumlayıp uluslararası terörizmle mücadeleyi örgütün politikaları içine sokmuştur. Buna ek olarak, önleyici politikayı ABD'nin gündemine almıştır. Buna göre; ABD, kendisine ve müttefiklerine karşı nerede tehdit ihtimali görürse onu ortaya çıkamadan önleyecektir. Bu iki yeni gelişme Çin'i rahatsız etmiştir. Böylelikle ABD istediği coğrafyaya gerek NATO aracılığıyla gerekse yalnız müdahale edebileceğinin işaretini vermiştir. Çin, ŞİÖ, NATO'nun bu yeni global statüsüne karşı koyabilecek ya da en azından dengede tutabilecek bir tampon örgüt olarak düşünmüştür. Böylece ABD ve NATO ile doğrudan çatışmaya girmektense Şanghay yapılanmasını öne sürmek Çin açısından akıllıca bir tutum olmuştur. Orta Asya Cumhuriyetleri'nde ilk Amerikan askeri üssü 1500 asker mevcuduyla Özbekistan'da kurulmuş, Haziran 2002'de buradaki birliklere destek vermek için komşu Kırgızistan'a 3000 Amerikan askeri gönderilmiştir. Bunun yanında Kazak ve Tacik hava üslerinin kullanılması yönünde anlaşmalar yapılmıştır (Rasizade, 2002, s. 261).

Çin, ABD'nin Pakistan'ın kuzeyine kurmuş olduğu dinleme ve izleme merkezlerinden oldukça rahatsız olmuştur. Çinlilere göre ABD, bu merkezler aracılığıyla Sincan yani Doğu Türkistan ve Tibet'teki askeri faaliyetleri izlemektedir. Tüm bu gelişmeler neticesinde ABD Çin'in stratejik çevresine yerleşmiştir.

Bush döneminde dile getirilen söylem ve bu çerçevedeki operasyonlar, ABD'nin prestijini olumsuz etkilemenin yanı sıra, ABD ekonomisi için de büyük sıkıntılar yaratmıştır. Bush'un halefi olarak seçilen Barack Obama ilk döneminde ABD ekonomisinin daha iyi hale getirmeye çaba gösterirken, diğer yandan Amerikan karşıtlığı algısını da kırmakla uğraşmıştır (Rasizade, 2002, s. 23).

Obama dönemi ile birlikte ABD'nin stratejik bakışı Asya-Pasifik'e doğru yönelmeye başlamış ve ABD dış politikasının birinci önceliği tüm dikkatin ve kaynağın bu bölgeye aktarılmasıyla birlikte Asya-Pasifik olmuştur. Bölgedeki birçok devlet bu yaklaşımı büyük bir memnuniyetle karşılarken ABD'nin pivot bölgesinin Asya haline gelmesi Çin'in endişelenmesine neden olmuştur. ABD'nin askeri kuvvetlerini Asya'ya genişletmesi, bölgedeki müttefik ve ortaklarla güvenlik bağlarını kuvvetlendirmesi ve bölgesel organizasyonların rolünü artırması Çin tarafından doğrudan kendine ve bir güç olarak yükselişine yönelik hamleler olarak algılanmıştır. ABD Asya'daki diplomatik, ekonomik ve askeri angajmanlarını derinleştirdikçe, Çin tarafından algılanan güvensizlik hissi daha da yoğunlaşmıştır. Tabii bu durum ABD ile Çin arasında jeopolitik konulardaki iş birliğini kısıtlamış ve ikili ilişkilerde ilave gerilime yol açmıştır (Ratner, 2013, s. 21-22).

Son olarak 2017 yılında ABD başkanlığı görevini devralan Donald Trump'ın Asya-Pasifik bölgesine ve bu çerçevede Çin ile güvenlik kapsamındaki ilişkilere ilişkin hem başkan seçilmeden önceki vaatlerine hem de göreve başlar başlamaz konuyu ele alış biçimine değinmekte yarar görülmektedir.

Donald Trump'ın başkanlığa gelişi görüldüğü gibi Asya-Pasifik bölgesinde Çin ile rekabetin ivme kazanmaya başladığı bir döneme denk gelmiştir. Obama döneminde gösterilen stratejik sabır Kore'nin

nükleer provokasyonları gibi konularda devam ettirilemez görüldüğünden Trump'ın birtakım önlemleri alması zorunlu bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Trump seçim döneminde Obama yönetiminin pivot ve yeniden dengeleme kavramlarını eleştirmiş ve Asya-Pasifik bölgesine yönelik yeni bir politikanın sinyallerini vermiştir. Bu kapsamda Trans Pasifik Ticaret Antlaşması'nı kabul etmediğini, Kuzey Kore'ye yönelik tedbirlerin hayata geçirileceğini, "Tek Çin" politikasına devam edeceğini, Pekin hükümetini tanıyacağını ancak Tayvan ile de ilişkilerini sürdüreceğini ifade etmiştir (Kroenig, 2017, s. 30-34).

Bugün güvenlik kapsamında iki devlet arasındaki ilişkiler incelendiğinde askeri ilişkilerin diyalog ve iletişimin geldiği seviye açısından tatminkâr olduğu, Rusya ile ABD arasında Soğuk Savaş'taki gibi bir iletişimsizlik sorununun bulunmadığı ve "çatışma yok, karşılaşma yok" retoriğinin geçerli olduğu görülmektedir.

Trump seçim kampanyası sırasında "Tek Çin" politikasını savunduğunu ifade etmesine rağmen seçildikten sonra Tayvan Devlet Başkanı ile görüşmesi Çin ile ilişkileri zorlayan bir hamle olmuştur. Benzer şekilde Japonya ile ABD arasındaki özel ilişkinin devam ettirileceğini söylemesi de özellikle Doğu Çin Denizi'nde Japonya ile anlaşmazlık içinde bulunan Çin'i endişelendirmiştir. Trump'ın Asya-Pasifik bölgesi için pivot kavramını kullanmaktan vazgeçmesi Çin'i her ne kadar memnun etse de, nükleer silahlanma, çok taraflılığı önemsememesi, ABD'nin dünyadaki askeri varlığını artırma ve askeri harcamaları yükseltme konusundaki fikirleri Çin'i ziyadesiyle rahatsız etmiştir (Tuosheng, 2017).

Trump'ın seçim kampanyası döneminde Asya-Pasifik bölgesine yönelik söylemleri kamuoyunda bölgenin ABD dış politikasında Obama dönemindeki kadar önemli bir yer almayacağı kanısının oluşmasına yol açmıştır. Ancak, Başkan Yardımcısı Pence, Dışişleri Eski Bakanı Tillerson ve Savunma Bakanı Mattis'in ilk yurtdışı seyahatlerini bölgeye yapmaları Trump döneminde de bölgenin öneminden pek bir şey kaybetmeyeceğinin ilk göstergeleri olmuştur (The White House, 2017).

2017 yılı Mart ayı başlarında ABD'nin Doğu Asya ve Pasifik İşlerinden Sorumlu Dışişleri Bakan Yardımcısı Susan Thornston, yaptığı bir basın toplantısında Obama yönetiminin kullandığı "pivot" ve "yeniden dengeleme" tabirlerini kullanmaya devam etmeyeceklerini, bununla birlikte bu yaklaşımın Asya-Pasifik'in önemini göz ardı edileceği anlamına gelmediğini ifade etmiştir. Thornston "Asya'da aktif ve angaje kalmaya devam edeceğiz. Asya ekonomisi ABD'nin refahı ve büyümesi açısından çok önemli ve biz de bölgede adil ve serbest ticaret için çalışmaya devam edeceğiz. Ayrıca, Kuzey Kore gibi bölgesel güvenlik sorunları, kurallara dayalı, yapıcı, barışçıl ve istikrarlı bir Asya için de çabalarımız sürecektir." diyerek yeni yönetimin bölgeye verdiği önemi vurgulamıştır. Thornston bölge için illaki bir slogana ihtiyaç varsa bunun "Önce Amerika" olabileceğini de ayrıca ifade etmiştir (Panda, 2017).

Bugün ABD ile Çin arasındaki güvenlik ilişkileri kapsamındaki temel sorunları üç ana başlık altında toplamak mümkündür:

- Kuzey Kore'nin Kitle İmha Silahlarına Sahip Olması Sorunu
- Doğu ve Güney Çin Denizlerindeki Deniz Yetki Alanları ve Hava Sahasına İlişkin Sorunlar
- Tayvan'ın Statüsü Sorunu (Gompert vd., 2016, s.8).

Kuzey Kore'nin Kitle İmha Silahlarına Sahip Olması Sorunu

ABD ile Çin arasındaki en önemli sorun Kuzey Kore'nin uzun yıllardır yürüttüğü ve test aşamasına kadar

geldiği kitlesel imha silahlarına sahip olma hedefidir. Kuzey Kore'nin halen yürüttüğü bir nükleer silah programı mevcut olup 2006, 2009, 2013 ve 2016'da nükleer patlama testleri gerçekleştirmiştir. Kuzey Kore ayrıca uranyum zenginleştirme ve silah seviyesi plütonyum üretebilme imkânına da sahiptir. Kuzey Kore'nin elinde kısa, orta ve uzun menzilli balistik füze de mevcut olup bunları başarıyla fırlatabilmiştir. Kuzey Kore'nin biyolojik ve kimyasal silah programına sahip olduğu da değerlendirilmektedir. Kuzey Kore, Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması'ndan 2003 yılında çekilmiştir. Kuzey Kore Kimyasal Silahlar Konvansiyonu, Kapsamlı Nükleer Testlerin Yasaklanması Antlaşması'na da taraf değildir (Nuclear Threat Initiative).

George W. Bush'un 2002 yılında şer eksenine dâhil ettiği Kuzey Kore bir yıl sonra 2003 yılında Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması'ndan çekildiğini ilan edince ABD tepki vermiş ve bölgede gerginlik artmıştır. Mart 2003'te Kuzey Kore'nin Japon Denizi'nde görev yapan ABD casus uçağına önleme yapması gerginliği iyice artırmıştır. Çin'in konuya müdahil olması neticesinde, Kuzey Kore'nin nükleer programının önlenmesi amacıyla ABD, Çin, Rusya, Japonya, Kuzey Kore ve Güney Kore 2003 yılında bir araya gelmiş ve Altı Taraf Görüşmeleri (The Six Party Talks) ismi verilen bir mekanizma oluşturulmuştur. ABD Kuzey Kore ile ilişkiye girmeme politikasına bu mekanizma ile bir istisna getirerek konuya verdiği önemi ortaya koymuştur. Söz konusu mekanizmanın çalışmaları neticesinde Kuzey Kore yönetimi Eylül 2005'te nükleer silah hedefinden vazgeçtiğini ilan eden bir anlaşmayı imzalamayı kabul etmiştir (Bajoria ve Xu).

Altı Taraf Görüşmeleri mekanizması Kuzey Kore'nin füze denemelerini sürdürmesi üzerine sekteye uğramış, Pyongyang hükümeti 2009 yılında görüşmelerden ayrılmıştır. 2012 yılı başlarında Kuzey Kore'nin yeni lideri Kim-jong Un'un nükleer testleri durduracağı ve ABD'nin gıda yardımı karşılığında uluslararası denetçilerin ülkede inceleme yapmalarına izin vereceğini ilan etmesine rağmen 2012 yılı sonunda yeni uzun menzilli füze denemeleri yapması üzerine Altı Taraf Görüşmeleri askıya alınmıştır (Nuclear Threat Initiative).

Kuzey Kore 2 Nisan 2013 tarihinde Nyongbyon şehrinde bulundan nükleer tesisleri yeniden kullanıma açarak uranyum zenginleştirme faaliyetlerine başlayacağını ilan etmiş ve 30 Mart 2014 tarihinde Kuzey Kore Dışişleri Bakanlığı tarafından "nükleer caydırıcılığın artırılması için yeni nükleer test çeşitlerinin deneneceği" duyurulmuştur. Bilahare Kuzey Kore yetkilileri değişik ortamlarda daha ileri nükleer testler yapma hakkına sahip olduklarını ifade etmekten kaçınmamışlardır (Director General, International Atomic Energy Agency, 2015).

Kuzey Kore'nin 2006, 2009 ve 2013 yıllarında gerçekleştirdiği nükleer testler üzerine BM Güvenlik Konseyi 1718 (2006), 1874 (2009) ve 2094 (2013) sayılı kararları almış, Kuzey Kore'yi Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması'na dönmeye ve nükleer silahları ve nükleer programından vazgeçmeye davet etmiştir. Ancak Kuzey Kore bu çağrılara olumsuz yanıt vermiştir (Director General, International Atomic Energy Agency, 2015).

Pyongyang hükümeti 6 Ocak 2016 tarihinde tarihindeki dördüncü nükleer testi gerçekleştirmiştir. Kuzey Kore bu testin hidrojen bombası testi olduğunu iddia etmiştir (The Guardian, 2016). Söz konusu test uluslararası toplum tarafından tepkiyle karşılanmış, hatta Kuzey Kore'nin en önemli müttefiki Çin dahi tepki göstermiş ve Kuzey Kore'ye daha ileri yaptırımları öngören BM Güvenlik Konseyi kararını onaylamıştır (Sengupta ve Sang-Hun, 2016).

ABD Jeolojik Araştırma Kurumu 9 Eylül 2016 tarihinde Kuzey Kore'de 5,3 büyüklüğünde bir deprem kaydetmiş ve bunun hemen arkasından Pyongyang hükümeti beşinci nükleer testini gerçekleştirdiğini ilan

etmiştir. ABD Başkanı Obama bunun üzerine bu durumu bölge güvenliğine yönelik vahim bir tehlike olarak tanımlamış, Çin de denemeye tepki göstermiş ve Kuzey Kore'den provokatif eylemlerini sonlandırmasını talep etmiştir (Saine, 2016).

Ancak Kuzey Kore mevcut tavrını değiştirmeyi reddetmekte ve uluslararası toplumun tüm tepkilerine rağmen nükleer testlerini devam ettirmektedir. Son olarak Mayıs 2017'de Kuzey Kore'nin İngiltere'deki büyükelçisi Choe Il, Kuzey Kore'nin tarihindeki altıncı nükleer test için hazırlıklarını tamamladığını ve zamanına Kuzey Kore liderinin belirleyeceğini ifade eden açıklamalarda bulunmuştur (O'Connor, 2017).

Görüldüğü gibi Kuzey Kore nükleer silahları ve bunu taşıyacak uzun menzilli füzeleri ile bölge ülkeleri başta olmak üzere ABD ve müttefiklerini de tehdit eder bir hale gelmiş ve bu tutumunu tüm yaptırım ve tehditlere rağmen sürdürmeye kararlı görünmektedir. Bu durum da ABD ve Kuzey Kore'nin en önemli müttefiki konumundaki Çin'i karşı karşıya getirmektedir.

Kuzey Kore sorunu belki de iki devlet arasındaki en önemli sorun olarak nitelenebilir. Zira, Kuzey Kore'nin nükleer silahları başarıyla kullanabilecek hale gelmesi durumunda Asya-Pasifik bölgesinde ABD'nin doğrudan kendisine yönelik bir tehdidin varlığı söz konusudur. Kuzey Kore ile doğrudan ilişkisi bulunmayan ABD, Kuzey Kore'ye yönelik girişimlerini Çin üzerinden yürütmektedir. Bugüne kadar kullanılan yaptırım ve tehditler Kuzey Kore'yi nükleer silahları denemekten alıkoymamıştır. Donald Trump da iktidara geldiği ilk günlerden itibaren Kuzey Kore'nin tehditleri ile ilgilenmek durumunda kalmış ve Çin'i uyararak, Kuzey Kore'nin engellenememesi halinde ABD'nin doğrudan müdahale edeceğini sinyallerini vermiş, hatta bir Uçak Gemisi Görev Grubu'nu da bölgeye gönderdiğini duyurmuştur (Bandow).

Çin, Kuzey Kore'nin tutumundan rahatsız olsa da bu ülke ile ilişkileri oldukça ileri düzeydedir. Çin Kuzey Kore'nin en önemli müttefiki, en büyük ticaret ortağı ve gıda ve enerji açısından ana kaynağı konumundadır. Çin Kim Jong-un rejiminin ayakta kalmasının yegâne sebebi ve uluslararası yaptırımların etkinlikle uygulanmasının önündeki en önemli engeldir. Çin, Kuzey Kore rejiminin çökmesinden ve 1400 kilometreden fazla sınırından bir mülteci akınının gerçekleşmesinden de çekinmektedir. Bununla birlikte Kuzey Kore'nin beşinci ve son nükleer denemesi sonrasında durum bir miktar da olsa değişim göstermiştir. Çin Altı Taraf Görüşmelerinin tekrar başlaması gerektiğini ifade etmeye başlamıştır. Ancak henüz bu girişimler Kuzey Kore tarafında pek bir karşılık bulamamıştır (Albert).

İki ülke arasındaki en önemli ilişki ekonomik alandadır. Çinli firmaların Kuzey Kore'de birçok yatırımı mevcuttur. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 2014 yılında 8,5 milyar doların üzerindedir. Kuzey Kore açısından bakıldığında ise durum daha da ciddi bir hal arz etmektedir. Zira 2014 verilerine göre Çin'in toplam ticaretindeki oranı yaklaşık yüzde 63'tür. 2002 yılında bu oranın yalnızca yüzde 25 olduğu göz önüne alındığında uluslararası yaptırımlar neticesinde Çin'in neredeyse Kuzey Kore'nin tek ticaret ortağı halinde geldiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Ancak bu durum 2015 yılında ciddi bir azalma eğilimi göstermeye başlamış ve Çin ile Kuzey Kore arasındaki ticaret hacmi yüzde 13,3 düşmüştür. Bu duruma Çin'in Kuzey Kore'nin provokatif tavırlarını azaltmak için ekonomik kozunu kullanmaya başlamasından kaynaklandığı değerlendirilmeleri yapılmıştır (Tingting, 2016, s.186).

Kuzey Kore'nin nükleer silahlara sahip olma niyetinden vazgeçirilmesi için takaşık çeyrek yüzyıldır süren çabaların sonuç vermediği açıkça ortadadır. 1990'lı yıllarda ABD'nin pazarlık yoluyla Güney Kore'nin ekonomik araçları kullanarak yürütmeye çalıştığı çabalar sonuçsuz kalmıştır. 2006 yılında Kuzey Kore'nin ilk nükleer denemesini gerçekleştirmesi üzerine yaptırımlar devreye girmiş ancak bu da Çin'in yaptırımlara destek vermemesi nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bugün gelinen noktada Kuzey

Kore nükleer silahlarıyla Japonya ve Güney Kore'yi vurabilecek yeteneğe sahiptir ve yakın bir gelecekte de ABD ankarasını vurabilecek duruma geleceği öngörülmektedir. Bu da dünyanın yeni bir Küba Krizi'ne doğru hızla ilerlediğini göstermektedir. Obama döneminde uygulanan stratejik sabır politikasının yetersiz kaldığı görülmüştür. Trump döneminde ABD'nin daha cesur kararlar alması zorunlu hale gelmiş gibi görünmektedir (Stanton vd., 2017, s. 65-66).

Görüldüğü gibi Kuzey Kore sorunu oldukça karmaşıktır. Kısa vadede çözümü pek de mümkün görünmeyen, bununla birlikte Kuzey Kore yönetiminin dengesiz ve öngörülemez politikaları nedeniyle Asya-Pasifik bölgesinde en önemli kriz kaynağı olma potansiyelini sürdüreceği değerlendirilen bu sorun Çin ile ABD arasındaki güvenlik ilişkilerinin en önemli maddesi olmaya devam edecek gibi görünmektedir.

Doğu ve Güney Çin Denizi'ndeki Deniz Yetki Alanları ve Hava Sahasına İlişkin Sorunlar

Asya Pasifik bölgesinde bulunan su yollarının stratejik önemi, bölgedeki enerji kaynaklarına ulaşım, Güney ve Doğu Çin Denizleri'ndeki deniz yetki alanları ve adalara ilişkin sorunlar ile bölge devletlerinin deniz kuvvetlerini geliştirme çabaları neticesinde son yıllarda oldukça artmıştır. Çin'in de içinde yer aldığı bölge devletleri bölgedeki deniz kuvvetleri varlıklarını son dönemde kayda değer biçimde artırmışlardır (Hideshi, s. 3-6).

Çin toprak talepleri, deniz yetki alanları sahipliği ve hava sahası sorunları konularını komşularıyla ikili olarak çözmeyi yeğlemektedir. Bunun sebebi açıktır, Çin nispi gücünü kullanarak komşularıyla yapacağı paylaşımı kendi lehine sonuçlandırmayı hedeflemektedir. Sorunun tüm taraflarının bir araya geldiği bir platformda (örneğin ASEAN) diğer devletlerin bir araya gelerek Çin'in istediğini alamamasına neden olabilecektir. Doğal olarak Çin dışındaki diğer tüm devletler sorunun çok taraflı bir platformda çözümünü arzulamaktadırlar (Clinton, 2014, s. 67).

Bu kapsamda Filipinler, Güney Çin Denizi'ndeki Çin iddialarını 2013 yılında Uluslararası Deniz Hukuku Sözleşmesi kapsamında hakem mahkemesine götürmüş ve mahkeme Temmuz 2016'da Filipinler lehine karar vermiştir. Ancak, Çin alınan kararın haksız olduğunu ve kararı tanımadığını ilan etmiştir (BBC News, 2016).

ABD, Doğu ve Güney Çin Denizi'nde herhangi bir toprak/deniz yetki alanı iddiasına sahip değildir. Bununla birlikte, taraf tutmamakla birlikte mevcut statükonun tek taraflı bir yaklaşımla değiştirilmesinin de karşısında durmaktadır. Zira, ABD'nin bölgedeki seyrüsefer serbestisi, deniz ticareti ve uluslararası hukukun korunması kapsamında menfaatlerinin bulunduğu açıktır. Bunun yanı sıra ABD'nin Japonya ve Filipinler ile sahip olduğu anlaşmalar da bu bölgedeki sorunlarda pay sahiplerinden biri haline gelmesine neden olmaktadır (Clinton, 2014, s. 67).

Çin, Asya'da artan ABD varlığının bölgedeki devletlerin Çin'e kafa tutmalarına neden olduğunu, zira bahse konu devletlerin arkalarında ABD'nin desteğini hissettiklerini düşünmektedir. Ayrıca ABD'nin de bu devletleri bölgeye müdahalelerinde ve bölgedeki askeri gücünü artırma konusunda bahane olarak kullanmaya çalıştığı da bir diğer argüman olarak Çin tarafından ele alınmaktadır. Çin, tüm bu arka plana karşın ABD'nin en çok Güney Çin Denizi'ndeki varlığından rahatsızlık duymaktadır. Güney Çin Denizi bölgedeki altı devletin (Çin, Tayvan, Vietnam, Malezya, Brunei, Filipinler ve Tayvan) egemenlik iddiasında bulunduğu bir deniz olup Çin bu bölgedeki egemenliğini tartışmasız görmektedir. 2010 yılında Hanoi'de

icra edilen ASEAN Bölgesel Forumu'nda dönemin ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'un ABD'nin Güney Çin Denizi'ne yönelik ilgisini ifade etmesi ve bu kapsamda Güney Çin Denizi'nde seyrüsefer özgürlüğü ve uluslararası hukuka açıkça vurgu yapması Çin'i ziyadesiyle rahatsız etmiştir. 2012 yılının ağustos ayında Güney Çin Denizi'nde Çin'in faaliyetlerinden duyulan rahatsızlığın ABD Dışişleri Bakanlığı'nın basın bildirisinde yer alması üzerine Komünist Parti'nin yayın organı People's Daily gazetesinde Washington'un susturulması ve bölünme kıvılcımlarını alevlendirmemesi konusunda açıkça uyarılmıştır (Ratner, 2013, s. 23-24).

Güney Çin Denizi'ndeki en ciddi bunalım 2012 yılının Nisan ayında Scarborough Mercan Kayalıkları etrafındaki tartışmalı bölgede sekiz Çinli balıkçı teknesine Filipinler tarafından el konulması olmuştur. Filipinler'in olayda sahil güvenlik unsurları yerine deniz kuvvetlerine ait savaş gemilerini kullanması Çin'i ziyadesiyle rahatsız etmiştir. Çin olay nedeniyle ABD'yi suçlamış ve Filipinler'in ABD'den aldığı cesaretle böyle provokatif bir eyleme yeltenebildiğini ifade etmiştir. Bunalım esnasında ortaya çıkan gelişmeler Çin'in görüşünü destekler nitelikte olmuştur. ABD'nin USS North Carolina isimli nükleer denizaltısı Filipinler'in Subic Bay limanına ziyarette bulunmuş, ABD ile Filipinler arasında Balıkatan Tatbikatı icra edilmiş ve Filipinler Cumhurbaşkanı Benigno Aquino Washington'u ziyaret etmiştir (Ratner, 2013, s. 24).

Çin, Güney Çin Denizi'nde yaşadığı bu sorunların yanı sıra Doğu Çin Denizi'nde de Japonya ile karşı karşıya gelmektedir. Doğu Çin Denizi'nde bulunan, Japonya tarafından Senkaku, Çin tarafından ise Diaoyou Adaları olarak adlandırılan ve üzerinde insan yaşamı bulunmayan sekiz adanın sahipliği konusu iki devlet arasında uzun süredir devam eden bir gerilimin konusudur. 2013 yılının Kasım ayında Çin tarafından bu adaların bulunduğu bölgeyi de kapsayacak şekilde Doğu Çin Denizi'nin büyük bölümünde Hava Savunma Tanıma Bölgesi (Air-Defense Identification Zone-ADIZ) adını verdiği bir bölge ilan ederek gerilimin tırmanmasına yol açmıştır. Çin bahse konu bölgeye giren tüm uluslararası hava trafiğinin kendisi tarafından belirlenen kurallara tabi olacağını açıklamıştır. Ancak ABD ve bölgedeki müttefikleri bu bölgeyi tanımadıklarını ilan ederek savaş uçaklarını bölgede kullanmaya devam etmişlerdir (Clinton, 2014, s. 66).

Pekin'deki stratejistler Çin ile Japonya arasında 40 yıldır devam edegelen Senkaku (Diaoyou) Adaları anlaşmazlığında da ABD'yi Japonya'ya desteklemekle suçlamaktadır. Senkaku (Diaoyou) Adalarına ilişkin gerilim uzun bir süre sonra 2010 yılının Nisan ayında yeniden ön plana çıkmaya başlamıştır. Bahse konu tarihte Tokyo Valisi Shintaro Ishihara bir Japon vatandaşından Senkaku (Diaoyou) adalarından üçünü satın alma niyetini ilan etmiş ve Çin bu girişimin ardından ABD'nin olduğunu ifade etmiştir. Çin bu konuda haksız da değildir, zira Vali Ishihara bu niyetini Washington'daki tutucu düşünce kuruluşlarından biri olan Heritage Vakfı'nda ifade etmiş ve ABD 2012 sonbaharında, Hillary Clinton'un 2010 Ekim'de ifade ettiği düşünceleri tekrar dile getirmiş ve Japonya ile ABD arasındaki Karşılıklı İş birliği ve Güvenlik Antlaşması'na bağlı olduğunu vurgulamıştır. Bunun yanı sıra ABD Savunma Bakanlığı bakan Panetta'nın 2012 Ağustos'unda Tokyo'ya yaptığı ziyaret esnasında ABD'nin güney Japonya'ya ilave X-Band füze savunma radarları yerleştireceğini ilan etmiştir. Çin, bu gelişmenin nükleer caydırıcılığını azaltacak bir adım olduğunu ve ABD'nin kendisini çevreleme politikasının bir diğer adımı olduğunu iddia etmiştir. ABD'nin, bu girişimlerin Çin'e yönelik olmadığı konusundaki açıklamalarına Pekin'deki çok az kimse itibar etmiştir (Ratner, 2013, s. 23-25).

Çin 23 Kasım 2013 tarihinde Doğu Çin Denizi üzerinde Hava Savunma Tanıma Bölgesi (Air-Defense Identification Zone-ADIZ) isimli bir bölge ilan etmiştir. Bahse konu bölge Çin anakarasından 500 kilometre mesafeye uzanmakta ve Doğu Çin Denizi'nin geniş bir bölümünü kapsamaktadır. Çin'in ilan ettiği söz konusu bölge daha önce Japonya, Güney Kore ve Tayvan tarafından ilan edilen benzer bölgelerle de kesişmektedir. Bu bölge Japonya ile Çin arasındaki aidiyeti tartışmalı Senkaku (Diaoyou) Adaları'nı da içine

almaktadır. Çin bahse konu bölgeden geçecek tüm sivil ve askeri uçakların Çin hava sahasına girmeyecek dahi olsalar kendilerini tanıtmalarını zorunlu kılmaktadır. Çin, kendilerini tanıtmayan uçaklara yönelik savunmaya yönelik acil önlemleri devreye sokacağını da ilan etmiştir. Japonya ve Güney Kore bahse konu sahanın ilanını süratle kınamışlar, Tokyo bu bölgenin kabul edilemez olduğunu ifade etmiş, Güney Kore ise Kore'ye ait uçakların Çin'in söz konusu bölgesini tanımayacağını ilan etmiştir. ABD de yeni bölgeyi eleştirmiş ve Doğu Çin Denizi'ndeki statükonun bu girişimle bozulacağı ve bölgedeki zaten kırılğan olan ortamın daha da dengesizleşeceğini ifade etmiştir. Dönemin ABD Dışişleri Bakanı John Kerry uçuş özgürlüğü ve denizlerin hukuki kullanımının Pasifik'teki güvenlik, refah, istikrar ve güvenlik için asli unsurlar olduğunu ilan etmiş ve herhangi bir devletin benzer bölgeleri ilan etmesinin desteklenemeyeceği vurgusunu yapmıştır (Bitzinger, 2013, s. 1-2).

Bölgenin ilanının ardından ABD, Japonya ve Güney Kore bahse konu bölgeyi tanımadıklarını ispat etmek maksadıyla askeri uçaklar ile bölgeyi kullanmışlardır. İlave olarak Güney Kore Hava Savunma Tanıma Bölgesi içindeki sahalarda bir deniz tatbikatı icra etmiş ve kendi Hava Savunma Tanıma Bölgesi'ni güneye doğru 300 kilometre genişlettiğini ilan etmiştir (White).

Çin Savunma Bakanlığı Sözcüsü Geng Yansheng tarafından yapılan açıklamada, Çin'in 23 Kasım-22 Aralık 2013 tarihleri arasında 800 yabancı askeri uçağın uçuş faaliyetini kontrol ettiğini, 23 ülkeden 56 havayolu şirketinin 21475 planlı uçuşunu Çin'e bildirdiğini, Çin'in bölgeye 51 sortide toplam 87 keşif uçağı, erken ihbar uçağı ve savaş jeti gönderdiğini ilan etmiştir ("800 foreign war planes have entered ADIZ: Beijing").

Bölgedeki sıcak gündemin ABD'nin ve Çin'in ilgisini önümüzdeki dönemde de çekeceğinin ilk işaretlerini ABD'nin yeni yönetiminin söylemleri ve faaliyetlerinde görmek mümkündür. Örneğin, Dışişleri Bakanı Tillerson Çin'in Güney Çin Denizi'nde ada inşa etmeyi bırakması ve Çin'in bu adalara ulaşımının engellenmesi gerektiğini ifade etmesi soruna yönelik daha aktif bir yaklaşımın ortaya çıkmakta olduğunu göstermiştir. Ayrıca, Trump'ın başkanlığı devralır almaz Güney Çin Denizi'ne bir uçak gemisi görev grubu göndermesi de ABD'nin bölgedeki varlığını artıracığını açıkça göstermiştir. Ancak kullanılan sert üslup ve gövde gösterisi olarak nitelendirilebilecek faaliyetlere rağmen Trump yönetiminin bu bölgedeki önceliğinin denizlere yönelik anlaşmazlıklar olmayacağı, bu konunun Kore, Tayvan gibi konularda bir pazarlık aracı olarak kullanılabileceğini değerlendirmek yanlış olmayacaktır (Xiangmiao, 2017).

Görüldüğü gibi bahse konu sorunların kısa sürede bir çözüme ulaştırılması pek de mümkün değildir. Çin'in önümüzdeki dönemde daha fazla inisiyatif alacağı ve bölgedeki egemenlik hakları için daha agresif bir tutum takınabileceği görülmektedir. Bu da bölgenin sıcaklığını önümüzdeki dönemde de koruyacağını önemli bir işareti olarak karşımıza çıkarmaktadır.

Tayvan'ın Statüsü Sorunu

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Çin İç Savaşı neticesinde milliyetçilerin Formosa Adası'na kaçarak kurdukları Çin Cumhuriyeti 1979 yılına kadar ABD tarafından tüm Çin'i temsil eden hükümet olarak tanınmıştır. 1979'da Çin ile ABD arasında imzalanan bir belge ile Taipei yerine Pekin yönetimi tanınmaya başlanmıştır. Bu belge ile birlikte ABD Çin'in "bir Çin vardır ve Tayvan Çin'in bir parçasıdır" şeklinde özetlenen "Tek Çin" Politikası'nı da kabul etmiştir. Bununla birlikte, Amerikan halkının Tayvan halkı ile kültürel, ticari ve diğer gayri resmi ilişkilerini sürdürüleceği de belgede yer alan bir diğer husustur. Tayvan'da bulunan Tayvan Amerikan Enstitüsü Tayvan'a yönelik ABD politikasının yürütülmesinden sorumlu kuruluş olarak varlığını sürdürmektedir (U.S. Department of State).

ABD Dışişleri Bakanlığı'nın resmi ifadesiyle Tayvan'ın bağımsızlığını desteklememektedir. ABD'nin Tayvan'a yönelik faaliyetleri kendi hukuki yapısı içinde 1979 yılında kabul ettiği Tayvan İlişkileri Kanunu kapsamında yürütülmektedir. Bu kapsamda ABD kendisini Tayvan'ın savunma kapasitesini destekleme taahhüdü altına sokmuştur. ABD'nin Çin ile Tayvan arasındaki sorunlara yönelik resmi duruşu mevcut statükonun tek taraflı girişimlerle değiştirilmemesi ve her iki tarafın sorunu çözmek üzere yapıcı bir diyalog içinde karşılıklı saygı içinde hareket edilmesi yönünde teşvik edilmesi şeklindedir. ABD her ne kadar 1950'li ve 1960'lı yıllarda Tayvan ekonomisinin canlandırılması için girişimlerde bulunmuşsa da bugün herhangi bir kalkınma yardımı yapmamaktadır (U.S. Department of State).

ABD ve Tayvan arasında 1979 yılından önce imzalanan anlaşmalarda Karşılıklı Savunma Antlaşması hariç tümü halen yürürlüktedir. Tayvan İlişkileri Kanunu'na göre ABD Tayvan'a savunmaya yönelik silahlar sağlamayı, Tayvan'ın kendisini savunmasına yönelik uygun miktarda savunma araç gereç ve hizmetleri sağlamayı taahhüt etmiştir. ABD bahse konu kanunla Tayvan'ın geleceğini boykot, ambargo, tehdit gibi barışçıl olmayan her türlü aracın kullanımını ciddi bir tehdit olarak göreceğini, Tayvan halkının, ekonomik ve sosyal sisteminin ve güvenliğinin tehlikeye düşmesini engelleyecek bir kapasiteyi daima hazır tutacağını taahhüt etmiştir. Kanun ABD Başkanı'na bahse konu tehditleri izleme ve bu konuda ABD Kongresi'ni bilgilendirme yükümlülüğünü vermiş, Başkan ve Kongre'nin böyle bir tehdide karşı önlem alabileceğini dikte etmiştir (U.S. Congress).

1979 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin tanınması sonrasında Tayvan'a yapılan silah satışları ABD ile Çin arasında sorun yaratmaya başlamıştır. 1982 yılında Çin ABD'yi Tayvan'a silah satışı konusunda bir gelişme olmaması durumunda ikili ilişkileri ciddi anlamda azaltmakla tehdit etmeye başlamış ve Sovyet kartını oynamaya başlamıştır. Baskıların sonucunda 17 Ağustos 1982 tarihinde bir bildiri imzalanmıştır. Bildiriye göre ABD hükümeti, Tayvan'a uzun dönemli silah satışı yapmayacağını, yapılacak satışların nitelik ve nicelik bakımından diplomatik ilişkilerin kurulduğu dönemi aşmayacağını ve ilerleyen yıllarda da silah satışının azaltılacağını taahhüt etmekteydi. Dönemin ABD Başkanı Ronald Reagan Çin'in sorunun barışçıl yollarla çözüleceğine ilişkin sözüne güvenmediği ve Tayvan'ın bildiriden olumsuz etkilenmesi ihtimalinden hareketle Ulusal Güvenlik Konseyi'nde gizli bir karara imza atmıştır. Buna göre ABD'nin silah satışını azaltmasına yönelik istekliliği Çin'in Tayvan'la sorununu barışçıl yollarla çözmeye yönelik tutumunu sürdürmesi koşuluna bağlı olacaktır. Ayrıca Tayvan'a sağlanacak yardımın nitelik ve niceliği Çin'in oluşturduğu tehditle orantılı bir biçimde olacaktır (Feldman, 2007, s. 1-2).

Söz konusu kararın alınmasının ardından Tayvan Amerikan Enstitüsü'nün o dönemki başkanı James Lilley Tayvan Cumhurbaşkanı'na sözlü olarak ABD'nin "Altı Garanti" sini bildirmiştir. Kısa süre sonra bu garantiler kamuoyu ile de paylaşılmıştır. Altı Garanti kapsamında ABD;

1. Çin Cumhuriyeti (Tayvan)'ne yönelik silah satışının sona ereceği kesin bir tarih belirlemeyi kabul etmemektedir.
2. Çin Cumhuriyeti'ne silah satışı öncesinde Çin ile görüşmelerde bulunmayı kabul etmemektedir.
3. Çin Cumhuriyeti ile Çin arasında arabuluculuk rolü oynamayacaktır.
4. Tayvan İlişkileri Kanunu'nu gözden geçirmeyecektir.
5. Tayvan'ın egemenliği konusundaki pozisyonunu değiştirmemiştir.
6. Çin Cumhuriyeti'ne Çin ile müzakereler yapma konusunda baskı yapmayacaktır (Feldman, 2007, s.2).

Her ne kadar ABD takip eden yıllarda silah satışına devam ettiyse de Tayvan ile askeri tatbikat icra etmemiştir. Bununla birlikte, bazı Tayvanlı subaylar ABD'de askeri eğitim almışlar, her iki ülke askeri liderleri arasında üst düzey toplantılar icra edilegelmiştir. ABD, Tayvan'da herhangi bir üs kurma girişiminde de bulunmamıştır (Wood, 2016: s. 137-138).

Çin, Tayvan sorununa bir iç sorun olarak bakmaktadır. Tayvan'ı Çin'in ayrılmaz bir parçası olarak kabul eden Çin 1979 yılında "Bir Ülke, İki Sistem" anlayışını kabul etmiş ve bu sürecin Tayvan'ın Çin ile birleşmesi ile sonuçlanmasını hedeflemiştir. Bu politikasını "Tek Çin" olarak ifade eden Çin'in resmi görüşüne göre 1990'lı yıllardan itibaren Tayvan otoriteleri karşılıklı etkileşime rağmen ayrı bir devlet olma hedefine yönelik yaklaşımlarını terk etmemişler ve Çin'i aldatmaya çalışmışlardır (Taiwan Affairs Office of The State Council PRC, 2011).

Çin, ABD'nin "Tek Çin" konusunda samimi olmasını, Tayvan kapsamında vermiş olduğu sözleri yerine getirmesine bağlamakta ve üstü kapalı olarak ABD'yi dürüst davranmamakla suçlamaktadır. Çin, ABD'den Tayvan ile sadece kültürel, ticari ve hükümet dışı ilişkiler kurmasını beklemekte, "Tayvan'ın bağımsızlığı", "iki Çin" veya "bir Çin, bir Tayvan" gibi yaklaşımları desteklemeyi bırakarak Çin'in tekrar birleşmesinin önünde durmaktan vazgeçmesini beklediğini ifade etmektedir. Çin Asya-Pasifik bölgesinde istikrarın Tayvan Boğazı'ndaki durumla yakından ilintili olduğunu vurgulamakta ve Tek Çin politikasına bağlılığın bölge barışı için faydalı olacağını ifade ederek tüm bölge devletlerine gözdağı vermekten çekinmemektedir (Taiwan Affairs Office of The State Council PRC, 2011).

ABD ile Çin arasında Tayvan'a ilişkin yaşanan en önemli kriz 1995-1996 yıllarında ortaya çıkmıştır. Dönemin Tayvan Cumhurbaşkanı Lee Teng-hui ABD'de mezun olduğu Cornell Üniversitesi'ni ziyaret etmek istemiş, dönemin ABD Dışişleri Bakanı Warren Christopher Çinli mevkidaşı Qian Qichen'e Lee Teng-hui'ye vize verilmesinin ABD'nin politikasıyla uygun olmadığını ifade etmiş, ancak Temsilciler Meclisi ve Kongre bu ziyaret kapsamında vize verilmesini kabul etmiştir. Lee Teng-hui'nin ABD ziyareti Çin'in tepkisine neden olmuş ve Çin 1995 yılından 1996 yılının ikinci yarısına kadar Tayvan'ın en önemli iki limanının 35 deniz mili yakınına kadar olan bölgeyi de içerecek şekilde tatbikatlar ve füze denemeleri yapmak suretiyle krizi tırmandırmıştır. Tayvan da bölgede atışlı tatbikatlar icra etmiş, ABD bölgeye iki uçak gemisi görev grubu göndermiştir. Kriz sıcak bir çatışmaya varmadan çözülmüş olsa da ABD ile Çin'in Tayvan konusunda karşı karşıya geldiği en ciddi olay olarak tarihe geçmiştir (Ross, 2000, s. 87-123).

Her ne kadar Tayvan konusunda son yıllarda sakin bir durum söz konusu olsa da Deng Xiaoping ve Mao Zedung'dan Xi Jinping'e kadar tüm Çinli liderler Tayvan'ın Çin ile birleşmesine büyük önem atfetmişler ve bu konuyu gündemlerinde hep üst sırada tutmuşlardır. Çin politikasında Tayvan ve Tibet konusu coğrafi açıdan temel bir çıkar konusu olarak kabul edilmiştir. Çin söylem bazında her ne kadar sorunun barışçıl çözümüne vurgu yapsa da güç kullanma seçeneğini hiçbir zaman devre dışı bıraktığını açıkça ifade etmemiştir. 2016 yılında bağımsızlık yanlısı Demokratik Gelişim Partisi'nin aday Tsai Ing-wen'in Tayvan'da devlet başkanı seçilmesi Çin ile Tayvan arasındaki ilişkilerin önümüzdeki dönemde daha da gerginleşeceğinin bir işareti olarak yorumlanabilir. Çin'in Tayvan ile birleşmekten vazgeçmesi mümkün görünmemektedir. Zira, Çin böyle bir vazgeçişin zayıflık olarak algılanacağını farkındadır. Ayrıca, büyük güç olma hedefleri kapsamında da sabit bir uçak gemisi olarak gördüğü ve jeostratejik açıdan önemli bir konumda olan bu adadan vazgeçmesi ihtimal dâhilinde bulunmamaktadır (Wood, 2016, s. 231-232).

Donald Trump'ın başkan seçilmesi üzerine yaptığı bir konuşmada Çin'in ticari konularda birtakım tavizler vermemesi halinde tek-Çin politikası konusunda ısrarlı olamayabileceğini belirtmesi ve başkan seçilmesi üzerine kendisini tebrik eden Tayvan Cumhurbaşkanı Tsai Ing-wen ile telefonda görüşmesi Çin'in büyük bir tepki vermesine yol açmıştır. Ancak daha sonra Donald Trump Çin Cumhurbaşkanı Xi Jinping ile yaptığı görüşmede ABD'nin Tek-Çin politikasını desteklemeye devam edeceğini ifade etmesiyle gerilimin dozu düşürülmüştür (The Independent, 2017).

Sonuç

Bugün dünya Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı arasında yaşanan döneme benzer bir dönemden geçmektedir. Edward Hallett Carr'ın "Yirmi Yıl Krizi" ismini verdiği kitabındaki benzer bir otuz yıl krizinden geçtiğimizi söylemek yanlış olmayacaktır. 1919-1939 yılları arasında dünyanın yönünü bulmaya çalıştığı, dünya düzenini kontrol eden hegemonun (o dönem için İngiltere idi) düzeni kontrol etme yeteneğini kaybettiği, ancak yeni bir devletin de uluslararası kaosu bir kozmosa dönüştürme niyeti, kararlılığı ve gücünün bulunmadığı bu ortam kaçınılmaz bir savaşa son bulmuş ve dünyanın gördüğü en büyük yıkıma neden olan İkinci Dünya Savaşı sonunda iki süper güç dünya düzenine damgasını vurmuştur.

Dünya siyaseti bugün de benzer şekilde bir kırılmanın eşiğinde görüntüsü vermektedir. ABD Soğuk Savaş sonrasında yaklaşık 10 yıl süren tek süper güç olma özelliğini 2000'li yıllarda kaybetmeye başlamış ve tek kutuplu dönemin sona ererek çok merkezli hiyerarşik bir sistemin ortaya çıkışını gösteren emareler her geçen gün biraz daha belirgin hale gelmeye başlamıştır.

ABD'nin kurulduğu günden bu yana ilk kez kendi topraklarında saldırıya uğradığı 11 Eylül saldırıları, 2008 yılında Rusya'nın Gürcistan'ın bir bölümünü işgaline sessiz kalması, 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhakı ve Ukrayna'nın bir bölümüne işgaline yeterli tepkiyi verememesi, Avrupalı müttefiklerini stratejik hedefleri doğrultusunda yönlendirme konusunda yetersiz kalması, Irak ve Afganistan'da başarı elde edememesi, Suriye'deki gelişmelerde inisiyatifi Rusya ve İran'a kaptırması gibi emareler bu tezi destekler niteliktedir.

Batı yarıkürenin yoğun siyasi gündemi içinde tüm bunlar olup bitirken 2000'li yılların ilk 15 yılında ekonomik olarak 10 kat büyümeyi beraberinde getirmiş, ekonomik güçlenme kaçınılmaz biçimde Çin'i stratejik hedeflerini gerçekleştirilmeye yöneltmiştir. Bu durum Asya-Pasifik bölgesinin uluslararası ilişkilerde merkezi bir rol almasını sağlamıştır.

Soğuk Savaş sonrası dönemin yegâne süper gücü ve dünya düzeninin sahibi konumundaki ABD, Çin'in yükselen gücünün farkına çok daha önce varmış ve Asya-Pasifik bölgesine 2000'li yılların başından itibaren özel bir önem atfetmiştir. Yeni bir güç ortaya çıkmaktadır ve bu durum dünya tarihinde ilk kez yaşanmamaktadır. Dünya tarihi büyük güçlerin karşı karşıya gelmesine daha önce de pek çok kez şahit olmuştur. Ancak bu değişimler daha ziyade büyük savaşlar neticesinde ya mevcut statükonun devam etmesi ya da yeni yükselen gücün kendi sistemini dikte etmesiyle sonuçlanmıştır.

Çin bugün için ABD açısından uzun yıllardır idame ettiği statükoya yönelik en büyük tehlike olarak görünmektedir. Zira, yükselen bir güç olarak kendi hedeflerini hayata geçirmek için statükonun değişiminden başka seçeneği yoktur. Aksi takdirde gelişimi belli bir sınırdan kalacak ve bu da stratejik hedeflerine ulaşamaması anlamına gelecektir.

Bu noktada temel sorun şudur: Çin'in yükselen gücü ABD ile bir çatışmaya girmesine neden olabilecek midir? İki devlet arasındaki çekişme dünya tarihindeki güç değişimi örneklerindeki gibi büyük bir çatışmaya neden olacak mıdır? ABD Çin'in yükselişini durdurmada ya da sınırlandırmada başarı sağlayabilecek midir? 2012 Ağustos'unda Halk Kurtuluş Ordusu'ndan kıdemli bir albayın Pekin'de ABD'den gelen bir düşünce kuruluşu heyetine söylediği şu sözler manidardır: "Sizin Pearl Harbour ve 11 Eylül'ünüz var. Bizim de 1999'umuz var." Albayın hatırlattığı olay Kosova Krizi sırasında ABD tarafından icra edilen hava saldırıları esnasında Belgrad'daki Çin Büyükelçiliği'nin hedef alınmasıdır. Bu olayın sonucunda Pekin, uluslararası siyasette ABD etkisine meydan okunmaması gerektiğini anlamış ve Çin'in ABD'ye yönelik tutumu açısından bu olay bir milat olmuştur. Bu tarihten itibaren Çin'de oluşan algı, ABD'nin kendisini zayıflatmaya ve

çevrelemeye çalıştığı yönünde oluşmuştur ve bu durum hala devam etmektedir. Çin'de her ne kadar bu tip konuları hassas biçimde ölçmek oldukça güç olsa da, kamuoyu benzer şekilde ABD'ye şüphe ile yaklaşmaktadır (Ratner, 2013, s. 22).

Görüldüğü gibi ABD ile Çin arasındaki ilişkiler 21'inci yüzyılın şekillenmesinde en önemli konu olarak karşımızda durmaktadır. Çin'in her geçen gün artan gücü kaçınılmaz bir şekilde iki devleti karşı karşıya getirecektir. Zira, yeni bir dünya düzeni ortaya çıkmaktadır ve yeni ve güçlü bir rakibe sahip olmak ABD'nin de arzuladığı bir husustur. Amerikan kimliğinin en önemli unsurlarından biri ve ABD'nin birliğini sağlayan en önemli unsur ortak düşman/rakip kavramı olmuştur. Soğuk Savaş sonrası terörizm ABD'nin ihtiyaç duyduğu güçte bir momentum oluşturamamıştır. Kötüleşen ekonominin ve düşmanın belirsiz yapısı arzu edilen düzeyde sonuçlar ortaya çıkaramamıştır. Bu çerçevede aslında Çin gibi bir güç ABD'nin arayıp da bulamadığı bir rakiptir. Ancak unutulmamalıdır ki bu durum ancak Çin'in yükselişinin kontrol edilebilmesi durumunda ABD açısından tercih edilen bir seçenektir.

ABD Çin sayesinde Asya Pasifik bölgesinde ve dünyada etkinliğini artırabilecek, bölgedeki devletlere silah satarak ekonomisine taze bir soluk sağlayabilecek ve ulusal bütünlüğünü koruyabilecektir. Çin'in büyümesi sadece Asya-Pasifik bölgesinde sonuçlar doğurmayacaktır. Bu husus bugün Afrika ve Ortadoğu'da etkilerini hissettirmeye başlamıştır. Bu gelişmelere paralel olarak ABD Afrika ve Ortadoğu'da da benzer avantajların peşinde olacaktır. Bugün Suriye, Batı ve Orta Afrika'da ortaya çıkan bunalımları Çin'den ve Çin'in bu bölgelerdeki etkinliğini artırma girişimlerinden bağımsız düşünmek mümkün değildir.

Benzer şekilde Çin'den duyulan endişenin ABD ile Rusya'yı birbirine yaklaştırdığı da söylenebilir. Bununla birlikte, Çin örneğinde olduğu gibi Rusya'nın uluslararası arenada artan gücünün ABD'yi bu tavizleri vermeye zorlaması daha akla yatkın bir neden olarak ön plana çıkmaktadır. Buna rağmen, hâlihazırda İran ve Suriye konularında ABD'nin Rusya'ya verdiği tavizler, Ermenistan ve Ukrayna'nın AB ile ortaklık anlaşmalarından son anda vazgeçmeleri, Rusya'nın Çin'e yaklaşmasından çekinen ABD'nin Rusya'nın Suriye'den başlayıp, Irak'ın Şii bölgesinden geçen, İran'ı, Ermenistan'ı ve Ukrayna'yı da içine alan bir bölgeyi Rusya'nın nüfuz bölgesi olarak zımnen ya da kapalı kapılar arkasında gizlice tanıdığı değerlendirilmesi yapılmasına neden olmaktadır.

Çin bugün için ABD'yi fazlaca rahatsız etmeden gelişmesini sürdürme eğilimi taşımakta ve stratejik sabır politikası izlemektedir. Ancak belirli bir güç seviyesine ulaşmasının ardından Tayvan'ın bağımsızlığı, Doğu ve Güney Çin Denizi'ndeki iddiaları ve ABD'nin bölgedeki askeri varlığına yönelik daha cesur söylemler geliştireceği ve faaliyetlerde bulunacağını ileri sürmek yanlış olmayacaktır.

Dünya tarihi benzer olayların yaşanması neticesinde tekerrürlerden ibarettir. Bugün dünya yepyeni bir dönemin içinden geçmektedir ve orta vadede çok büyük değişikliklere gebe. Bu değişimin doğasını ABD ve Çinli liderlerin yaklaşımları belirleyecektir.

Kaynakça

- Adıbelli, B. (2003). Uluslararası Terörizm, Küreselleşme ve Hegemonya. Polis ve Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 161-182.
- Akçay, E.ve Akbal, Ö. (2013). ABD Güvenlik Politikasında Söylem ve Pratik. Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 22, 7-29.

- Albert, E. The China–North Korea Relationship. Council on Foreign Relations Backgrounders. URL: <http://www.cfr.org/china/chinanorth-korea-relationship/p11097> (Erişim Tarihi: 10.05.2017).
- Bajoria, J. ve Xu, B. The Six Party Talks on North Korea's Nuclear Program. Council of Foreign Relations Backgrounders. URL: <http://www.cfr.org/proliferation/six-party-talks-north-koreas-nuclear-program/p13593> (Erişim Tarihi: 06.05.2017).
- Bandow, D. Now is the Right Time for China and America to Strike a Deal on North Korea. China-US Focus. URL: <http://www.chinausfocus.com/peace-security/now-is-the-right-time-for-china-and-america-to-strike-a-deal-on-north-korea> (Erişim Tarihi 04.05.2017).
- Bitzinger, R.A. (2013). China's ADIZ: South China Sea Next?. RSIS Commentaries, No. 219/2013, s.1-2. URL: http://mercury.ethz.ch/serviceengine/Files/ISN/174337/ipublicationdocument_singledocument/b53862af-18eb-43f8-ae12-403dbe205df8/en/RSIS2192013China's+ADIZ.pdf (Erişim Tarihi: 25.12.2013),
- Campbell, C. (2015). Highlights from China's New Defense White Paper "China's Military Strategy". s.1-4. URL: https://www.uscc.gov/sites/default/files/Research/Issue%20Brief_Highlights%20from%20Chinas%20New%20Defense%20White%20Paper_Campbell_6.1.15.pdf (Erişim Tarihi: 29.04.2017).
- Cheng, L. (2002). China's Road Ahead: Will the New Generation of Leaders Make a Difference. Brown Journal of World Affairs, Cilt 9, Sayı 1, 2002-Bahar, 335-345.
- Clinton, H.R. (2014). *Hard Choices*. Londra: Simon & Schuster.
- Director General, International Atomic Energy Agency. Application of Safeguards in the Democratic People's Republic of Korea, 26 August 2015., s.1-4. URL: https://www.iaea.org/About/Policy/GC/GC59/GC59Documents/English/gc59-22_en.pdf (Erişim Tarihi: 05.05.2017).
- Feldman, H. (2007). President Reagan's Six Assurances to Taiwan and Their Meaning Today. The Heritage Foundation, WebMemo No.1653, October 2, 2007, s.1-5. URL: http://s3.amazonaws.com/thf_media/2007/pdf/wm1653.pdf (Erişim Tarihi: 10.05.2017).
- Gompert, D. vd. (2016). *War with China*. California: Rand Corporation.
- Heath, T. vd. (2016). *The PLA and China's Rejuvenation*. Santa Monica, California: RAND Corporation.
- Hideshi, U. The Problems in the South China Sea. Review of Island Studies, 1-11. URL: <https://www.spf.org/islandstudies/readings/docs/b00004r.pdf> (Erişim Tarihi: 04.05.2017).
- Holslag, J. (2015). *China's Coming War With Asia*. Cambridge: Polity Press.
- Hsiang, A.C. (2012). Sino-US Relations: A Hegemonic Stability Perspective. Fudan Journal of the Humanities and Social Sciences, Vol.5, No.2, 60-81.
- Kaplan, F. (2016). Obama's Way. Foreign Affairs, January/February 2016, 46-63.
- Kroenig, M. (2017). The Case for Trump's Foreign Policy. Foreign Affairs, May/Jun2017, Vol. 96 Issue 3, 30-34.
- Le Corre, P. ve Pollack, J. (2016). China's Global Rise: Can the EU and U.S. Pursue a Coordinated Strategy? Geoeconomics and Global Issues Paper, October 2016, 1-31. URL: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/10/fp_201610_china_global_rise.pdf (Erişim Tarihi: 22.04.2017).
- MacKinder, H.J. (1904). The Geographical Pivot of History. The Geographical Journal, April 1904, Vol. XXIII No.4, 421-444.

Mahan, A.T. (2010). *The Influence of Sea Power Upon History 1660-1783*. New York: Cambridge University Press.

Manyin, M.E. vd. (2012). Pivot to the Pacific? The Obama Administration's "Rebalancing" Toward Asia. Congressional Research Service Report for Congress, 1-29. URL: <https://fas.org/sgp/crs/natsec/R42448.pdf> (Erişim Tarihi: 25.04.2017).

National Intelligence Council. (2012). Global Trends 2030: Alternative Worlds. NIC 2012-001.

O'Connor, T. (2017). North Korea Preparing Sixth Nuclear Test, won't Wait for U.S. to strike first, ambassador warns. Newsweek (May 10, 2017). URL:<http://www.newsweek.com/north-korea-nuclear-test-us-strike-first-606985> (Erişim Tarihi: 10.05.2017).

OECD Data, Current Account Balance. URL:<https://data.oecd.org/trade/current-account-balance.htm> (Erişim Tarihi: 22.04.2017).

Office of The United States Trade Representative. URL:<https://ustr.gov/countries-regions/china-mongolia-taiwan/peoples-republic-china> (Erişim Tarihi: 22.04.2017)

O'Rourke, R. Navy Force Structure and Shipbuilding Plans:Background and Issues for Congress, 1-107. URL:<https://fas.org/sgp/crs/weapons/RL32665.pdf> (Erişim Tarihi: 25.04.2017).

Örmeci, O. (2013). 21. Yüzyılda ABD-Çin Rekabeti. SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:29, 1-14. URL:http://www.academia.edu/download/32036384/1_21_Yuzyilda_ABD-Cin_Rekabeti.pdf (Erişim Tarihi: 03.05.2017).

Panda, A. (2017). Straight From the US State Department: The 'Pivot' to Asia Is Over". The Diplomat (14 March 2017). URL:<http://thediplomat.com/2017/03/straight-from-the-us-state-department-the-pivot-to-asia-is-over/> (Erişim Tarihi: 07.05.2017).

Rasizade, A. (2002). Washington and the Great Game in Central Asia. Contemporary Review, Cilt 280, No.1636, 259-281.

Ratner, E. (2013). Rebalancing to Asia with an Insecure China. The Washington Quarterly, 36:2, 21-38.

Rose, G. (2015). What Obama Gets Right. Foreign Affairs, September/October 2015, 2-12.

Ross, R.S. (2000). The 1995-96 Taiwan Strait Confrontation, International Security, Vol.25, No.2 (Fall 2000), 87-123.

Saine, C. (2016). Obama: North Korea Nuclear Test 'A Grave Threat'. Voice of America News (September 09, 2016). URL: <http://www.voanews.com/a/obama-says-north-korea-nuclear-test-is-a-grave-threat/3500321.html> (Erişim Tarihi: 07.05.2017).

Sayın, Y. (2013). Konfüçyüs'ün Yeniden Keşfi ve Çin'in Dış Politikasında Dönüşüm. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 29/2013, 223-237.

Sengupta, S. ve Sang-Hun, C. (2016). U.N. Toughens Sanctions on North Korea in Response to Its Nuclear Program. The New York Times (March 2, 2016). URL:<https://www.nytimes.com/2016/03/03/world/asia/north-korea-un-sanctions.html?r=0> (Erişim Tarihi: 05.05.2017).

Stanton, J. vd. (2017). Getting Tough on North Korea. Foreign Affairs, May/June 2017, Vol. 96 Issue 3, 65-75.

The World Bank National Accounts Data, and OECD National Accounts Data Files. URL:http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD?end=2015&name_desc=false&start=1991&view=chart (Erişim Tarihi: 29.04.2017)

- Tingting, L. China-North Korea Trade in 2015: The Beginning of a Downturn. 186-196. URL: http://www.keia.org/sites/default/files/publications/joint_us-korea_2016_-_china_nk.pdf (Erişim Tarihi: 10.05.2017).
- Tuosheng, Z. (2017). China-US Military Ties at a New Crossroads. China-US Focus. URL: <http://www.chinausfocus.com/peace-security/china-us-military-ties-at-a-new-crossroads> (Erişim Tarihi: 03.05.2017).
- White, B. Washington's "Asian Pivot" and China's Air Defense Identification Zone (ADIZ). US-China Power Play in the South China Sea. URL: <http://www.globalresearch.ca/washingtons-asian-pivot-and-chinas-air-defense-identification-zone-us-china-power-play-in-the-south-china-sea/5362329> (Erişim Tarihi: 25.12.2013).
- Wood, D. (Der.) (2016). *2017 Index of U.S. Military Strength*. Washington: The Heritage Foundation.
- Xiangmiao, C. (2017). The South China Sea in the Trump Era. China-US Focus (Mar 10, 2017). URL:<http://www.chinausfocus.com/peace-security/the-south-china-sea-in-the-trump-era> (Erişim Tarihi: 04.05.2017).
- Yılmaz, S. (2017). Küresel Politik Sistemde Liderlik : George Modelski ve Dünya Politikasında Uzun Döngüler. U.U. International Journal of Social Inquiry /U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 10, Sayı 2, 2017, 277-314.
- 800 foreign war planes have entered ADIZ: Beijing. URL: <http://www.wantchinatimes.com/news-subclassnt.aspx?id=20131227000128&cid=1101&MainCatID=11> (Erişim Tarihi: 25.12.2013).
- China berates 'axis of evil' remarks. (2002, 31 Ocak). CNN. URL: <http://edition.cnn.com/2002/WORLD/asiapcf/east/01/31/china.bush/index.html?related> (Erişim Tarihi: 24.04.2017).
- China sees growing presence of foreign firms. (2016). The State Council-The People's Republic of China. URL: http://english.gov.cn/news/top_news/2016/04/13/content_281475326549118.htm (Erişim Tarihi: 22.04.2017)
- Document: China's Military Strategy - USNI News. (2015, 26 Mayıs). The US Naval Institute. URL: <https://news.usni.org/2015/05/26/document-chinas-military-strategy> (Erişim Tarihi: 29.04.2017)
- Donald Trump address Taiwan issue in phonecall with President of China. (2017, 10 Şubat). The Independent. URL: <http://www.independent.co.uk/news/world/americas/donald-trump-phone-call-one-china-policy-south-china-sea-taiwan-xi-jinping-a7572651.html> (Erişim Tarihi: 11.05.2017).
- Elements for a new EU strategy on China, Brussels. (2016, 22 Haziran). Joint Communication to The European Parliament and The Council. 1-19. URL: http://eeas.europa.eu/archives/docs/china/docs/joint_communication_to_the_european_parliament_and_the_council_-_elements_for_a_new_eu_strategy_on_china.pdf (Erişim Tarihi: 21.02.2017).
- Exports of Goods and Services (current US\$). The World Bank. URL: http://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.CD?end=2015&start=2012&year_high_desc=true (Erişim Tarihi: 22.04.2017)
- Full Text: China's Military Strategy. (2015, 26 Mayıs). Ministry of National Defense-The People's Republic of China. URL:http://eng.mod.gov.cn/Press/2015-05/26/content_4586805.htm (Erişim Tarihi: 29.04.2017)
- H.R.2479 - Taiwan Relations Act. U.S. Congress. URL: <https://www.congress.gov/bill/96th-congress/house-bill/2479> (Erişim Tarihi: 10.05.2017).
- Jiang says Shanghai Spirit useful reference for New World Order. (2002, 8 Haziran). People's Daily. URL: http://en.people.cn/200206/08/eng20020608_97416.shtml (Erişim Tarihi: 22.04.2017).

North Korea – Overview. Nuclear Threat Initiative. URL: <http://www.nti.org/learn/countries/north-korea/> (Erişim Tarihi: 06.05.2017)

North Korea claims successful hydrogen bomb test in 'self-defence against US'. (2016, 6 Ocak). The Guardian. URL: <https://www.theguardian.com/world/2016/jan/06/north-korean-nuclear-test-suspected-as-artificial-earthquake-detected> (Erişim Tarihi: 05.05.2017).

President Bush Speech on Missile Defence. (2001, 01 Mayıs). Federation of American Scientists. URL: <https://fas.org/nuke/control/abmt/news/010501bush.html> (Erişim Tarihi: 22.04.2017).

The One-China Principle and the Taiwan Issue. (2011, 16 Mart). Taiwan Affairs Office of The State Council PRC. URL: http://www.gwytb.gov.cn/en/Special/WhitePapers/201103/t20110316_1789217.htm (Erişim Tarihi: 10.05.2017).

U.S. Relations with Taiwan. U.S. Department of State. URL: <https://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/35855.htm> (Erişim Tarihi: 10.05.2017).

Vice President Mike Pence to Travel to the Republic of Korea, Japan, Indonesia, Australia, and Hawaii. (2017, 06 Nisan). The White House. URL: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2017/04/06/vice-president-mike-pence-travel-republic-korea-japan-indonesia> (Erişim Tarihi: 01.05.2017).

Why is the South China Sea contentious?. (2016, 12 Temmuz). BBC News. URL: <http://www.bbc.com/news/world-asia-pacific-13748349> (Erişim Tarihi: 04.05.2017).

Xi Jinping and the Chinese dream. (2013, 04 Mayıs). The Economist. URL: <http://www.economist.com/news/leaders/21577070-vision-chinas-new-president-should-serve-his-people-not-nationalist-state-xi-jinping> (Erişim Tarihi: 28.04.2017)

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE USUL-Ü HİMAYE GÖRÜŞÜ VE AKYİĞİTZEDE MUSA

Koray ERGİN¹

Özet

İttihat ve Terakki, Osmanlı'nın son on yılında, Osmanlının hem siyasi, hem de iktisadi ve kültürel hayatını etkileyen önemli bir hareketti. Bu hareket, II. Abdülhamid'in uyguladığı baskıcı politikalara tepki olarak ortaya çıkmıştı. İttihat ve Terakki, devleti eski gücüne ulaştırmayı ve Avrupalıların her türlü baskılarından Osmanlı Devleti'ni kurtarmayı amaçlayan, aynı zamanda Osmanlı bünyesindeki ayrılıkçı hareketleri önlemeye çalışan bir hareket olarak bilinir. Ancak, ittihatçıların her türlü girişimi sonuç getirmemiş, siyasi hayatta yaşanan olumsuz gelişmeler, ekonomik hayatı da olumsuz etkilemiş, bu durum devletin iktisadi hayatında farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bu dönemde, liberal ekonomi anlayışını savunanlar olduğu gibi, devletçi iktisadi görüşleriyle ortaya çıkan önemli kişiler de vardı. İşte, bunlardan birisi olan, Musa Akyiğitzade, ekonomide liberal anlayışın sonuç getirmeyeceğini hem görüşleriyle, hem de yazdığı eserlerle savunmuş, devletin ekonomik hayattaki sorunlarının, ancak devletin güdümündeki iktisadi himayecilikle giderilebileceğini ortaya koymuştu.

Anahtar Kelimeler: İttihat ve Terakki, Milli iktisat, Musa Akyiğitzade, Devletçilik, Lliberalizm.

THE VIEW OF PROTECTION OF THE REGIME IN THE SECOND CONSTITUTIONAL ERA AND AKYİĞİTZEDE MUSA

Abstract

The Committee of Union and Progress was an important movement that affected both political, financial and cultural life of Ottomans in the last ten years. This movement appeared as a result of II. Abdülhamit's oppressive policy. The Committee of Union and Progress has been known as a kind of movement that aimed to make the government as powerful as it was in the past and to save the Ottoman State from Europeans' every kind of oppression and at the same time to prevent disunionist movements in the Ottoman State. But every kind of attempts of unionists became unsuccessful; negative developments in political life also affected the financial life negatively. This situation caused different views to appear in economical life of the state. In this period, there were some important people who defended statist economy model in contrast to proponents of liberal economy view. One of them was Musa Akyiğitzade who defended the liberal view in economy would be unsuccessful. He stated these situations both in his views and works. And he also stated that the economic problems of the government could be solved only with the economic protectionism of the government.

Key Words: The Committee of Union and Progress, National economy, Musa Akyiğitzade, Statism, Liberalism.

---

¹ Okt., Akdeniz Üniversitesi, korayergin@akdeniz.edu.tr

Giriş

İttihat ve Terakki, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde hem siyasi hem de iktisadi ve kültürel hayatında etkili olan önemli bir hareketti. İttihat ve Terakki'nin ortaya çıkışında Osmanlı'nın son dönemlerinde meydana gelen gelişmeler etkili olmuştu. İçindeki ayrılıkçı hareketler siyasi olarak, kapitülasyonlar ise ekonomik olarak devletin çöküş sürecini hızlandırmıştı. Sultan 2. Abdülhamid, böylesine zor bir dönemde daha önce kaldırdığı meşrutiyeti yeniden ilan etmişti. 1908 Genç Türk Hareketi olarak da bilinen bu gelişme, İttihat ve Terakki'nin, devlet üzerinde denetimini artıracak önemli bir siyasi gelişme olarak tarihe geçecekti. Bu hareketin öncelikli amacı, devleti eski gücüne ulaştırmak, Avrupalı devletlerin baskısından kurtarmak ve Avrupalıların Osmanlı'nın iç işlerine müdahalesini önlemektir (Ahmad, 2014, s. 38).

Bu hareket dil, din ve ırk ayrımı yapılmaksızın, tüm Osmanlı tebaasını, II. Abdülhamit'in uygulamış olduğu baskıcı politikalara karşı birleştirmeyi ve Osmanlı Devleti'nde "millet" anlayışını oluşturmayı amaçlıyordu. Ancak, bu tutmamış, ayrılıkçı hareketler daha da güçlenmiş, bağımsızlık mücadelesine dönüşmüştü (Toprak, 2012, s. 81). Yaşanan tüm bu gelişmeler devletin sadece siyasi hayatını değil, ekonomik hayatını da etkilemiş, bu durum ekonomide yeni görüşlere ve tartışmalara yol açmıştı. 2. Meşrutiyetle birlikte iktisadi hayat, 1908-1913 yılları arasında liberal, 1914-1918 yılları arası ise, "Milli İktisat" dönemi olarak adlandırılır (Toprak, 1995, s. 113). Osmanlı devletinde liberal düşüncenin en önemli savunucularından biri Sakızlı Ohannes Paşa diğeri ise, hiç kuşkusuz Cavid Bey'dir. 1908'ten itibaren devlet yönetiminde etkili olmaya başlayan İttihat ve Terakki ekonomik bir düşünceden yoksundur. Cemiyetin 1908 -1914 yılları arasında izlediği liberal ekonomi politikasının en önemli temsilcisi olan Cavid Bey, 1908 devriminden I. Dünya savaşı sonuna kadar, ülke ekonomisine damga vurmuştu (Tunçer, 2010, s. 41-42).

Cavid Bey, 1909 yılında Hüseyin Hilmi Paşa'nın kurduğu kabinede maliye nazırlığına getirilmişti, 1912 seçimlerinin ardından Sait Paşa Kabinesinde Nafia Nazırlığı görevinde bulunmuştu. 1913 Bab-ı Ali Baskını ile yönetimi tamamen kontrol altına alan İttihat ve Terakki'nin kabinesinde tekrar maliye nazırı olmuştu. 6 yılı aşkın bir şekilde maliye nazırlığı, (1908-1918) diğer zamanlarda ise, siyaset adamı olarak görev yapmıştı (İlkin, 1993, s. 175-176). Cavid Bey görev yaptığı sürece serbest ticaret yanlısı ekonomik bir politika izlemeye ve uygulamaya çalışmıştı (Çavdar, 1994, s. 98). Cavid Bey, ekonomi ile ilgili her türlü engelin kaldırılmasını ve bireyciliği savunmuştu. Ona göre liberalizm, bireylere sorumluluk duygusu verirdi. Cavid Bey'in iktisat politikaları, serbest ticaret, tarımsal ihracata dayalı ihtisaslaşma, yabancı sermayeyi teşvik ve devletin ekonomik hayata müdahale etmemesi gibi unsurlara dayanıyordu (Tunçer, 2010, s. 44).

Cavid Bey, siyasi bağımsızlığın yanında mali bağımsızlığın önemini vurgulamış, mali istibdadın siyasi istibdattan daha fazla bir ülkeyi sarsacağını düşünmüştü (Eroğlu, 2006, s. 203). Bu yüzden liberalizmi savunmuştu. Cavid Bey'in savunduğu bireyciliğin, 2. Meşrutiyet dönemindeki en önemli yayın organı Ulum-i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuasıydı (Toprak, 2012, s. 91). Bu mecmuanın kurucuları, Rıza Tevfik, Ahmet Şuayp ve Cavid Bey'di. Ulum-i İktisadi ve İçtimaiye Mecmuasında liberal bir iktisat görüşü ortaya atılmış ve bu düşünce yayınlanan yazılarla sürekli desteklenmişti. Dergi, Osmanlı'nın kapalı ekonomi anlayışından uzaklaşması görüşünü ısrarla savunmuş, sosyalizme düşman bir görüş sergilemişti (Mardin, 1985, s. 630-631). Cavid Bey gibi Sakızlı Ohannes Paşa ve Portakal Mihail Paşa gibi iktisadi ve mali konularda önemli düşünceleri olan kişiler de serbest dış ticaret politikasını benimseyerek, ülkeler arası gümrüklerin kalkmasını önermişlerdi (Toprak, 2014, s. 112).

Ancak Osmanlı iktisadi düşüncesinde serbest dış ticaret ilkelerine kurumsal açıdan ilk eleştiriler, Kazanlı bir göçmen olan Musa Akyığıtzade'den gelmişti (Toprak, 1985, s. 636). Musa Akyığıtzade'nin eleştirilerindeki temel sebeplerden bir tanesi, Osmanlıda uygulanmak istenen Liberalizm görüşünün başarısızlığa

uğramasıydı. Bir diğeri ise, liberal anlayışın etkisiyle, gayr-i müslimlerin ülke ekonomisinde özellikle, ticaret, sanayi alanlarında etkinliğini giderek daha da artırmasıydı (Akkuş, 2008, s. 121).

1908-1918 yılları arasında yani İttihat ve Terakki zamanında, iktisadi hürriyetçilik çatısı altında ekonominin içinde bulunduğu zor durumu aşması amacıyla, düşüncelerini sunan birçok kişi vardı. Bu kişilerden bazıları iktisadi faaliyetlerin devletin güdümünde, iktisadi himayecilikle yol alması gerektiğini düşünüyordu. Bu kişilerin başında Musa Akyiğitzade gelmekteydi (Sayar, 2008, s. 128-129). Musa Akyiğitzade yaşamıyla, görüşleriyle, sunmuş olduğu olumlu analizler ve yaptlarıyla, Osmanlı iktisadi yapısında önemli rol oynamış kişilerden bir tanesiydi. Kısaca, bunun öneminden ve görüşlerinden bahsetmekte fayda vardır.

Musa Akyiğitzade'nin Hayatı

3 Aralık 1865'de Moskova'nın güneydoğusunda yer alan Penza bölgesine bağlı Çembar'da doğmuştu. Dedesi Altınbay Akyiğitzade, Çar I. Aleksander zamanında yirmi beş yıl boyunca askerlik yapmış ve çeşitli madalyaları bulunan önemli bir kişiydi. Babası Mehmetcan Efendi ise devlet memuruydu (Türkoğlu, 2006, s. 213). 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı (93 Harbi), Rusya Türklerini Osmanlıya daha bağlı hale getirmiş, bu savaşla birlikte, Türk aydınları Osmanlı ülkesine gelmeye başlamıştı. Bu aydınlar, III. Aleksander'ın Ruslaştırma politikalarından kaçmış, çoğu Rus okullarında okumuş ve mezun olmuşlardı (Karaoğlu, 2008, s. 2). Bunlardan biri olan Akyiğitzade, aslında ilk eğitimine dedesinin köyü olan Maçalıdaki Tatar medresesinde başlamıştı. Burada dini bilgiler ve Tatarca öğrenmişti. Yüksek öğrenim için, Moskova ve Kazan Üniversitelerine başvurmuş fakat asiller ve Rus hükümetine hizmet eden ailelerin çocukları dışında Müslüman Türkler üniversiteye alınmadığı için buralarda okuyamamıştı (Türkoğlu, 2006, s. 213). Bunun üzerine üniversite eğitimi alabilmek amacıyla İstanbul'a gitmeye karar veren Akyiğitzade, 2. Abdülhamid'in izniyle ve sınavsız olarak Mekteb-i Mülkiyeye girdi (Karaoğlu, 2008, s. 3). Okulu birincilikle bitirmişti. Mülkiyeyi bitirdikten sonra, yüksek Harp Okulunda Rusça ve iktisat öğrenimi alarak tayin edilmişti. (Ülken, 2014, s. 312). Fikirlerini daha iyi savunabilmek amacıyla, Vezirhanı'nda bir matbaa kurmuştu. "*Metin*" adlı bir gazete çıkarmaya başladı. 1910 yılında bu gazete kapatılınca, başka iki gazeteyle birleşerek, "*Üç Kardeş*" adlı gazeteyi çıkarmaya başlamıştı (Ülken, 2014, s. 313).

Akyiğitzade'nin özellikle, "*Metin*" adlı gazetesinde yayınladığı yazılardan, Osmanlı kimliğini benimsediğini söyleyebiliriz. Yazdığı yazılar Osmanlı Tarihini kendi tarihi, Osmanlı'yı da vatani olarak gördüğünü göstermekteydi. Daha sonra "*Üç Kardeş*" gazetesinin kapatıldığı dönemde Harp Akademisi'nden uzaklaştırılmış, önce İzmir'de, sonrada Hamada müsakafat üyeliği heyeti ve başkanlığı yapmaya başlamıştı. Bu teşkilatın kaldırılmasıyla doğu vilayetlerinde kaymakamlık yapmıştı (Ülken, 2014, s. 313). Sirkeci gümrüklerinde evrak müfettişliği yapmıştı. (Karaoğlu, 2008: 3). Gümrük idarelerinde çalıştığı dönemlerde, ülkenin artık yabancıların kontrolünde olduğunu görmüş, sanayi ve ticarete korumacı politikaların uygulanması gerektiğini savunmuştu. (Türkoğlu, 2006,s.213). Akyiğitzade, en son İstanbul'a gelerek, Katanof Doğu Kütüphanesinde çalışmış ve emekliliğe ayrılmıştı. (Karaoğlu, 2008, s. 3).

Düşünceleri ve Eserleri

Osmanlı Devletinde özellikle, İttihat ve Terakki döneminde siyasi ve ekonomik olarak birçok önemli görüşler ortaya atılmış ve bunlar uygulanmaya çalışılmıştı. Özellikle, 1908 yılı itibari ile iktisadi hayatta önemli görüşler dile getirilmiş, Cavid Bey önderliğinde, Liberalizm tartışılmaya başlanmıştı. Bu dönemde serbest ticaret ve açık ekonomiden yana olan kesimlerin sayısı artmış, bu yönde projeler gündeme gelmeye başlamıştı. Ancak serbest ticaret ve açık ekonomi gibi görüşlerle beraber, koruyucu gümrük politikalarını savunan görüşler de belirmeye başlamıştı (Pamuk, 2005, s. 226). Özellikle, 1908 İhtilali ile birlikte, ılımlı bir

koruma politikasıyla, tarıma dayalı sanayinin olabileceği yönünde görüşler dile getirilmişti. Bu görüşleri savunanlar ABD, Almanya ve İtalya gibi devletlerin bu sayede güçlendiğini söylemişlerdi (Pamuk, 1999, s. 276).

Bu görüşleri savunanların başında, Musa Akyiğitzade de bulunuyordu. Bu dönemde özellikle, korumacılıktan yana bir ekonomi modelini dile getiren, Rus Parvus Efendi, 1912'den 1914'e kadar gazetelerde ve dergilerde bu görüşleri doğrultusunda yazılar yazmış, Osmanlının geri kalmasının en önemli nedeninin, Avrupa'nın sömürü haline gelmesi olduğunu dile getirmiş, böyle olduğu sürece de Türk köylüsünün ve esnafının kalkınamayacağını, ulusal kalkınmanın ancak ulusal bir ekonomi modeli ile olabileceğini vurgulamıştı (Berkes, 2013, s. 467-468). Bu görüş, İttihat ve Terakki yönetimini de etkilemiş, bundan sonraki dönemde çözüm olarak "*Milli Burjuva*" sınıfının oluşturulması gerektiği görüşünü ortaya çıkarmıştı. Özellikle 1. Dünya Savaşı ile birlikte bu görüş, Müslüman-Türk girişimlerinin lehinde uygulamalara sahne olmuştu (Kazgan, 2002, s. 53). Meşrutiyet öncesi Ahmet Mithat ve Musa Akyiğitzade ile birlikte ortaya atılan "*Milli İktisat*" ve "*Milli Burjuva*" anlayışı, savaşla birlikte Ziya Gökalp ve Tekin Alp gibi kişilerin yazılarında yer almış, bu anlayış İttihat ve Terakkiye yön vermişti. (Şener, 2007, s. 45).

Musa Akyiğitzade liberalizme karşı savunduğu düşüncelerini, yazmış olduğu eserlerinde sık sık dile getirmişti. Liberalizme olan tepkisini ve görüşlerini, yayımlamış olduğu "*Metin*" adlı gazetede ve 1912 de yayımlanan "*Türk Yurdu*" ve ardından yayına başlayan "*İktisadiyat Mecmuasında*" ifade etmişti (Yılmaz, 2005, s. 54). Akyiğitzade Musanın ayrıca liberal karşıtı savunduğu fikirlerin temeli Alman Tarihçi okulunun korumacı doktrinine dayandırılan ve sanayileşmeyi kalkınmanın temeli olarak gören fikirlerdi (Boratay, 2015, s. 26). Akyiğitzade, Alman iktisat düşüncesinin lideri olarak bilinen Fridreich List'in etkisinde kalarak düşüncelerine yön vermişti. Almanya'da benimsenen List'çi doktrine göre, milli ekonomi düşüncesi, milli burjuvazi yaratmak isteyen devletlere bir örnek program olabilirdi (Keyder, 2014, s. 73).

Musa Akyiğitzade meşrutiyetin başında hürriyet fikirlerinden yararlanarak, ilk kitabı olan "*Avrupa Medeniyetinin Esasına Bir Nazar*"ı yayımlamıştı. Ardından 1898'de ise, İktisadi düşüncelerine yer verdiği "*İlm-i Servet*" (İktisat) adlı kitabını yayımlamıştı (Ülken, 2014, s. 312). Akyiğitzade, "*İlm-i Servet*" adlı kitabında ticareti kendi kendine bırakmak mı yoksa himaye etmek mi? sorusuna: "Terakki-i memleket için himaye lazımdır" yanıtını vermişti (Toprak, 2004, s. 30). Akyiğitzade Musanın yayınladığı bu kitap Friedrich List'in görüşlerinden esinlenilerek hazırlanmış olup, kısa zamanda liberalizm karşıtlarının başvuru kitabı haline gelmişti (Yılmaz, 2005, s. 48). Akyiğitzade iktisadi fikirleriyle tanınan, modern kapitalizme yönelik iyimser görüşleri olan bir aydıncı (Karaoğlu, 2008, s. 4-5).

Akyiğitzade bu kitabında, (*İlm-i İktisat*) milli iktisat ile ilgili düşüncelerin dile getirmiş, Milli İktisadın öneminden ve himaye usulünün gerekliliğinden bahsetmişti. İlm-i İktisat adlı eserinde klasik ekonominin temel konularına ayrı bir önem vermişti. Usul-ü Himaye'nin özellikle ülkenin imkanlarının geniş olduğu sanayi dallarında uygulanması gerektiğini dile getirmişti (Çavdar, 2003, s. 30). Akyiğitzade, mutlak bir koruyuculuktan yana olmamış, dışa karşı korunan alanlarda iç rekabetin artacağını, üretkenlik ve verimin yükseleceğini bunun sonucunda da rekabet edebilecek bir sanayinin oluşacağını savunmuştu. Ayrıca ülkelerin üretim güçleri eşit düzeyde olmadıkça, serbest pazarda gücünün her zaman zayıfı ezeceğini dile getirmişti. (Toprak, 1985, s. 636). Bu yüzden serbest pazar, ulusun geleceğini tehdit ediyorsa, koruyucu bir dış ticaret politikasının izlenmesi gerektiğini vurgulamıştı (Toprak, 2004, s. 29). Yine bu eserinde, serbest ticareti savunanların himayeci politikalarına karşı itirazlarını sunmuş olduğu geçerli ve mantıklı düşünceleriyle cevap vermişti. Vermiş olduğu cevaplarda, yurtseverlik, örf, din ve adetler gibi genel ortak çıkarlardan ötürü ekonomik hayatta himaye politikasının tercih edilmesi gerektiğini, himayeci ekonomi anlayışının savaşlara neden olabileceği görüşünün yanlış olduğunu, serbest ticaret yanlısı olmanın asıl savaşlara neden

olabileceğini, bunun en güzel örneğinin de İngiltere olduğunu, teşvik ve himaye gören sektörlerden dolayı diğer sektörlerin sermaye kıtlığına gireceği görüşünün yanlış olduğunu vurgulamıştı (Çavdar, 1992, s. 129-130). Akyiğitzade'ye göre, bir memleketin gelişebilmesi için, maarifin yayılması, endüstri okullarının açılması, endüstri ve ticaretin himaye ve teşvik edilmesi gerekliydi. Yine ona göre hiç bir memleket himaye olmadan sanayileşemezdi (Ülken, 2014, s. 317). Akyiğitzade, himaye politikasının öneminden bahsederken genel bilgi birikiminin ve yeteneklerin de artırılması gerektiğini vurgulamıştı (Çavdar, 2003, s. 31). Tarım ve Sanayi ile ilgili görüşlerini de dile getiren Akyiğitzade her ikisinin de ihmal edilmemesi gerektiğini, her iki alanda da ihtiyaçların karşılanabilmesi için üretimin önemli olduğunu söylemişti (Öztürk, 2007, s. 162). Bir ülkenin tarım, sanayi ve ticarete dengeli bir biçimde gelişmesi gerektiğini belirtmişti (Çavdar, 2003, s. 32). Ticaret ve Sanayiye içine alan üretim daireleri kurulmadıkça, üretimin artmasının mümkün olamayacağını dile getirmişti (Ülken, 2014, s. 318). Akyiğitzade'ye göre, sanayi tarihinde geçirilen evreler göz önüne alındığında, bir milletin sadece bir sektörde uzmanlaşması diğerlerini terk etmesi mümkün değildi. Sanayide gelişmişlik düzeyi önemliydi. Biri tarımda, diğeri sanayide uzmanlaşan iki ülkeden birincisi her zaman ikincisine tabiydi. İngiltere ve İrlanda bunun örneğiydi (Karaoğlu, 2008, s. 10). Musa Akyiğitzade, tam bir koruyuculuktan yana değildi, aslında himayeci ekonomi politikalarının yaratacağı sakıncaların farkındaydı. Ve bunların giderilebilmesi için o günün bilgi birikimine uygun çözümler de sunmuştu. Usul-ü Himayenin uygulanmasında gözetilecek hedef ve tedbirleri şöyle belirtmişti.

- 1)Topluma bağlı sanayilerin korunması: Bunlar arasında ulusal savunma araç ve gereçlerine ilişkin sanayiler, sağlığa yönelik temel kimya sanayi, temel tüketim maddelerini üreten sanayiler öncelikle yer almaktadır.
- 2)Üretim bölgelerini yaratacak biçimde bir himaye politikasının tercih edilmesi: Üretim bölgelerinden kasıt; Tarım, el sanatları ve imalat sanayi bölgeleridir. Üretim bölgelerinin alanı ulaşım olanakları ile doğru oranlı bir biçimde büyüyecektir.
- 3)Genel bilgi birikimini ve yetenekleri arttırmak: Bu sayede genel serveti arttırmak en önemli amaçlardandır (Çavdar, 1992: 136-137). Ticaret ve sanayinin himayesini öngören Musa Akyiğitzade, himayenin halk üzerinde haksız bir yük oluşturduğu görüşüne itiraz eder ve toplumun üretici ve tüketicisi olarak ikiye ayrılmasını yanlış bulur. Her üreticinin aynı zamanda tüketicisi olduğunu vurgular (Akyiğitzade, 1900, s.152-153).

Sonuç olarak himayeyi öngören Akyiğitzade, bir sanayi dalında sermayenin azalması sonucunu doğuracağı şeklindeki iddiayı reddetmişti. Her milletin sanayi dalında uzmanlaşması yaklaşımını doğru bulmamıştı (Karaoğlu, 2008, s. 17). Himaye usulünün önemini belirten Akyiğitzade'ye göre, serbest uygulamalar ulaşılmaması gereken bir hedef niteliğindedir. Ama şu da unutulmamalı ki, ülkeler şimdi değil yıllar sonraki ekonomik durumlarını düşünerek hareket etmeliydiler. Bunun içinde, kısa dönemde iktisadi sıkıntılara katlanmak zorundaydılar (Öztürk, 2007, s. 168). Akyiğitzade'nin servet anlayışı ile ilgili bir kaç görüşünden bahsetmek gerekirse, o serveti maddi ve manevi olarak ikiye ayırır. Güven, barış ve huzur gibi ihtiyaçlara sahip olmanın ve düşünme öğrenmeyle ilgili birikimlerin ürettiği hizmetlerin manevi servet olduğunu, çalışmayla üretilen ya da fayda üreten ve değer taşıyan varlıkları maddi servet olarak nitelendirir (Karaoğlu, 2008, s. 6). Akyiğitzade, *İlm-i Servet* adlı eserinde, ticaretle ilgili görüşlerini ve Osmanlı Devleti için önerilerini de dile getirmişti. Malların esnaftan esnafa üreticiden üreticiye aktarılmasını ticaret olarak adlandıran Akyiğitzade, servet dolaşımı ya da ticaret için üretimin gerekliliğini vurgulamıştı. Ticaretin var olmasının ikinci koşulu olarak özel mülkiyet hakkına yer vermişti. Ticaret serbestisi ile korumacılık yöntemleri arasında doğru tercihi ortaya koyabilmek için iki yöntemten taraftarları tarafından ileri sürülen delilleri ve eleştirileri ayrı ayrı ele alarak, önemli değerlendirmeler yapmıştı. (Karaoğlu, 2008, s. 8-9). Musa Akyiğitzade, *İlm-i Servet* (İktisat) adlı eserinde, fiyat ve para politikasına dair görüşlerini de dile getirmişti. Arz ve talep buluşması sonucu oluşan piyasa fiyatını anlattıktan sonra bunun değişken olduğunu, gerçek ve doğal fiyatının ise, malların üretim maliyeti ve harcanan sermayenin geliri toplamına eşit olduğunu

ifade etmişti. İmalat sanayi mallarının fiyatından söz ederken, burada arz talep ilişkisinin etkili olduğunu, ancak bu malların fiyatını belirleyen gerçek etkenin üretim maliyetleri ve harcanan sermayenin toplam geliri olduğunu söylemişti (Karaoğlu, 2008, s. 11-12). Akyığıtzade eserinde faiz ve kar konusunda ilgili değerlendirmelerde de bulunmuştu. Karın kaynağına ilişkin 3 ayrı değerlendirme yapmıştı.

- 1) Kar eşyanın alışverişinden doğar; Mal, alanın cebinden çıkan ve ticaret sırasında oluşan fazla değerdir.
- 2) Kar'ın kaynağı sermayenin üretim gücüdür. Üretim sırasında fazla sermaye konmasından doğar.
- 3) Kar, zaruri ihtiyaçlara yetecek miktarda emekten daha fazla çalışma nedeniyle oluşur (Karaoğlu, 2008, s. 15).

Ayrıca eserinde, iktisadi hayatta etkili olan nüfus meselesi ile ilgili görüşlerini de aktaran Akyığıtzade, nüfus artışına iyimser bir yaklaşım sergilemiş, nüfus artışının mal fiyatlarını arttıracığı yönündeki görüşlere itiraz etmişti. Bu konuya Prusya örneğini vererek, 1817-1843 yılları arasında nüfusu yüzde 50 artan Prusya da hububat fiyatlarının yüzde 30 azaldığını söylemişti. Bunun, toprakta reform, bataklıkların kurutulması gibi iyileştirmelerle verimliliğin arttırılmasına bağlamıştı. (Karaoğlu, 2008, s. 16).

Akyığıtzade Musa, "İlm-i Servet" adlı eserinde sadece iktisadi görüşlerine değil, bilim ve medeniyet anlayışı ile ilgili görüşlerine de yer vermişti. Bilimi, medeniyet anlayışının merkezine koymuş, medeniyeti en genel tanımı ile yerleşik olma, şehirler, düzenli yollar, iletişim araçları, güvenlik ve insan yaşamını kolaylaştıran kurum ve araçların gelişmişliği olarak açıklamıştı. Medeniyeti oluşturan temel unsurun sanayi mi yoksa bilim mi olduğu yönünde bir tartışmaya yer vererek, sonuç olarak medeniyetin kurucu temelinin bilim / bilgi olduğu yönünde görüş belirterek, matematik, geometri gibi bilimlerin sanayiye üreten temel unsurlar olduğunu ileri sürmüştü (Karaoğlu, 2008, s. 7).

Manevi ilimler, doğa bilimleri ve felsefe ile ilgili çalışmaların insanları akli bilimlere ve deneysel araştırmalara sevk etmeleri dolayısıyla medeniyetin gelişimine katkıda bulunduğunu belirtmişti (Karaoğlu, 2008, s. 8). Musa Akyığıtzade'nin "İlm-i Servet" dışında yine iktisadi düşüncelerini dile getirdiği ve önemli değerlendirmelerde bulunduğu bir diğer kitabı ise, 1898 ' de basılan "Azade-i Ticaret ve Usul-ü Himaye" dir. Bu kitabında da usul-ü himayenin öneminden bahsetmiş, konuyu ayrıntılı bir şekilde değerlendirmişti (Çavdar, 1992, s. 128). Aslında Akyığıtzade'nin ilk yazdığı kitaplardan birisi de "Avrupa Medeniyetine Bir Nazar" adlı kitaptı. Temel dayanağı İslam olan bu kitap, Kur'an ve hadislerden yola çıkarak İslam'ın Avrupayı barbarlıktan ve cehaletten kurtardığını, coğrafya, kimya, astronomi ve matematik gibi alanlarda ilk ilmi keşif ve çalışmaları İslam dünyasının gerçekleştirdiğini, Şam, Bağdat, Kahire, Kurtuba gibi İslam şehirlerinin birer ilim ve fen merkezi olduğunu vurgulamıştı (Çankaya'dan akt. Karaoğlu, 2008, s.4). Yine Akyığıtzade'nin ilk kitaplarından birisi, 1886 yılında basılan "Hüsammeddin Molladır. Bu kitap aslında, hikâye tarzında yazılmış olup, yeni zaman hikayeleri tarzında yazılmasıyla, Kazan Türk edebiyatında yeni bir çığır açmıştı (Taymas, 1966, s. 134). Eser, Kazan Türklerinin sosyal yaşamını anlatan, hikâyenin karakterleri üzerinden Türk toplumunda hüküm süren bazı usullere ilişkin eleştirel bir dil kullanarak, halkın bilgi ve görgü düzeyini yükseltmek ve hürriyet fikirlerini toplumsal yaşam için taşımak arzusunu anlatmıştı (Karaoğlu, 2008, s. 3).

Sonuç

1908 yılından itibaren Osmanlı İktisadi Hayatında, önemli düşünceler ortaya atılmış, birçok fikir tartışılmıştı. Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılardan nasıl kurtulabileceği yönünde birçok aydın, önemli reçeteler sunmuştu. Kimileri Liberalizm'i bir çıkış yolu olarak görmüş, kimileri ise, mutlak koruyuculuğu. Namık Kemal, Ahmet Mithad, Mizancı Murat, Cavid Bey, Ziya Gökalp, Akyığıtzade

Musa gibi birçok aydın iktisatla ilgilenmiş, düşüncelerini dergi ve gazete gibi yerlerde dile getirmişlerdi. Bu kişiler yaşadıkları dönem içinde, iktisada besledikleri sıcak ilgiyi hep korumuşlardı. .Bu dönemlerde ortaya atılan iktisadi bağımsızlık düşüncesi, çoğu zaman etkili bir şekilde, içerisinde Türk unsurların yer aldığı bir ekonomik model şeklinde ortaya çıkmıştı (Sayar, 2013, s. 395). Bu dönemde, dikkati çeken en önemli aydınlardan bir tanesi hiç kuşkusuz, Musa Akyiğitzade idi. Kendi döneminde sunduğu fikirlerle, ortaya çıkardığı tartışmalarla, yazdığı eserlerle ön plana çıkmıştı. Akyiğitzade, Osmanlı Devletinin iktisadi açıdan bağımsızlığını, ancak “*usul-u himaye*” yani mutlak bir koruyucu anlayışıyla sağlayabileceğini dile getirmişti. Akyiğitzade, milliyetçi kişiliğiyle ve önerileriyle tarım, ve sanayi tartışmalarında, sanayisiz gelişmenin bağımsızlık anlayışıyla bağdaşmayacağını ısrarla savunmuş görüşlerini tarihten ve kendi zamanından örneklerle sunmaya çalışmıştı (Karaoğlu, 2008, s. 19). Akyiğitzade’nin, savunduğu fikirler, sunduğu öneriler özellikle, İttihat ve Terakki’nin mutlak iktidar olduğu, 1913 yılından itibaren daha etkili olmuştu. 1913’den sonra savaşların getirmiş olduğu olumsuz şartların da etkisiyle, “*Milli İktisat*” anlayışı ön plana çıkmıştı. Bu anlayış doğrultusunda önemli projeler ortaya atılmıştı. Bunların bir kısmı başarıyla uygulanmış, bir kısmı da savaş koşulları, ekonomik yetersizlikler gibi sebeplerden dolayı uygulanamamıştı. Mutlak koruyucu politikalarının hakim olduğu bu dönemde, milli sermaye ve milli burjuvazi oluşturma en önemli amaçlardan birisi olmuştu. Bütün bunların tartışılmasında ve uygulanmasında hiç kuşkusuz Akyiğitzade’nin görüşleri etkili olmuştu. Yani, Akyiğitzade bu dönemde görüşleri dikkate alınan önemli bir ekol olmuştu. Akyiğitzade Musa’nın görüşleri sadece bu dönemde değil, çok ilginçtir ki Cumhuriyet döneminde de etkili olmuştu. Cumhuriyetin ilk yıllarında dönemin şartları itibarıyla kabul edilen “*devletçilik*” modeli, Akyiğitzade’nin görüşleriyle bire bir örtüşmekteydi. Kısacası, Musa Akyiğitzade, iktisadi açıdan sunduğu düşünceleriyle ve önerileriyle, kendi dönemiyle, Cumhuriyet dönemi arasında bir köprü olmuştu.

Kaynakça

- Ahmad, F. (2014). İttihatçılıktan *Kemalizme*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akyiğitzade, M. (1900). İlmî Servet. İstanbul: Mekteb-i Harbiye Matbaası.
- Akkuş, T. (2008) “Bir İktisadi Siyasi Projesi: Milli İktisat ve Bursa”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmalar Dergisi*. 16 (7), 119-141.
- Berkes, N. (2013). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Boratav, K. (2015). *Türkiye İktisat Tarihi*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Çavdar, T. (1992). *Türkiye’de Liberalizm (1860-1990)*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Çavdar, T. (1994). İttihat ve Terakki. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çavdar, T. (2003). *Türkiye Ekonomisinin Tarihi*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Eroğlu, N. (2006). *Fırtınalı Günlerin Ünlü Maliye Nazırı, Cavid Bey*. İstanbul: Bir Harf Yayınları.
- Karaoğlu, Ö. (2008). “Akyiğitzade Musa ve İlm-i İktisat”. *Bilgi Dergisi*, 10 (1), 1-21.
- Kazgan, G. (2002). *Tanzimat’tan 21.yy. Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniv. Yayınları.
- Keyder, Ç. (2014). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1985), “Tanzimat’tan Cumhuriyete İktisadi Düşüncenin Gelişmesi”. *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 3, 618-634.

- Öztürk, Y.K. (2007). *Osmanlı'nın Son Döneminde İktisadi Düşünce Akımları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pamuk, Ş. (1999). *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*. İstanbul: K Kitaplığı.
- Pamuk, Ş. (2005). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sayar, A. G. (2008). *Osmanlı'dan 21.yy. Ekonomik, Kültürel ve Devlet Felsefesine Ait Değişmeler*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Sayar, A. G. (2013). *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Şener, A. (2007). *Sona Doğru Osmanlı*. Ankara: Birleşik Kitapevi.
- Taymas, Abdullah Battal (1966), *Kazan Türkleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Toprak, Z. (1985). "2.Meşrutiyet Döneminde İktisadi Düşünce". *Tanzimat'tan Cumhuriyete, Türkiye Ansiklopedisi*, 3, 635-640. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Toprak, Z. (1995). *Milli İktisat-Milli Burjuva*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toprak, Z. (2012). *Türkiye'de Milli İktisat*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Tunçer, P. (2010). *İttihatçı Cavid Bey*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Türkoğlu, İ. (2006). "Musa Akyığıtzade". *İslam Ansiklopedisi*, Cilt. 31, 213-214.
- Ülken, H. Z. (2014). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Yılmaz, M. (2005). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*. (Ed) Tanıl Bora ve Murat Gültekingil. İstanbul: İletişim Yayınları.

“EVRİM TEORİSİ” VE SİLÜET KAZIMALI SELÇUKLU SERAMİKLERİ

Lale AVŞAR¹

Özet

Ortaya çıktığı tarihlerde bilim dünyasına çağ atlama şansı kazandıran Evrim Teorisi yalın ve akla batan mantığıyla biyolojik organizmaların doğal seleksiyonunu açıklamaktaydı. Bugün bazı çevrelerce tartışılmaya açılmasını bilimde hiçbir bulgunun dokunulmaz olmadığı şeklinde görmek mümkün olsa da, teorinin önemli kazanımlar sağladığını da görmemezlikten gelmek doğru olmaz. Özellikle biyoloji ve doğa bilimleriyle kısıtlı kalmaması, fen bilimlerinin tümüne yansarak sosyal bilimlere de yeni ufuklar açması takdire değer gelişmelerden olmuştur.

Evrım Teorisi'nin diğer bilim alanlarına yansması sonucu arkeoloji araştırmalarında yeni kavramsal açılımlar ortaya çıkmış, bunların bir kısmı günümüze kadar değerini yitirmemiştir. Tarihi malzemenin tipolojik açıdan sınıflandırılması maddi verilerin değerlendirmesine yönelik kriterlerin geliştirilmesi bu türden yeniliklerdendir ki arkeolojinin yanı sıra sanat tarihi uzmanları tarafından da kullanılmaktadırlar. Söz konusu gelişmeler, sanatsal niteliği ağır basan malzemenin fen bilimlerine özgü değerlendirme sistematığı içinde görülmesine, incelemelerin eskilere göre çok daha nesnel ve ölçülebilir bir zeminde yürütülmesine olanak tanımıştır.

Mevcut makalede Selçuklu *Siluet Kazımalı* süsleme tekniği Rus bilim insanı V.A. Gorotsov'un XX. yy. başlarında Evrim Teorisi'nin de yaygın etkisi sonucu geliştirdiği *Maddi Verilerin 5 Mevcudiyet Kuramı* kapsamında ele alınmış, nispeten kısa zaman zarfında var olan üretimin sanatsal ve görsel yönleri bu kuramlar açısından çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Maddi verilerin 5 mevcudiyet kuramı, Selçuklu siluet kazımalı seramikleri.

“THE THEORY OF EVOLUTION” AND SELJUQ SILHOUETTE WARE CERAMICS

Abstract

The theory of evolution with its plain and reasonable logic explained natural selection of biological organisms has given the scientific world chance to step into a new age. Although one can regard the current debate on evolution in some circles as a reflection of the fact that there is no scientific indisputability, it would not be correct to ignore that the theory has had some contributions. The theory was not constrained only to biology and natural sciences, but also had some reflections in physical sciences and broadened horizons in social sciences as well, which is a laudable development.

As a result of the reflections of the evolutionary theory in other sciences, new conceptual expansions emerged and some of them have not lost their value up to now. Typological classification of historical materials, development of criteria for the assessment of material data are examples of such innovations and

---

¹ Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi, lale_avsar@hotmail.com

are employed by art historians as well. These developments have enabled consideration of materials with predominantly artistic characteristics within a systematicity unique to physical sciences and allowed a more objective and measurable assessment of artistic materials compared to the past.

The current article attempted to assess Seljuq *Silhouette Ware* ceramics technique within the context of *5 Existence Theory of Material Data*, which Russian scientists V.A. Gorotsov developed in the early 20th century under the influence of the widespread impact of the Evolutionary Theory, and the artistic and visual aspects of products, which appeared for a relatively short period of time, were studied with regard to these theories.

Key words: 5 Existence Theory of Material Data, Seljukian Silhouette Sgraffito Ceramics.

Giriş

Günümüzde çeşitli vesilelerle gündeme gelen "evrim teorisi" yoğun tartışmalara konu olsa da sanki bu şekilde haklılık payının olduğunu ispat etmeye ve yaratıcısının sessiz mesajlarını tarihin derinliklerinden günümüze taşımaya çalışmaktadır. Bilindiği üzere, 1859 yılında Darwin tarafından biyolojik organizmaların doğada var olma şeklinin açıklamasıyla ilgili olarak ortaya atılan "Evrim Teorisi", yalın ve sade içeriğinden dolayı bilim dünyasında yeni açılım şeklinde algılanmış; zaman geçtikçe daha fazla taraftar kazanarak deyim yerinde ise "tartışılmazlık mertebesine" yerleştirilmiştir. Bu sayede tamamen keşfedilmiş sanılan doğal seleksiyona yönelik *evrimsel mantık* diğer bilim dallarını da ilgilendirmeye başlamış, sosyal ve kültürel alanlarda yaşanan gelişimlerin de benzer yalın düsturla açıklanabilmesi arzulanmaya başlamıştır.

Darvin'in takipçileri arasında yer alan Fransız bilim insanı *Louis Laurent Gabriel de Mortillet* (1821-1898) "Evrim Teorisini" Paleolitik Çağ antropolojisi ve arkeolojiye uygulayan ilk kişilerdendir (Bibby, 2000, s. 69). Aynı yolu izleyen Rus bilim insanı V.A. Gorotsov ise evrimsel nitelik taşıdığına inandığı tarihi üretimlerin yalın oluşum mantığını *Maddi Verilerin 5 Mevcudiyet Kuramı*'yla açıklamıştır (Городцов, 1927, s. 2-4). Günümüze kadar değerini yitirmeyen bu kuramlar silsilesi, farklı tarihsel süreç, kültürel kimlik ve sosyal içerik nedeniyle çok sayıda bilinmeyenler kapsamında değerlendirilen arkeolojik bulguları, gereksiz ayrıntılardan ayıklayarak olası duygusal yaklaşımları önlemekte; belirli kriterlere dayanan objektif değerlendirmelerin yapılabildiği bağımsız bir düzleme taşımakta; bunları tarihsel üretim zinciri ve neden-sonuç ilişkileri içinde ele almaya olanak tanımaktadır.

Bu yeni yaklaşımın mantıksal devamı halinde ortaya çıkan "*tipolojik araştırma metodu*" ise arkeolojiyi bir adım daha fen bilimlerinin uyguladıkları araştırma yöntemlerine doğru taşıdı. Sosyal yaşamın temel ürünü olan maddi veri üretiminde değişim ve kalıtım olgularını çok daha nesnel bir şekilde tespit etmeye ve değerlendirmeye olanak tanıdı (Горбунова, 2005, s. 22-26). Tesadüfi değil ki bazı bilim adamları arkeoloji verilerine yönelik ortaya çıkan tipolojik değerlendirme yöntemini *evrimsel yaklaşımın ürünü* görmektedirler (Геннинг, 1982, s. 69).

Rus bilim ekolünde V.A. Gorotsov'un yeri ve mirası daha çok Doğu Avrupa steplerinin Bronz Çağı tarihi ve kültürü ile ilgili olmuş; bu tarihi sürece dayalı 1905-1907'de geliştirdiği *evre ayırım sistemi* ise daha uzun yıllar boyunca akademik çevrelerce kullanılmıştır (Пустовалов, 2001, s. 42-50). Bilim adamının bu başarısını inceleyen araştırmacılar, çağdaş bilimin gidişatında pek de sık rastlanmayan "uzun ömürlülüğünü" tatbik ettiği ileri araştırma teknikleriyle açıklamaya çalışmaktadırlar (Сафонов, 2001). Arkeolojik bulguların incelenmesinde kullandığı *stratigrafik analiz* ve *tipolojik araştırma*, veri değerlendirmesinde ise daha çok doğa bilimlerine özgü sayılan *karşılıklı korelasyon* gibi metotlar, yaşadığı tarihlere bakıldığında zamanın çok ötesinde seyreden takdir edici öncü bir yaklaşımı ortaya koymaktadırlar.

Bu yaklaşımı sayesinde olsa gerek, arkeolojinin temel araştırma malzemesi olan maddi kültür verilerini farklı bakış açısıyla ele alan V.A. Gorotsov, tarihi üretimleri belli bir sistematiğe dâhil edebilmiş, bunların *5 Mevcudiyet Kuramı*'na tabi olduğunu ileri sürmüştür (Горбунова, 2005, c. 22-26). Tüm dönemler ve kültürler için geçerli olan bu kuramlar, maddi üretimin temel mantığını, gizli devingenlerini, sosyal yapı ve teknolojik düzen ile ilişkilerini; yaşanan tüm gelişim-dönüşüm nedenlerini ana kıstaslar halinde özetlemeye çalışmaktadırlar. Mevcut kuramların sanat tarihi ve arkeolojide kapsadığı yer ve anlam, *evrim teorisinin* doğa bilimlerinde taşıdığı anlama benzemekte, bunlar insanlık tarihi boyunca maddi üretimde yaşanmış tüm değişim-dönüşümleri doğada canlı organizmaların yaşadığı evrimsel gelişmeler gibi ortak kriterlerle açıklamayı hedeflemektedirler.

V.A. Gorotsov'un arkeolojik malzemenin incelenmesinde kullanılmak üzere ortaya koyduğu *Maddi Verilerin 5 Mevcudiyet Kuramı* sırayla şu şekilde tanımlanabilir:

1) *Endüstriyel nedensellik* kuramına göre tarihte var olmuş tüm maddi üretimler daha önceki tarihlerde yapılan üretimlerin tartışılmaz devamı ve neticesidir. Bu kapsamda aynı sosyal ve kültürel kontekst içindeki daha erken üretim neden, daha geç olanı ise sonuç olarak görülebilir. Söz konusu bağlılık, kültürel değerlendirmelerde “devre dışı” bırakılabilecek küçük ayrıntı veya detay sayılmaz. Devamlılık, sosyal yapının tüm var olma ve kendini ifade etme alanlarına sürekli ve kaçınılmaz olarak yansımış bir husustur.

2) *Endüstriyel evrimde kompozit yapı* kuramına göre tüm tarihi üretimler kendi içinde organik bağlarla birbirine kenetlenmiş çeşitli öğelerden ibaret komplike yapılarıdır. Bunlar bir kompozit yapının diğerine dönüşmesi şeklinde var olmuştur. Bu nedenle herhangi ekol veya üretimden söz ederken bunları çok sayıda bilinmeyenlerden ibaret bir bütün şeklinde görmek gerekir. Ekolün “sımasını” belirleyen husus bu bilinmeyenlerin biri veya birkaçı değil, onların tekrar olunmaz kombinasyonudur.

3) *Endüstriyel üretimlerde benimsemeler kuralına* göre maddi olgular arasındaki benzerlikler tarihte yaşanmış benimsemelerin sonucu olmalıdır. Bu benimsemeler bir halktan diğerine aktarılabilirdiği gibi bir malzemeden diğerine de yansiyabilmektedir. Belli ki benimseme arandığında olası etki kaynağı daha yakında olandan (tarihsel, coğrafi veya organik anlamda) daha uzakta olana yönelik aranmalı, mevcut faraziyeler tarihi verilerle desteklenmelidir.

Selçuklunun maddi üretiminde farklı malzemeler arasındaki etkileşim kendini Hillebrand'ın belirttiği “hiyerarşi sistemiyle” ortaya koymaktadır (Hillebrand, 1994, s. 134-145; Avşar ve Avşar, 2017, s. 12). Buna göre hammaddesi daha hesaplı olan ustalar hammaddesi daha pahalı olan ustaların tarzını, konularını, ikonografisini ve formlarını taklit ederler. Ortaçağ İslam sanatında bu hiyerarşik düzenden oluşan piramidin zirvesini minyatür ustaları işkâl etmekteydiler.

4) *Endüstriyel üretimlerde rastgele benzerlik kuralı* maddi olgular arasındaki benzerliklerin benimseme nedeni tespit edilemediği zaman devreye girer. Bu kural özellikle tarihi verilerle açıklanamayan benzerlikler için geçerli sayılmaktadır.

5) *Endüstriyel üretimlerde hayatta kalma mücadelesi kanunu* aynı kültürel çerçevede kapsamında ortak fonksiyon taşıyan üretimlere yöneliktir. Bu kanunun kaçınılmaz geçerliliği üretimlerin işlevsellik ortaklığından kaynaklandığı için ustalar ve atölyeler arasındaki rekabet, Pazar gerçekleri şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu rekabet kimi üretimlerin tamamen ortadan kalkmasına veya anlaşılması zor değişim-dönüşmelerin yaşanmasına neden olmaktadır.

V.A. Gorotsov'un evrensel karakter taşıdığı ve maddi üretime yönelik geliştirdiği kurallar silsilesi o zamana kadar karanlık görülen pek çok konuya açıklık getirmekte veya en azından doğruluk payı yüksek olan varsayımları ileri sürmeye olanak tanımaktadır. Bu sırada geleneksel üretimde bilgi ve becerilerin ustadan çırağa aktarılma mekanizmasını; sanatsal üslup ve teknik değişimlerinin arkasında duran itici nedenlerin olası içeriğini; taklit veya benimsenme olarak görülen olguların gerçek tabiatını; farklı kültürel ve sanatsal ekoller arasındaki ilişki karakteri gibi bek çok soruyu gerçeğe yakın bir şekilde açıklayabilmektedir. Bu durum, tarihi üretimlerde yerleşmiş ilkelerin varlığından bahsetmeye, doğada yaşamaya uygun halde yaratılan insanın oluşturduğu sosyal yapıların da doğa kurallarına benzer kurallara tabi olduğunu düşünmeğe imkân vermektedir (Б. Маршак ve М. Маршак, 1981, s. 35; Бочкарев, 1975, s. 39).

Araştırmamızda mercek altına alınan Selçuklu Siluet Kazımalı seramikleri Evrim Teorisi'nin etkisi altında ortaya çıkan *Maddi Verilerin 5 Mevcudiyet Kuramı* kapsamında ele alınarak incelenecektir. Konuya girmeden önce Selçuklu seramik sanatına genel bir bakış atmak ve tarihte var olmuş tüm diğer seramik ekollerle kıyasla teknik çeşitliliğiyle öne çıktığını belirtmek gerekir. Selçuklu kültürü çatısı altında ortaya çıkan seramik ekolü bağımsız buluşların yanı sıra bilinen tekniklerin yeni bünye üzerinde uygulaması ve tek başına kullanan tekniklerin bir arada kullanımıyla seçilmektedir (Avşar ve Avşar, 2017, s. 11). Olaya V.A. Gorotsov'un geliştirdiği kuramlar silsilesi açısından bakıldığında Selçuklu seramik ekolünü zengin ve bereketli bilimsel malzeme vadeden alan olarak görmek mümkündür. Uygulamaların bu açıdan değerlendirilmesi hem teknik çeşitliliğin olası nedenlerinin, hem de tekniklerin oluşum mekanizmasının tespit etmesine faydalı olabilir. Bilindiği üzere, teknoloji ve hammaddeyle yoğun etkileşimde bulunan seramik sanatında her yeni adım teknik olanaklara dayalı ve bu olanakların desteğiyle gerçekleşmektedir. Bu nedenle Selçuklu çağında ortaya çıkan yeni tekniklerinin estetik ve teknolojik değerini daha derinden anlamak adına bunların oluşum zincirini mevcut kuramlara dayandırarak yeniden canlandırmak mümkündür. Biz bu işlemi Siluet Kazımalı tekniğe yönelik gerçekleştirmeğe çalışacağız.

Selçuklu seramik ekolünün baskın yaratıcı dürtüsü sayesinde ortaya çıkan Siluet Kazımalı süsleme tekniği uzmanlar arasında dahi fazla bilinmemektedir. Kaynaklarda bu türden seramikler bazen sıraltı bazen ise kırmızı çamurdan yapılmış *champleve* seramikleriyle karıştırılmaktadırlar. Tekniğin ortaya çıkma serüveni Selçuklu ustalarının mesleklerine karşı davranışını ve silisli bünye ile ilişkilerini tanımak adına güzel bir örnek sayılabilir. Siluet Kazımalı uygulamaların başlangıcı silisli bünyenin daha yeni kullanıma girdiği zamanlara denk gelmektedir. Bu nedenle ustalar henüz iyi bilinmeyen kompozit çamuru her yönüyle ele almakta, parlak beyaz rengini, saydamlığını, ince cidar olanaklarını çeşitli vesilelerle denemekte ve en güzel sonuca ulaşmak amacı uğrunda sayısız tecrübeler tatbik etmektedirler. Söz konusu süreç Siluet Kazımalı tekniğin yanı sıra pek çok diğer Selçuklu buluşlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Araştırmamızda V.A. Gorotsov'un *Maddi Verilerin 5 Mevcudiyet Kuramı* içinde yer alan *Endüstriyel nedensellik* ilkesiyle ilişkili ele alınan Siluet Kazımalı Selçuklu tekniğinin diğer ilkeleriyle alakaları aranırken, bu sistemin tarihi seramiklerin değerlendirme süresindeki faydalılığı ve Türk bilimi için gerekliliği de tespit edilmeğe çalışılmıştır.

Şekil 1. Üçayaklı Siluet Kazımalı tabak, silisli bünye, kalın siyah astar. Selçuklu ekolü, XII. yy. II. yarısı, Cincinnati Art Museum.

İngilizce “*Silhouette Ware*” olarak bilinen bu seramiklerin adı, üzerlerindeki motiflerin gölge tiyatrosunda olduğu gibi açık zemin üzerinde siyah silüet şeklinde gözükmesinden ileri gelmiştir. Teknik, beyaz silisli bünye üzerine kalın tabaka halinde sürülen siyah astarın kazılarak bazı bölgelerden tamamen kaldırılmasından ibarettir (Watson, 1995, s. 44-49). Bu sayede motifler siyah, arka plan ise kullanılmış sıra bağı olarak ya beyaz ya da renklidir. Uygulanmış olan sır türüne bağlı olarak Silüet Kazımalı seramikleri saydam renksiz ve saydam renkli (turkuaz veya kobalt mavisi) sırlı olmak üzere iki gruba ayırıştırmak mümkündür. Makalede kullanılan Türkçe “Silüet Kazımalı” tanımı ise bir taraftan motiflerin silüet halindeki görünümüne, diğer taraftan ise onların betimleme tekniğine dayalı geliştirilmiştir.

Şekil 2. Solda: Seramik vazo, silisli çamur, sıraltı süsleme, turkuaz sır, Suriye, Rakka, XIII. yy. başı. Sağda: Silüet Kazımalı vazo, Selçuklu, 12.yy. The Fitzwilliam Museum.

Mevcut süsleme tekniğinin uygulama tarzına bağlı olarak büyük siyah lekeler halinde beliren motiflerin iç kısmı desen gereği çizgisel halde taranarak hem tasvirlerin ayrıntılı detayları ortaya çıkmakta hem de büyük siyah leke beyaz çizgiler sayesinde parçalanarak zeminle daha sağlam bir bağ oluşturulmaktadır. (Şekil1) Silüet Kazımalı seramiklerin süslemelerinde motiflerin hem düz hem de rezerv tekniğinde tatbik edildiği görülmektedir. Genellikle zeminde nispeten geniş alan kapsayan motif türleri düz, yazı süslemeleri ise rezerv tekniğinde karşımıza çıkmaktadır. Uygulama kolaylığından kaynaklanan bu durumda büyük lekelerin çevresi, çizgisel süslemelerin ise kendileri beyaz zemine kadar kazılarak siyah astar tamamen kaldırılmaktadır (Fehervari, 2000, s. 107, No. 123-124).

Selçuklu çağından günümüze ulaşan Silüet Kazımalı seramikler daha çok kâse, ayaklı veya silindirik tabanlı tabak gibi açık veya vazo, maşrapa, bardak, kulplu şişe, küçük testiler gibi kapalı formlardan oluşmaktadır. Kapalı formlarda süsleme kabın dışında, açık formlarda ise genellikle içinde uygulanmış olsa da siyah astarın açık kapların hem içine hem de dışına sürüldüğünü görebiliyoruz (Fehervari, 2000, s. 107-8, No. 125-126). Bunun sonucunda silisli bünyenin tamamen kapatıldığına ve en önemli meziyeti

olan parlak beyazlığı ve saydamlığının ortadan kalktığına dikkati çekmek önemlidir. Ortaçağ İslam seramik sanatında silisli kompozit hamurun bulunmasında Çin porselenine karşı duyulan hayranlık ve imrenmenin etkili olduğunu hatırların ise, bu durumun son derece ilginç ve çamur kullanımının erken devirlerine özgü olduğu ortadadır.

Günümüze ulaşan Siluet Kazımalı seramiklerin süslemesine bakıldığında ister motiflerin işleyişi ister ise form oluşumunda Selçuklu sanat ekolüne has biçim ve ikonografinin uygulandığını, diğer tekniklerde karşımıza çıkan konu ve kompozisyon düzenlemelerin tatbik edildiğini görebiliyoruz (Grube, 1996, s. 27, No. 15; Canby vd. 2016, p. 242, No. 153; p. 243, No. 154, Fig. 98). (Şekil 2, 4) Ortak formların farklı tekniklerle süslenmesi Selçuklu seramik sanatında genel uygulamadır ve bunu *tasarımda form önceliği* şeklinde değerlendirmek gerekir. Ortaçağ İslam seramikleri arasında Siluet Kazımalı tekniğinin sadece Selçuklu çağında ve nispeten kısa bir süre zarfında uygulandığı varsayılmaktadır (Fehervari, 2000, s. 108). Bu durum tekniğin ortaya çıkma ve daha sonra terk edilme nedenlerini gündeme getirerek konuyla ilgili düşünülmesini gerekli kılmaktadır.

Bahsi geçen konu üzerinde akıl yoran bilim adamları Siluet Kazımalı seramiklerin görselliğine dayanarak bazı varsayımlar ileri sürmüşlerdir. Bu sırada turkuaz sırlı sıraltı boyalı Selçuklu seramikleriyle turkuaz sırlı Siluet Kazımalı ürünler arasındaki etkileyici benzerlik kimi zaman bunların aynı grup içinde ele alınmasına, kimi zaman ise tekniğin sıraltı boya arayışlarında *ara merhale* şeklinde görülmesine neden olmuştur (Grube, 1994, s. 157, No. 198-204; Watson, 2004, s. 333; Watson, 1979, s. 86-103). (Şekil 2) Seramik sanatında görselliğin *her zaman ve tamamen* teknik uygulama yönteminin sonucu olduğu düşünülürse, bu varsayımın geçerliliği tartışılabilir. Söz konusu iddiayı açıklamaya geçmeden önce Siluet Kazımalı seramiklerin diğer grup seramikler veya malzemelerle benzerliğini gözden geçirmek yerinde olabilir.

Siluet Kazımalı Selçuklu seramiklerin kimi bitkisel veya figüratif süslemelerine bakıldığında akıllarda İslam Öncesi Türk sanatının *hayvan üslubunu* canlanmaktadır. Bu kaynak sadece canlı tasvirlerin betimleme ve düzenleme tarzıyla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda motiflerin formu ve ikonografisiyle de kendini belli etmektedir. Zaman ve mekân uzaklığını aşarak bu kadar canlı ve belirgin bir şekilde ortaya çıkan benzerliğin nedenlerini ustaların etnik mensubiyeti dışında aramak kanımızca fazla umut verici sonuçlar vermeye bilir. Çünkü burada İslam öncesinde var olan bir tasvir tarzının tekrarlanma isteğinden bahsedilemeyeceği için benzerliğin daha "doğal" yollardan ortaya çıkması gerekirdi. Bu durumda ise en "doğal" yol üretim yapan ustaların sahip oldukları tarzda çalışmış olmalarıdır. Mevzuyu sadece gündeme getirmekle yetinerek iddiayı birkaç görsel üzerinden örneklendirmeye çalışacağız.

Günümüze ulaşan Siluet Kazımalı Selçuklu seramiklerinde ikili ve dörtlü simetrik düzenlemelere rağbet edildiği göze çarpmaktadır. Selçuklu seramik sanatında yaygın uygulanan merkezi simetriden (çok dilimli bölümlenme) farklı olan ikili ve dörtlü tekrarlara Avrasya'nın Prototürk ve Göktürk dönemi maddi buluntularında da sık sık rastlanır. İskit Çağından itibaren yerleşen bu düzenleme şeklini bilim adamları rastlantı olarak görmemekte, ona özel bir anlam yüklemektedirler. Örneğin maddi üretiminde daire formuna sahip ayna, şaman davulu veya kâse gibi nesnelerin kültürel tahayyüde *evren*, onların süslemesindeki dörtlü veya sekizli bölünmeleri ise dünyanın dört yönü, dört fasıl, evrenin oluşumunda etkili olan dört element şeklinde algılanabileceğini savunmaktadırlar (Иванов, 1954, s. 116, 168; Топоров, 1974, s. 40-41; Бессонова, 1983, s. 83). Özellikle ayna simetrisi ikili düzenlemelerin Hayat Ağacına gönderme yaptığını düşünenler, burada dünyanın en temel özünü, denge kaynağının, dualite şeklindeki içeriğinin sembolik aktarımını görmektedirler (Топоров, 1974, s.70-71; Топоров, 1972, s. 94-95).

Şekil 3. Solda: Siluet Kazımalı kâse, Silisli bünye, turkuaz sır, siyah astar. MS.1200, Çapı 20 cm, İran, Keşan. Sağda: Ahşap sarkıntı parçası, 1. Pazırık kurganı buluntularından. Üzerinde Grifonun başı önden betimlenmiştir.

Tasarımlara bu açıdan baktığımızda Siluet Kazımalı seramiklerdeki ayna simetrlili kompozisyonların soyut içeriği biraz daha fazla önem ve anlam kazanmaktadır. Bu tarz bitkisel tasarımlarda kalın etli kıvrım uçlu yaprakların geleneksel Selçuklu ince saz yapraklı bitkilerden farkı çok daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır (Ettinghausen vd., 2001, s. 173, No. 268). Bu ilginç motifler doğada sessiz hayat süren bitkilerden çok baskın, hatta hamasi bir tabiata sahip yırtıcı canlıları çağrıştırmaktadırlar. Büyük olasılıkla bu süslemeler optik görünümüleriyle örtüşmeyen daha kavramsal ve mistik bir mana yüklüdürler. İskit, Hun ve Göktürk sanatı örnekleriyle karşılaştırıldıklarında benzerliklerin hem düzenleme şekli hem de betimleme tarzındaki mevcudiyeti, akla V.A. Gorotsov'un *Maddi Verilerin 5 Mevcudiyet Kuramı* içinde yer alan 3. *Endüstriyel üretimlerde benimsemeler kuralını* getirmektedir. Bu kuralda vurgulandığı gibi farklı kültürle ait olan maddi veriler arasında dikkati çeken benzerlikler benimsemeler olarak görülmelidir. Siluet Kazımalı seramiklerde karşımıza çıkan benimsemeleri etnik veya genetik kaynaklı olarak tanımlamak mümkündür. (Şekil 3)

Şekil 4 Solda: Siluet Kazımalı kâse, İran (?), XII. yy. (?), Yükseklik 8,3 cm., Çapı 17,2 cm. The Smithsonian's Museum of Asian Art koleksiyonu, Kat. No. F1925.12. Sağda: Sıraltı süslemeli kâse, silisli bünye, turkuaz saydam sır, İran, XIII. yy. II. yarısı-XIV. yy. başı, Yükseklik 8,5 cm., Çapı 18,7 cm.

Siluet Kazımalı seramiklerin görselliğiyle ilgili dikkati çeken bir diğer benzerlik kazımalı tekniğinde süslenmiş maden kaplarda karşımıza çıkmaktadır. Sert maden zeminde keskin hatlara sahip kazımalı oluklar zaman içinde biriken kirlerden dolayı beyazımsı bir renk kazandığından, tarihi madenler ile söz konusu seramikler arasındaki yakınlık göze batmağa başlar. Bu görsel benzerliğin nedeni incelendiğinde her iki grup ürünlerdeki süslemelerin çok yakın bir teknikte, madenlerde sivri, seramiklerde ise keskin uçlu alet yardımıyla zemini kazıyarak uygulandığı ortaya çıkmaktadır. Malzemenin fiziksel mukavemeti sonucu kazımalı çizgilerin daha sert ve gergin bir görünüm kazanması doğal bir haldir. Özellikle saydam renksiz sırı kaplı Siluet Kazımalı seramiklerin madensi görselliğini yukarıda bahsi geçen nedenlere dayandırmak mümkündür.

Bu durumu V.A. Gorotsov'un *Maddi Verilerin 5 Mevcudiyet Kuramı* kapsamında değerlendirdiğimizde söz konusu benzerliği benimseme şeklinde tanımlamak biraz zordur. Bu zorluk, bir taraftan benimsemenin hiç olmadığı şeklindeki iddianın yanlış olduğundan, diğer taraftan ise direkt madenlerden Siluet Kazımalı'lara yansımış bir uygulama olmadığından kaynaklanmaktadır. Bilindiği üzere Ortaçağ İslam Sanatı içinde var olan *maddi değer hiyerarşine* göre seramik malzeme hep madenden bir adım geride durmuş ve önemli ölçüde ondan etkilenmiştir (Hillendbrand, 1994, s. 130-145; Allan, 1994, s. 119-125; Hillenbrand, 205, s. 103). Lakin yukarıda sözü geçen benzerliği mercek altına aldığımızda dikkate alınması gereken bir başka ince ayrıntı Kazımalı-Akıtmalı seramiklerle ilgilidir. Maden eserler ile Siluet Kazımalı seramikler arasındaki evreyi işkâl eden bu grup ürünlerin süslemesi maden eserlerden direkt benimseme olarak tanımlanabilir. Bu iddiayı destekleyen çok ilginç husus ise zamanla sadece maden kaplar için kullanılan *champleve* teriminin belli tarihlerden itibaren Kazımalı-Akıtmalı seramikler için kullanılmaya başlamasıdır.

Şekil 5. Solda: Astar süslemeli kâse, kırmızı kil, siyah ve beyaz astar, saydam renksiz sır, Nişapur (?), IX-X. yy.; Sağda: Siluet Kazımalı kâse, silisli bünye, siyah astar, saydam renksiz sır, İran, Rey, XII. yy. sonu.

Üretim zincirinin halkaları V.A. Gorotsov'un 1. *Endüstriyel nedensellik* kuramına göre dizildiğinde maden eserleri Kazımalı-Akıtmalı ürünler, onları ise Siluet Kazımalı seramikler takip etmiş olmalıdırlar. Bu nedenle maden kaplar ile Siluet Kazımalı seramikler arasındaki görsel benzerliği hem *dolaylı benimseme* hem de *rasgele benzerlik* olarak değerlendirmek yerinde olacaktır.

Yukarıda sözü geçen Kazımalı-Akıtmalı seramiklerin İngilizce kaynaklarda kimi zaman *sgraffito*, kimi zaman *splashed ware* adlandırıldığı, İslam üretimlerini ise süsleme tarzlarına göre Amol, Gabri-Garrus, Ağkent ve Bamyân grupları içinde ayrıştırıldığı bilinmektedir (Watson, 2004, s. 334; M. Avşar ve L. Avşar, 2014, s. 3-7, 60-69). İlk buldukları mekânların isimlerinden esinlenerek ortaya çıkan bu tanımlar zaman

içinde yerleşerek belirleyici sıfat şeklini kazanmışlardır. Hepsinin ortak yanı kırmızı kil bünyeye sahip olması, beyaz astarla kaplanarak daha sonra kil zemine kadar kazılmasıdır. Sırlama öncesi kimi ürünler sadece bakır oksit, kimileri bakır ile mangan oksit, kimileri ise demir, mangan ve bakır oksitlerle boyanmışlardır. Bunların tipolojisi de kazıma ve boyama şekline dayanarak oluşturulmuştur.

Şekil 6. Solda: Gabri-Garrus kâsesi, Kırmızı kil, beyaz astar kazıma, saydam yeşil sır. Selçuklu çağı, XII-XIII yy. Sağda: Nişapur yazı süslemeli astar boyalı kâse, MS. X yy. Çapı 28 cm.

Kazımalı-Akıtmalı seramiklerin süsleme tekniği açısından Siluet Kazımalı seramiklere baktığımızda, teknik uygulamadaki benzerlik örtüşme düzeyine kadar varmaktadır. Bu durumu fark eden Fehervari, Siluet Kazımalı'ları Kazımalı-Akıtmalı'ların lüks versiyonu olarak tanımlamıştır (Fehervari, 2000, s. 107; Ettinghausen, 2001, s. 173, No. 268). Son derece haklı olan bu bilim insanı iki farklı grup ürünlerin arasındaki temel farkı da bu sade tanımlama ile ortaya koymuş oldu. Kırmızı kil bünye üzerinde geliştirilmiş süsleme tekniğini yeni silisli bünye üzerinde deneyen Selçuklu ustaları kırmızı kilin rengine zıt olan beyaz astar yerine beyaz silisli bünyenin rengine zıt olan siyah astar uygulamayı gerekli görmüşlerdir. Siluet Kazımalı seramiklerin temel özelliklerinden biri olarak görülen *kalmın astar tabaka* işte bu benimmeden kaynaklanmış olmalıdır.

Siluet Kazımalı seramikleri yakından incelediğimiz zaman Selçuklu sanat ekolünün baskın yaratıcı dürtüsü son derece bariz bir şekilde göz önünde canlanmaktadır. Elinde olan ve bilinenlerle yetinmeyen sanatçılar mevcut imkânları sonuna kadar zorlayarak malzemenin tanıdığı *tüm olanakları* sonuna kadar kullanmayı yeğlemişlerdir. Neticede bilinen bir uygulama bilinmeyen yeni bünye üzerinde tekrarlanmaya çalışılmış, bu sırada ustaların yaklaşımı kesinlikle mekanik tekrar şeklinde olmamıştır. Selçuklu sanatçıları eski tekniği estetik açıdan değerlendirmeye tabi tutarak tüm bileşenleri analiz etmiş ve temel mantığı ele alarak yeni versiyon şeklinde tatbik etmişlerdir. Takdire şayan olan bu davranış Selçuklu seramik sanatının belki de en değerli özünü teşkil etmektedir. Bunu anladığımızda gerisi çorap söküğü gibi çözülmekte ve tamamen farklı bir sanat algısı gözler önünde sergilenmektedir.

Şekil 7. Selçuklu kâsesi detayı, saydam renksiz sır altına siyah ve kobalt mavisi boyama, İran, XIII. yy. Yükseklik 10,5 cm, çapı 22,5 cm.

Siluet Kazımalı'lar ile Kazımalı-Akıtmalı'lar arasındaki genetik bağı tespit ettikten sonra Watson'un yukarıda sözü geçen faraziyesine yeniden dönebiliriz. Bilindiği gibi Watson kalın siyah astarı sıraltı boya arayışlarında ara merhale olarak görmektedir. Bu faraziyenin haklı olabileceğini düşünen Fehervari günümüze ulaşan birkaç seramik örneği süsleme açısından ele alarak olası kanıt şeklinde sunmaktadır (Fehervari, 2000, s. 108-109, No. 126, 127, 128; Fehervari, 1974, 107-41, no. 71-101, plate 95/a). Astar kazıma ile fırça uygulamalarının bir arada bulunduğu bu örnekleri Fehervari erken sıraltı seramikler olarak görmek ve yeni tekniğin kademeli gelişmeler neticesinde ortaya çıkabileceğini varsaymaktadır.

Horasan veya kimi kaynaklarda Samani olarak tanımlanan astar boyalı seramikler olmasaydı, Watson ve Fehervari'nin bu iddialarını kabul etmek mümkün olabilirdi. Oysa İslam seramik sanatında ilk polikrom sıraltı süslemelere bu seramiklerde rastlanmaktadır. Çeşitli maden oksitlerin kullanımıyla oluşturulmuş renkli astar boyaların sır altında sabit durması ve renk kararlılığı sergilemesi ustalara son derece zarif ve ayrıntılı motifler uygulama olanağı tanımıştır. Selçuklu seramik ekolünde bu tecrübelerden bihaber olunmasını tahmin etmek imkânsızdır. Siluet Kazımalı seramiklerde siyah motiflerin içinden geçerek büyük incelik sergileyen beyaz çizgilerin astar boyalı Horasan seramiklerdeki çizgilerle karşılaştırmamak ve benzerliğin tesadüf sonucu oluştuğunu varsaymak mümkün değildir. (Şekil 5) Diğer taraftan Selçuklu Kazımalı-Akıtmalı seramiklerle Horasan yazı süslemeli seramikler arasındaki kompozisyon benzerlikleri de karşılıklı etkileşimin genetik düzeydeki mevcudiyetinden haber vermektedir. (Şekil 6)

Klasik Selçuklu sıraltı tekniğine yakından baktığımızda ustaların sır altında sabit duran siyah boyanın arayışında olmadıklarını rahatlıkla söylenebilir. Bu boyayı Horasan ustaları daha önce kullanmışlardır. Anlaşılan o ki tamamen estetik düzeyde gerçekleşen arayışlar görselliğin etkili olmasını sağlamak ve tekdüze görünümünden kurtulmayı amaçlıyordu. Neticede ortaya çıkan ve Selçuklu ustalarını da tatmin eden çözüm astar bazlı sıraltı boyaların *saf oksitlerle bir arada* kullanımından ibaret olmuştur. Canlı ve hareketli görsellik sergileyen bu birliktelik bir taraftan kapatıcı mat ve sırın altında sabit duran siyah sıraltı boya, diğer taraftan

ise saydam ve sır altında akma ile yayılma eğilimi sergileyen, kimi zaman daha koyu, kimi zaman daha açık tonlarıyla seçilen renklendirici oksitler vasıtasıyla sağlanmıştır. (Şekil 7) Beyaz silisli bünye ile renk açısından mükemmel uyum sağlayan kobaltın kırmızı kil bünyeler üzerinde hiç uygulanmadığı kanımızca son derece manidardır. Bu durum Selçuklu seramik ustaların sanatsal vasıflarını ve mevcut ekoldeki arayışların niteliksel mahiyetini ortaya koymaktadır.

İslam seramik sanatında yepyeni ufuklar açan Selçuklu sıraltı tekniği iki farklı uygulama şeklinde varlığını sürdürmüştür. Renkli oksitler genellikle saydam renksiz sırlar altında siyah sıraltı boyayla bir arada uygulanırken, turkuaz gibi renkli saydam sırlar altına daha çok tek siyah boyanın sürülmesi tercih edilmiştir. Bu sırada fırça uygulamaların yanı sıra boya kazımalı astar kazımalıların selevi olarak da tatbik edilmiş, süslemelerin görselliğini zenginleştirmiştir. (Şekil 7). İlginçtir ki İran ve Anadolu coğrafyasında sıraltı süsleme Selçuklu seramik teknikleri arasında tek miras olarak benimsenmiş, yüzyıllar boyunca yegâne seramik süsleme tekniği olarak mevcut olmuştur. Zaman içinde sıraltı tanımını görselin önüne geçmiş ve seyirciler ham oksitleri görmemezlikten gelmeye başlamışlardır. Kimi replika şeklinde yapılan uygulamalarda bu gerçeğin dikkate alınmaması çalışmaların doğruluk payını ve estetik değerini önemli ölçüde düşürmektedir.

Yukarıda söylenenleri göz önüne aldığımızda Selçuklu Siluet Kazımalı seramiklerin aynı dönem sıraltı seramiklerle görsel benzerliği rastlantısal, astar kazımalı Gabri-Garrus seramikleriyle ise genetik olarak tanımlamak mümkündür. (Şekil 6, sol) Siluet Kazımalı tekniğin ortaya çıkma serüvenine V.A. Gorotsov'un kuramları bağlamında baktığımızda ise ilk *endüstriyel nedensellik* ilkesi akla gelmektedir. Buna göre tarihte var olmuş tüm üretimleri daha erken diğer üretimlerin devamı ve neticesi olarak görmek gerekir. Bu anlamda Siluet Kazımalı tekniğin ortaya çıkmasını sağlayan şartlar Kazımalı-Akıtmalı seramiklerde uygulanmış astar kazıma tekniği ve bu sayesinde edinilen tecrübe olmuştur. İki uygulama arasındaki bağ *Maddi Verilerin 5 Mevcudiyet Kuramı'nın* birinci maddesinin somut canlandırması gibidir.

Siluet Kazımalı seramik süsleme tekniğiyle ilgili olan 5. *Endüstriyel üretimlerde hayatta kalma mücadelesi kanunu* ise işlevselliği ortak olan ürünler arasında doğal bir mücadelenin ortaya çıkacağını ve sonuç olarak uygulamalardan birinin terk edileceğini iddia eder. Siluet Kazımalı ile sıraltı süslemeli seramikler arasındaki ortaklık ise sadece işlevsellik ile sınırlı kalmamış, görselliği de kapsamıştır. Selçuklu seramik ekolünde geliştirilen komplike sıraltı süsleme tekniği tüketici kitlesi tarafından büyük rağbet gördüğünden ve görsel zenginliğiyle Siluet Kazımalı seramiklerin önüne geçtiğinden, diğer üretim yavaş yavaş arka plana itilmeye ve zaman içinde unutulmaya maruz bırakılır. Bu kaderi rastlantısal benzerliğin acı sonucu olarak da görmek mümkündür.

Görülen o ki zengin teknik çeşitliliği ve dolgun sanatsal birikimiyle araştırmacılara malzeme sunmaya devam eden Selçuklu Seramik Sanatı daha uzun yıllar farklı açılardan ele alınmaya ve yeni bulgulara vesile olmaya devam edecektir. Mevcut araştırma yöntemlerine yenileri eklenecek, bilimin olanakları genişledikçe konuyla ilgili bilgilerimiz de artacaktır. Bu kapsamda daha geçen asrın başında Rus bilim insanı V.A. Gorotsov tarafından geliştirilen *Maddi Verilerin 5 Mevcudiyet Kuramı* ele alındığında, güncel mahiyetini henüz yitirmediği ve bilimsel araştırmalarda hala faydalı olabildiği anlaşılmaktadır. Hızla gelişen dünyamızda bu denli kalıcılık son derece ender, şaşırtıcı ve takdir edicidir.

Kaynakça

- Allan, James (1994). "Manuscript Illumination: a source for metalwork motif in Late Saljuq times", (Ed. Robert Hillenbrand). *The Art of the Saljuqs in İnan and Anatolia Proceedings of a Symposium held in Edinburg in 1982*, California: Mazda Publishers, p. 119-125
- Avşar, L. ve Avşar, M. (2017). *Selçuklu Seramik Sanatında Kalıp Kabartma*. Konya: Kömen Yayınları.
- Avşar, M. E. ve Avşar, L. (2014). Kazmalı-Akıtmalı Ortaçağ İslam Seramikleri, Konya: Atlas Akademi, s. 3-7, 60-69.
- Bibby, G. (1962). *The Testimony of the Spade*, London: Fontana, p. 69.
- Canby, Sheila R. vd., (2016). *Court and Cosmos The Grete Age of the Seljuqs*, New York: Yale University Press, p. 242, No. 153; p. 243, No. 154, Fig. 98.
- Ettinghausen, R., Grabar, O., Jenkin-Madina, M. (2001). *İslamic Art and Architecture 650-1250*, London: Yale University Press, p. 173, No. 268.
- Fehervari, G. (1974). "The Pottery Sequence", in Bivar, A.D.H. and G. Fehervari "Excavation in Ghubayra, 1971: first interim report", *JRAS*, pp. 107-41, no. 71-101, plate 95/a.
- Fehervari, Geza (2000). *Ceramics of the islamic World in the Tareg Rajab Museum*, London: İ.B.Tauris Publishers, pp. 107, No.123,124.
- Grube, Ernst J. (1994). *Cobalt and Lustre The First Centuries of İslamic Pottery*, Oxford: Oxford University Press, p. 157, No. 198-204.
- Grube, Ernst J. (1966). *The World of İslam*, London: Paul Hamlyn, p.27, No. 15.
- Hillenbrand, Robert (2005). *İslam Sanatı ve Mimarlığı*, (çeviren Çiğdem Kafesoğlu), İstanbul: Homer Yayınları, s.103.
- Hillendbrand, Robert (1994). "The relationship between book painting and luxury ceramics in 13-th century İnan", (Ed. Robert Hillenbrand). *The Art of the Saljuqs in İnan and Anatolia Proceedings of a Symposium held in Edinburg in 1982*, California: Mazda Publishers, pp. 130-145;
- Watson, O. (1979). "Persian Silhouette Ware and the Development of Underglaze Painting", *Perisan David Foundation Colloquy*, pp. 86-103.
- Watson, O. (1995). "The Search for Pattern: Carving in Medieval Ceramics", (G.Fehervari and A. Fullerton ed.) *Kuwait Art and Architecture: A Collection of Essays*, Kuwait, pp. 44-49.
- Watson, O. (2004). *Ceramics from İslamic Lands Kuwait National Museum The Al-Sabah Collection*, London: Thames and Hudson, p. 333;
- Бессонова, С.С. (1983). *Религиозные Представления Скифов*, Киев: Наукова Думка, с. 83.
- Бочкарев В.С. (1975). *К вопросу о системе основных археологических понятий // Предмет и объект археологии и вопросы методики археологических исследований*. Л.: Изд-во ЛГУ, 1975. С. 34-42 (39).
- Геннинг, В.Ф., (1982). *Очерки по Истории Советской Археологии*, Киев: Наукова Думка с. 69.
- Горбунова Т.Г. (2005). "Типологический метод в археологии и его значение при изучении снаряжения кочевников // Снаряжение кочевников Евразии", (Отв. ред. А.А. Тишкин.),

Снаряжение кочевников Евразии : сборник научных трудов, Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, с. 22-26.

Городцов, В.А. (1927). Типологический метод в археологии, Общество исследователей Рязанского края. Серия методическая. Вып. 6. Рязань с. 2-4.

Иванов, С. В. (1954). Материалы по Изобразительному Искусству Народов Сибири XIX-начала XX в. Москва, Ленинград: Изд. Акад. Наук СССР, с. 116, 168;

Маршак Б.И., Маршак М.И. (1981). Сходные информационные процессы в развитии вещей и эволюции живых организмов // Количественные методы в гуманитарных науках. М.: Изд-во МГУ, 1981. С. 38–42 (35).

Пустовалов, С.Ж. (2001). “Наследие В.А. Городцова и современные проблемы периодизации памятников степной бронзы”, Бронзовый век Восточной Европы: Характеристика культур, хронология и периодизация: Материалы международной научной конференции «К столетию периодизации В.А. Городцова бронзового века южной половины Восточной Европы”, Самара: Изд-во ООО «НТЦ», с. 42- 50.

Сафонов, Илья Евгеньевич (2001). “В. А. Городцов и изучение эпохи бронзы Восточноевропейской степи и лесостепи”, тема диссертации и автореферата по ВАК 07.00.06, **Специальность:** Археология, **Ученая степень:** кандидат исторических наук, **Место защиты диссертации:** Воронеж (URL: <http://www.dissercat.com/content/v-gorodtsov-i-izuchenie-epokhi-bronzy-vostochnoevropayskoi-stepi-i-lesostepi>)

Топоров, В.Н. (1972).” К Происхождению Некоторых Поэтических Символов”, Ранние Формы Искусства, Москва: Искусство, с. 77-104 (94-95).

Топоров, В.Н. (1974). “О Брахмане. К Истокам Концепции”, Проблемы Истории Языков и Культуры Народов Индии, Москва: Наука, с. 20-74 (40-41).

KADIN ÖZGÜRLEŞMESİNDE FEMİNİST BİLİNÇ OLUŞTURMA SÜRECİ OLARAK FARKLI BİR YAKLAŞIM: MEDİTASYONU TARTIŞMAK

Merve YILMAZBİLEK¹

Özet

Bu çalışmanın amacı; kadının özgürleşme mücadelesinde ve feminist bilinç yükseltme sürecinde meditasyonun bir yöntem olmasına ilişkin tartışma yapmaktır. Çalışma boyunca, feminist mücadelede yeni ve farklı bir yöntem olarak meditasyonun kullanılabilirliği sorgulanmaktadır. Ataerkillik ve toplumsal cinsiyetle bağlantılı olarak kadınlar, erkekler ve LGBTİ ler için farklı baskı deneyimleri vardır. Meditasyonu toplumsal cinsiyete karşı farkındalık aracı olarak kullanabilmek, feminist mücadele için yeni bir kapı açabilir. Bu nedenle de bu tartışma; feminist mücadelenin gelişimi için yeni bir bakış açısı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Feminizm, Feminist bilinç, Meditasyon, Mücadele.

A DIFFERENT APPROACH TO FEMINIST CONSCIOUSNESS RAISING PROCESS IN WOMEN'S LIBERATION: A DEBATE ON MEDITATION

Abstract

The purpose of the this study is to discuss meditation as a method in the struggle for emancipation of women and feminist consciousness raising process. Throughout the study, employability of meditation as new and different method in feminist struggle is questioned. There are different forms of domination men, women and LGBTI people experience in connection with gender and patriarchy. Embracement of meditation as a means of awareness against gender might open a new door into feminist struggle. For this reason, this study will provide a new perspective for the development of feminist struggle.

Keywords: Feminism, Feminist consciousness, Meditation, Struggle.

---

¹ Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, mwervee@gmail.com

Giriş

Ataerkillik ve ataerkilliğin ürünü olan toplumsal cinsiyet, kadınları baskı altına alarak kadınların özgürleşmelerinin önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır. Kadınların özgürleşmesini amaçlayan ve politik bir hareket olan feminizmin bu nedenle öncelikli öznesi kadınlardır. Bununla birlikte, feminizm genel olarak toplumsal sistemin eleştirisini de yaparak erkekleri ve LGBTİ leri de kapsamaktadır. Çünkü ataerkil toplumda, kadınlarla birlikte erkekler ve LGBTİ ler de baskı altına alınmaktadır. Dolayısıyla feminist mücadele, kadınlarla birlikte aslında toplumun tamamını özgürleştirecektir. Bu özgürleşme mücadelesindeki önemli noktayı oluşturan feminist bilinçlenme sürecinin; bilinç yükseltme ya da farkındalık grupları olarak adlandırılan çalışmalarla desteklenmesi son derece önemlidir. Özgürleşme yolunda önemli bir teknik ve yaşam tarzı olan meditasyonun feminist mücadeleye eklenmesi, mücadeleye farklı bir konumdan yaklaşmayı mümkün kılarak, feminist mücadele için yeni bir bakış açısı sağlayacaktır. Bu nedenle çalışma boyunca, meditasyonun özgürleşme sürecinde feminist mücadeleye yeni bir kapı açma potansiyeli üzerine genel bir tartışma yürütülecektir.

Ataerkillik, Toplumsal Cinsiyet ve Erkeklik

İktidar ilişkisi hâlini alan ataerkil cinsiyet rejiminde, kadınlar erkeklerle göre eşitsiz, ikinci sınıf olarak tanımlanmaktadır. Bu iktidar ilişkisi, toplumsal cinsiyet rolleriyle içselleştirilerek sürekli yeniden üretilmekte ve ataerkilliğin güvencesi olmaktadır. Ataerkillik toplumun her alanına nüfuz ettiğinden ve toplumdaki bireyler tarafından içselleştirildiğinden fark edilmesi giderek zorlaşmıştır. Hartmann'a (2006) göre ataerkillik; erkeklerin kendi aralarındaki dayanışmayla, kadınlar üzerinde egemenlik kurmalarını sağlayan, kadınların cinsellikleri üzerindeki egemenlikleriyle de kadınların ekonomik kaynaklara ulaşımını sınırlandıran ve emek güçleri üzerinde denetime yol açan maddi temeli olan bir sistemdir. Walby'ye (2016) göre ise ataerkillik; farklı alanlarla etkileşime girmekte ve tarihsel olarak değişmektedir. Walby'nin tarif ettiği ataerkillik; ücretli emek, ev içi emek, devlet, şiddet, cinsellik, kültür olmak üzere altı alanla ilişkilidir. Firestone, Millett, Brownmiller gibi radikal feministler ise ataerkilliği, zorunlu heteroseksüellik ve onun ayrılmaz parçası olan evlilik kurumu bağlamında ele alırlar. Radikal feministler, ataerkilliğin kadınları baskı altına almasını; biyolojik yeniden üretim (Firestone, 1993), tecavüz ve pornografiyle (Brownmiller, 1984) kolaylaştığını belirtirler. Dolayısıyla ataerkillik kapalı, değişmez bir kavram değildir, tarihseldir ve dinamikdir. Toplumun koşullarına göre ataerkillik, kadın üzerinde egemenlik kurmak için farklı dinamiklerle ilişkiler kurar, değişir ve dönüşür. Bu da ataerkilliğin inşa edilmiş bir yapı olduğunu ve mücadeleyle etkisiz hale getirilebileceğini işaret etmesiyle umut vericidir.

Ataerkilliğin devam ettirilmesine neden olan iktidar ürünlerinden biri de toplumsal cinsiyettir. Toplumsal cinsiyet; insanların biyolojik cinsiyetlerini, cinsel organlarını, temel olarak onlara kültürel kodlamaların yüklenmesidir. Bu kavram; "kadınla erkeğin sosyal ve kültürel açıdan tanımlanmasını, toplumların bu iki cinsi birbirinden ayırt etme biçimini, onlara verdiği toplumsal rolleri anlatmak için" (Ecevit, 2011, s. 4) kullanılır. Kültürlere göre cinsiyetlere yüklenen kodların farklı olması, toplumsal cinsiyetin yapaylığını ve inşa edilmişliğini gözler önüne sermektedir. Bu nedenle "toplumsal cinsiyet olarak adlandırdığımız kavram; biyolojik cinsiyete göre kadınlık ve erkeklik rollerinin toplumsal bir şekilde organize edilmesi ve kişinin üzerinde içsel/dışsal baskı oluşturmasıdır. Daha açık bir ifadeyle, toplumsal cinsiyet doğal farklılığın toplumsal damgalanışıdır" (Connell, 1998, s. 117). Bu nedenle toplumsal cinsiyet ve neticesinde oluşan kadınlık/erkeklik durumu, ataerkilliğin ideolojik taşıyıcılarıdır.

Toplumsal cinsiyetin ataerkilliğin uzantısı olması; bu rollerin toplumsallaşma yoluyla sürekli içselleştirilerek ataerkilliğin yeniden üretilmesine neden olmaktadır. Toplumsal cinsiyetin inşa edilmişliği, ürettiği yapay

kategorilerle sadece kadınları baskı altına almakla kalmayıp, erkekleri de sınırlı bir alana hapsetmekte ve doğdukları günden itibaren erkeklerin tüm yaşamlarını erkek olabilmek üzerinden kurmaktadır. Elbette ki feministlerin odaklandıkları temel mesele kadının özgürleşmesidir; çünkü zaten erkek ayrıcalığıdır. Erkek, ikili karşıtlıklar hiyerarşisinde, ezen- ezilen ilişkisinde, üst hiyerarşide ezen konumunda yer almaktadır. Çünkü; ataerkillikten pay alarak kendi hegemonik erkekliklerini devam ettirenler ve iktidarlarını pekiştirenler, neticede erkeklerdir. Bu nedenle erkekler, ataerkil güç ilişkilerinden çıkar sağlamaktadır. Ama aynı zamanda bu diyalektik bir ilişkidir. Erkekler için egemenliklerini yitirme, tam da erkekliğin kurulduğu zemine (heteroseksüel cinsel yönelim, kadını ezen uygulamalar, naiflik yerine sert tavırlar, maçoluk, militarizm, vb.) uymak istememelerinde başlar. Her ne kadar bu iktidar rejiminde erkekler egemen konumda olsalar da, birçokları aynı ataerkil iktidar tarafından baskı altına da alınmaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri gereğince erkekler; duygusal, naif özelliklerini bastırmak zorunda kalmakta (rahatça ağlayamamak, vb.), evin geçiminden sorumlu tutulmakta, heteroseksüellikten başka cinsel yönelimleri veya cinsiyet kimlikleri varsa açıkça ifade edememekte ve çoğu zaman oldukları değil, olmak zorunda kaldıkları kişi gibi görünmektedirler. Dolayısıyla, kadınların kurtuluşu; gerçekten özgür olmak, kendisi olmak isteyen erkekleri de özgürleştirecektir. Bu nedenle kadınların kurtuluş mücadelesinde önemli bir yer tutan feminist bilinçlenme, erkeklik tartışmasıyla beraber yürütülürse ve kadınlarla birlikte erkeklerin de cinsiyet eşitsizliğine, ezme- ezilme ilişkisine karşı çıkmalarını sağlayacak bilinçlenme süreci sağlansa, ataerkil baskıya karşı koyan toplumsal dönüşüm beraberinde gelebilir.

Feminist mücadeleye erkekleri dahil etmek; kadın özgürlüğü meselesinde baskıyı uygulayan ataerkilliğin faillerinin erkekler olması nedeniyle oldukça önemlidir. Bu; toplumsal cinsiyeti dönüştüren, onun inşa edilmişliğini ortaya çıkararak ve bu nedenle de kadın mücadelesinde yeri olan bir meseledir. Feminist bir çalışmada erkekliğin de yeri olmalıdır. Sancar'ın (2011) belirttiği gibi, ataerkillikle ilgili çalışıyorsak erkeklik bundan ayrı tutulamaz. Feminizmin temel meselenin kadın özgürlüğü olması ve toplumsal ilişkiler içinde kadının ikincil konumunun devam etmesinin ataerkil iktidardan pay alan erkeklerle ilgili olması nedenleriyle; ataerkil baskıyı kırarak toplumsal dönüşümü başlatabilmek için erkekleri de dönüştürmek zorunludur. Bu nedenle, erkeklerin feminist bilinçlenme sürecinde yer almaları, cinsiyet eşitsizliğine karşı feminist bakış açısı kazanmalarını sağlayacağından oldukça önemlidir. Erkeklerin, kadın olarak ezilmenin ne olduğunu deneyimlemedikleri için, kimi çevreler tarafından feminist olarak nitelendirilmelerine karşı çıkmalarına rağmen, kadınların yoldaşı olarak erkekler de bu mücadelede, kabul edilen tanımla, profeminist olarak yer almalıdırlar. Feminizmin amacı öncelikli olarak kadın özgürleşmesi olsa da beraberinde farklı tarzlara ve yönelimlere (beden, kimlik, ilişki, vb.) özgürlük sağlayan bir dünyanın kurulabilmesine katkı sağlayabilmesi de oldukça önemlidir. Çünkü esas mesele; kadın ve erkeğin biyolojik bedenleri temel alınarak toplumsal roller açısından farklılaştırılmaması ve bunun toplumsal bir eşitsizlik oluşturulmamasıdır.

Kadın ve erkek bedenine, cinselliğine farklı yaklaşılmasının nedeni tamamen toplumsal cinsiyet inşa sürecinde gerçekleşmektedir. Kadınların cinselliği, yakınlarındaki erkekler tarafından sürekli kontrol edilirken ve sadece evlilik sözleşmesiyle gerçekleşen cinsellikleri meşru görülürken; erkekler için böyle bir kısıtlama yoktur. Aksine erkeğin cinselliği, erkekliğini kurmada önemli bir gösterebilir. Goldman, kadının bedeniyle ilgili tasavvurunun kendi elinde olması gerektiğini söylerken, belki de bedenin ve cinselliğin, erkek ve kadınlar için farklı kodlanışının; kadının baskı altına alınmasındaki en temel meselelerden olduğunu ifade etmektedir (aktaran Irigaray, 2012). Kadın ve erkek arasındaki ilişkinin politik olmasının her alanla ilişkisini vurgulayan Millet'ın (1987) cinsel politika kavramı da eşitsiz ilişkiyi göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Bu nedenle de kadınlarda feminist bilincin oluşmasıyla ve kadınların ataerkil iktidar tarafından birçok alanda baskı altına alındıklarını fark etmeleriyle, ataerkilliğin ve toplumsal cinsiyetin inşa edilmiş yapısını

görmek mümkün hale gelecektir. İrade gücü olan, içinde yaşadığı yapıyı inşa eden ve bu nedenle de değiştirebilecek olan yaratıcı eylem yeteneğine sahip insanlar olarak cinsiyetlendirilmiş kadın ve erkekler feminist bilinçlenme ile toplumsal cinsiyeti, cinsiyetsiz hale getirebileceklerdir.

Psikanalitik Feminizm ve Toplumsal Yapı İlişkisi

Psikanalitik feminizm; psikanalizin ataerkil yapısını, erkek bakışını ve bu nedenle kadını ikincilleştirerek, ihmal etmesini eleştirir. Feminizmin bu eleştirileri neticesinde psikanalitik feministler, psikanaliz kuramını kadını merkeze alacak şekilde geliştirerek feminist bir psikanalizi mümkün hale getirir. Psikanalitik feministler; Freud'un psikanaliz yaklaşımında erkeğin (baba) temel alınarak, kadının penis kıskançlığı üzerinden tanımlanmasının kadını yok saydığını söylemektedirler. Psikanalitik feministlerden Chodorow, klasik psikanalizin kadını ihmal eden yapısını eleştirirken; Irigaray, Cixous, Kristeva gibi Fransız feminist kuramcılar Lacan'ın perspektifine kadını dahil eden yeni bir yaklaşım oluşturmaya çabalamışlardır. Kristeva (aktaran Irigaray, 2012) dil üzerinde önemle durmakta ve kadın/ erkek farklılığın dil içinde oluşturulduğundan bahsetmektedir. Böylece, toplumsal cinsiyetin ve ataerkilliğin de dil içinde oluşturulduğu sonucuna varmamıza yardımcı olmaktadır. Cixous'un "karşıtlıklar üzerine kurulu ataerkil düzendeki ataerkil yapılar cinsel ayırmda olduğu gibi özneliğin biçimlenişinde de baskı kurarlar" (aktaran Irigaray, 2012, s. 175) saptaması, toplumun ikili karşıtlıklar üzerine kurulu yapısını ve gösteren- gösterilen ilişkisindeki hiyerarşiyi görmek, kurulan bu ilişkinin kadınlar ve erkekler tarafından içselleştirilerek özneliklerini kurmalarında nasıl etkili olduğunu saptamak için son derece önemlidir.

Bununla bağlantılı olarak Irigaray (2008), Batı kültürünün ikili karşıtlıklarını, bunlar arasındaki hiyerarşiyi ve kültürün eril kurulumu eleştirmektedir. Erkek hakimiyeti üzerine kurulan kültürü, kadının kendi kimliğini kurarken eleştirmemesini önemli bir sorun olarak görmektedir. Irigaray'ın dişil kültür oluşturma amacının özcü olarak görülebilmemesine rağmen, psikanalitik feministler tarafından vurgulanan kadının yer aldığı yeni bir dil oluşturma çabası çok önemlidir. Bu yaklaşımdaki sorun, yeni bir dilin nasıl oluşturulacağı sorunudur. Dişil ve eril olarak nitelenen kategorilerdeki özelliklerin, gerçekten dişile ya da erile ait olması gibi bir zorunluluk yoktur. Bu özellikler eril ya da dişil olarak adlandırılmadan her iki cinsten de bulunabilir. Taşındığımız özelliklerin cinsiyetsiz olduğunu ortaya çıkarabilmek, başından beri bu çalışmada bahsedilen toplumsal cinsiyetin inşa edilmişliğine ulaşabilmek için oldukça önemlidir.

Feminist bilinç ve meditasyon ilişkisini kurabilmek: Başka bir bilinçlenme mümkün mü ?

Irigaray, hayatının bir döneminde meditasyonun bir çeşidi olan yoga ile tanışmış ve bunun kendinde yarattığı farkındalıktan bahsetmiştir. Kimseye zarar vermeme ilkesini yaşam felsefesi olarak sunması, psikanalitik tedavideki gibi enerjiyi serbest bırakması, kişinin kendini keşfetmesi, tıkanıklıklarının farkına varması (Irigaray, 2012) noktalarında bireylere fayda sağlayan yoga, kadınların kendi benliklerini bağımsız ve güçlü olarak oluşturmalarında da faydalı görülebilir. Bu nedenle de kadın özgürlüğü için önemli bir mücadele yöntemi olan bilinç yükseltmeyle ilişkisi kurulabilir.

Feminist bilinç, ataerkillik ve dolayısıyla toplumsal cinsiyetin yol açtığı kadının ikincilleştirilen konumunu değiştirmek için yürütülen kadın mücadelesinde oldukça önemlidir. Kadınların ataerkillik zincirini fark edebilmesinin ilk durağı; eşitsizliğin sorgulandığı ve feminist bilincin oluşturulduğu süreçtir. Kadınların zincirleri, feminist bilinçle kırılacaktır. Feminist bilinç, toplumda egemen ataerkil iktidarın ve onun yarattığı eşitsizliğin farkında olmaktır, kadının ikincilleştirildiğini bilmek, deneyimlemek ve var olan hiyerarşide alta sıralanmasına karşı çıkmaktır. Feminist bilinç, deneyimle birlikte gelir ve kadını ikincilleştiren sisteme karşı

politikleşebilmeyi sağlayarak deneyim- politiklik ikiliğine olanak sağlar. Çünkü var olan hiyerarşik cinsiyet düzeni eşitsizdir, ezme- ezilme ilişkisini içinde barındırır ve bu nedenle de politik bir arenadır. Bu nedenle, bilinç yükseltme grupları; kolektif olarak deneyimlerin paylaşıldığı ve farkındalık oluşturulan gruplar olarak feminist mücadelede elzemdir.

Bilinç yükseltme grupları, kadınların deneyimlerinin kişiselleştirilmeyle sınırlı kalmadığını, kişisel gibi görünen meselelerin aslında toplumsal sorunlar olduğunu gösterir. Deneyimlerin paylaşılmasıyla birlikte, her ne kadar tek bir kadınlık durumundan ziyade farklı kadınlık durumları olsa da, farklı ilişkisellik zeminlerinde anlam bulan kadın deneyimleri, ataeril sistemden kaynaklanan politik bir mesele olarak anlam kazanır. Bu noktada da kadınların yaşadığı ikincilleştirilme deneyimleri, özel meseleler olarak ele alınamaz; kişisel olanın politikleşebilmesi, bilinç yükseltme/ farkındalık gruplarının önemli bir başarısıdır. Bazen de bilinç yükseltme; yaşadığı deneyimlerin ne anlama geldiğini kendine bile itiraf edemeyen bir kadının, gruptaki diğer kadınların anlattığı deneyimleri dinlediğinde, kendisiyle ve etrafını sarmış ataeril sistemle yüzleşmesidir, yaşadıklarını anlamlandırma ve bahsedilen farkındalığın oluşma sürecidir.

Dolayısıyla vurgulanması gereken bilinç yükseltmenin, kurtarılmış/ bilinçli kadınlar tarafından bilinçsiz kadınların kurtarıma süreci olmadığıdır. Bilinç yükseltme; kadınların yaşadıkları deneyimler hakkında sorgulayıcı olmalarının, farkındalık oluşturabilmelerinin ve sonucunda da içerisinde buldukları eşitsizlikle mücadele edebilmelerinin önünü, kendilerince açabilmeleridir. Bu anlamda da feminist bilinç oluşturma sürecinin, kadının özgürleşmesinde önemli bir mücadele yöntemi olarak kullanılabilir olması üzerine farklı tartışmaların yürütülmesi oldukça önemlidir.

Feminist bilincin oluşturulmasında ve güçlendirilmesinde meditasyonun bir farkındalık yöntemi olarak kullanılabilirliğini araştırmak, feminist mücadeleye ve kadın özgürlüğüne farklı bir kapı açabilir. Meditasyon sadece yoga değildir, yoganın yanı sıra çakra dengeleme², mantra kullanımı³, nefes çalışmaları gibi çeşitli tekniklerin feminist bilinçlenmedeki yeri yeni bir alan/ yöntem olarak ele alınmalı, tartışılmalı ve mücadele araçları olarak kullanılmalıdır. Bu alandaki önemli isimlerden olan Irigaray'ın yoga ve nefes çalışmaları üzerine söyledikleri de bu amaçlarla örtüşmektedir. Irigaray nefesin kendisine sağladığı gücü şu şekilde ifade eder: "Bana özerk biçimde yaşayabileceğimi, kimsenin benim için zorunlu olarak gerekli olmadığını keşfetti" (2008, s. 44-45). Bu bağlamda Irigaray için nefes almak, "kültürel plasantadan da kurtulmayı" (2008, s. 44-45) sağlayan bir özgürleşim aracı olarak ele alınmaktadır. Kadın güçlüdür, içindeki gücün farkına varabilmesi veya bu gücü arttırmasında nasıl ki feminist bilinç elzemesse, bu bilinci güçlendirecek çeşitli yöntemler de o derece elzemdir.

Meditasyon, grup çalışmalarıyla yapılabileceği gibi bireysel olarak da yapılabilir. Bireysellik, akıllara "kadın özgürleşmesi kadınları bireysel mücadeleleriyle mi gerçekleştirecektir?" sorusunu getirebilir. Feminist mücadelede kolektiflik elbette ki çok önemlidir. Ama ataeril iktidarla mücadele edip, kadınları ataerkilliğin baskılarından kurtararak özgürleştirmek en önemli mesele olmalıdır. Kimi kadın için bireysel bir yöntem daha etkili olabileceken, kimi içinse gruptan oluşan farkındalık çalışmaları daha etkili olacaktır. Bu nedenle esas mesele; feminist bilincin bireysel ya da kolektif oluşturulmasından ziyade; bu bilincin

2 Çakra denilen enerji merkezlerindeki blokajlar enerjinin akışını engellediğinden birtakım problemlere yol açmaktadırlar. Örneğin cinsel çakranın tıkanıklığı, cinselliğe ilişkin tabuları içselleştirmeye neden olmaktadır. Türkiye gibi cinsel şiddet suçlarının yoğun yaşandığı ülkelerdeki insanlarda cinsel çakrada tıkanıklıklar olduğu görüşü, kimi uzmanlarca desteklenmektedir. Ya da boğaz çakrasındaki blokajlar kişinin kendisini ifade edememesine neden olmaktadır. Kadınların kendilerini baskı altına alan ilişkilerde çoğu kez "hayır" diyememeleri, belki de bu blokajlarla ilişkilendirilebilir.

3 Mantra kullanımı, içselleştirilen bilinçaltı kalıplara ulaşip zihinsel, duygusal özgürleşimi sağlayacak tekrarlanan kelimeleri, müziksel öğeleri ifade etmektedir/ içermektedir.

daha büyük çaplı bir mücadelede kolektiflik üzerinden devam ettirilmesi ve örgütlenmesidir. Meditasyon çalışmaları, bireysel ya da toplu halde her nasıl yapılırsa yapılsın, sonrasında belli farkındalık grupları oluşturularak deneyimlerin burada paylaşılması, feminist mücadeleyle iş birliği için önem taşımaktadır. Meditasyonla, Batı düşüncesindeki eril-dişil ayrımının yıkılarak kadın ve erkeklerde eril ve dişilin dengeye ulaşması amaçlanırsa, kültürel olarak inşa edilmiş toplumsal cinsiyet kavramsallaştırması yerle bir edilebilir. Böylece, hiyerarşisiz dünya görüşüyle yeni toplumsal ilişkiler oluşturulabilir.

Ataerkilliğin zorunlu heteroseksüellikle kurduğu güçlü bağ göz önüne alındığında, meditasyonun sadece kadınlar için değil LGBTİ'ler için de son derece önemli olduğunu hatırlatmak son derece önemlidir. Avusturalya'da ve Berlin'de sivil toplum kuruluşları tarafından açılan, ücretsiz hizmet veren kuir (queer) yoga sınıfları, translara geçiş sürecinde destek vermektedir. Türkiye'de henüz böyle bir oluşum olmamakla birlikte, 2016 yılında Siyah Pembe Üçgen'in sadece insan hakları savunucuları için düzenlediği sınırlı katılımı gerçekleştirilmiş Queer Şifa Kampı, bu yolda bir başlangıç sayılabilir. Bu noktada önemli olan dilin, cinsiyetli olup olmadığıdır. Çünkü dil; gerçekliğin inşasında önemli bir araçtır. Cixious'un (aktaran Sarup, 2004) perspektifinden bakıldığında dil; ataerkilliğin önemli bir aracıdır. Çünkü toplumsallaşma; içine doğduğumuz ve gerçekliğini aldığımız dil içinde gerçekleşir.

Bu nedenle feminist bilinçlenme ya da feminist bilinci güçlendirme sürecinde, farklı feminizmlerin kadın özgürlüğünün kısıtlanmasına yönelik savları ve önerdikleri çözümlerle ilişki kurularak tartışılması oldukça önemlidir. Çünkü; ataerkilliğe karşı verilecek mücadelede tek bir feminizmden ziyade farklı feminizmlerin sunduğu stratejilerin ilişkiselliği, kadının özgürlüğü mücadelesinde daha sarsıcı olacaktır. Mitchell'in (1984) kültür ve ideolojinin yeniden üreticisi olarak bilinçaltına odaklanarak toplumun temel ideolojisinin değiştirilmesi yaklaşımı, Beauvoir'ın (1980) kadının öteki olarak tanımlanması ve bunu içselleştirmesi bağlamında özgürlüğünü yaratıcı olarak kurması gerekliliği görüşü, Cixious'un (aktaran Sarup, 2004) bilinçaltı- dil-gerçeklik arasında kurduğu ilişki, Irigaray'ın (2008) Batı kültürünün ikilik eleştirisi ve kendi deneyimi de olan yogaya ilişkin düşünceleri ve daha bunun gibi bir çok feministin önerdiği mücadele yöntemleri ve kuramlarından yararlanıldığında birçok yönüyle kadının eşitsiz konumunun sürdürülmesine karşı çoklu mücadele yöntemiyle ortaya, bölen değil, aksine daha birleştirici bir yol haritası çıkaracaktır.

Mies'in teori ve pratiği birleştirmeyi öneren "salt düşünmeye bağlı katılımsız seyirci bilgisi, kadının kurtuluşu için yerini eylemlerde, hareketlerde ve mücadelelerde aktif katılıma bırakmalıdır." (Mies, 1996, s. 51) görüşüyle paralel olarak, feminist bilincin güçlendirilmesinde teorinin yanında meditasyonun uygulanabilirliğini tartışmak bile aktivizm için ufak da olsa bir hareketlilik zemini oluşturacaktır. Ayrıca bu düzeyden hareketlenerek yapılacak çalışmalara erkekleri de eklemek, "kadın gibi erkek kategorisi de sürekli çözümlenmeli, kadını kuramlaştırmak zorunlu olarak erkeği de kuramlaştırmayı gerekir" (Stanley ve Wise, 1990, s. 83) görüşüyle hem çalışmaları zenginleşecek hem de var olan kadın ve erkek kategorileri, deneyimleri sürekli sorgulandığı için gözle görülmeyen gerçeklikler de ortaya çıkarılacak ve eşitlik yararına dönüşmesine katkı sağlayacaktır.

Feminist yöntembilim ve meditasyon arasındaki tutarlılık da son derece önemlidir. Nasıl ki feminist yöntembilim araştırma sürecinde araştıran ve araştırılan kadınlar arasında deneyimi aktarmaya önem veriyor ve bu sürecin interaktif olarak iki tarafın da birbirini beslediği bir süreç olmasına özen gösteriyorsa; meditasyonun arka planında da bu vardır. Irigaray bu konu hakkında şöyle bir değerlendirmede bulunur: "Yoganın bana öğrettiği nokta; öğretene ile öğrenen arasındaki canlı bağın olduğudur. Batı geleneği ise birini diğerinden ayırmaya çalışır. Öğretmek, deneyimi aktarmaktır" (2008, s. 88).

Öğreten, öğretilen kategorilerindeki hiyerarşi yok sayıldığında, gerçekten de bu süreç, feminist bilinç

yükseltme ya da farkındalık gruplarındaki deneyim paylaşımıyla benzerlik gösterir: “Kadınların kendi mücadelelerini analiz etmelerine, geçmiş yanlışlar ve başarılarından dersler çıkarmalarına, böylece uzun dönemde kendiliğinden aktivizmden daha kalıcı stratejilere geçiş yapmalarına yardımcı olabilir” (Mies, 1996, s. 55). Feminist farkındalık grupları ve meditasyonla amaçlanan da tam olarak budur; bilinçaltı kalıplarını kırmak, yerleşik değerleri sorgulamak ve özgürleşmenin yolunu açmak.

Sonuç

Kadınların baskı altına alınmasına ve ikincilleştirilmelerine neden olarak cinsiyet eşitsizliğine yol açan ataerkillik, kendi ürettiği toplumsal cinsiyet yapısıyla da sürekli yeniden üretilerek desteklenmektedir. Toplumda, ataerkilliğin en çok baskı altına aldığı özneler kadınlar olmasına rağmen, erkekler ve LGBTİ ler de var olan ataerkil baskıdan etkilenmektedir. Bu nedenle, cinsiyet eşitsizliğine karşı mücadele izleyen feminizmin temel öznesi her ne kadar kadınlar olsa da, erkekler ve LGBTİ leri kapsayan feminist mücadele yöntemi, toplumdaki ataerkil baskıyı kırmak ve var olan kültürel sistemi değiştirmek için oldukça önemlidir. Dolayısıyla ataerkil baskıyı kırmayı, toplumu değiştirmeyi ve cinsiyet eşitliğini amaçlayan feminist mücadele, kendi içinde kamlara bölünmek yerine çoğulculuğa kucak açarak, kapsayıcı bir harekete dönüşmek zorundadır.

Toplumsal gelişmeler, hakim olan yeni akımlar feministler tarafından gözden kaçırılmamalı ve özgürleşme mücadelesinde bu gelişmelerin nerede yer alacağı sürekli tartışılmalıdır. Bu açıdan bakıldığında meditasyon, Türkiye’de giderek yaygınlaşmasına rağmen feminizmdeki yeri açısından nadiren sorgulanmıştır. Oysa meditasyon teknikleri ile feminist bilinçlenme mümkündür. Bilinç yükseltme gruplarındaki kadın deneyimlerinin paylaşılması ise bireysel gözükten meditasyona kolektiflik katacaktır ki özgürleşme söz konusu olduğunda bireysel ya da kolektif olsun her ikisi de son derece değerli bulunmalıdır. Bu nedenle feminist tartışmalar ve feminist mücadele, özgürleşme mücadelesine katkı sağlayabilecek her türlü alternatif yola açık olmalı ve değerlendirmeye almalıdır.

Kaynakça

- Beauvoir, S. (1980). *Kadın*. (Çev. Onaran, B.) İstanbul: Payel Yayınları.
- Brownmiller, S. (1984). *Cinsel Zorbalık: Irza Tecavüz Olgusunun Tarihçesi*. (Çev. Öncü, S.) İstanbul: Cep Yayınları.
- Connell, R. (1998). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*. (Çev. Soydemir, C.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ecevit, Y. (2011). Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç, (Der. Ecevit Y. ve Karkın N.) *ToplumsalCinsiyet Sosyolojisi* içinde. (s. 2- 30). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Firestone, S. (1993). *Cinselliğin Diyalektiği*. (Çev. Salman, L.) İstanbul: Payel Yayınları.
- Hartmann, H. (2006). *Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği*. (Çev. Aygen, G.) İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Irigaray, L. (2008). *Doğu ve Batı Arasında Tikellikten Topluluğa*. (Çev. Tatal, N.) İzmir: Ara- Lık Yayınları.
- Irigaray, L. (2012). *Doğunun ve Batının Ötesinde Yeni Enerji Kültürü*. (Çev. D. Çetinkasap). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Mies, M. (1996). Feminist Araştırmalar İçin Bir Metodolojiye Doğru, (Der. Çakır S. ve Akgökçe N.) *Kadın Araştırmalarında Yöntem* içinde . (s. 48- 64). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Millett, K. (1987). *Cinsel Politika*. (Çev. Selvi, S.). İstanbul: Payel Yayınları.

Mitchell, J. (1984). *Psikanaliz ve Feminizm*. (Çev. Kurtulmuş, A.). İstanbul: Yaprak Yayınları.

Sancar, S. (2011). *Erkeklik İmkânsız İktidar: Ailede Piyasada ve Sokakta Erkekler*. İstanbul: Metis Yayıncılık.

Sarup, M. (2004). *Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm*. (Çev. Güçlü, A.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Stanley, L. ve Wise, S. (1996). Feminist Araştırma Sürecinde Metot, Metodoloji ve Epistemoloji, (Der. Çakır S. ve Akgökçe N.) *Kadın Araştırmalarında Yöntem içinde*. (s. 67- 98). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Walby, S. (2016). *Patriyarka Kuramı* (Çev. Osmanağaoğlu, H.). Ankara: Dipnot Yayınları.

19. YÜZYILDA ASKERİ OKULLAR VE ASKERİ EĞİTİM SİSTEMİ*

Nursel GÜLCÜ¹

Özet

Avrupa devletlerinin kurdukları eğitim sistemi sayesinde, bilgi ve birikimlerini artırmaları ve askeri alanda güçlü duruma gelmesi, savaş meydanlarında Osmanlı Devleti'nin mağlubiyet almasına sebep olmuştur. Savaş meydanlarında üst üste aldığı yenilgiler Osmanlı Devleti'nin kurumlarında yenilik yapmasını gündeme getirmiştir. Başlangıçta sadece aksayan yerlerde iyileştirme şeklinde yapılan ıslahat hareketleri daha sonra modernleşme çizgisinde gelişecektir.

III. Selim döneminde Nizam-ı Cedit adı altında çok geniş kapsamlı bir ıslahat hareketine girilmiştir. Bu sebeple ordunun iyileştirilmesi amacıyla yeni okul açılması kararlaştırıldı. Yeniçeri ordusunun dışında yeni bir ordunun kurulması için çaba sarf etmiştir.

II. Mahmut döneminde Harbiye ve Tıbbiye okulları açılmıştır. Bu okullar tam bir üniversite durumunda olmasalar bile kendi dönemleri içerisinde değerlendirildiğinde önemli atılımlar sayılır. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemine kadar klasik eğitim ile modern eğitim anlayışını birlikte yürütme düşüncesi hâkimken, Tanzimat sonrasında tamamen Batılı anlayış ve düşünce hâkim olmuştur. II. Abdülhamit Dönemi'nde; eğitim ve öğretim düzenlenmedikçe diğer alanlarda yapılacak yeniliklerin başarıya ulaşamayacağı kabul edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Askeri eğitim, Osmanlı, Subay, Ordu.

MILITARY SCHOOLS AND MILITARY EDUCATION SYSTEM IN THE 19TH CENTURY

Abstract

European states increased their accumulation of knowledge and gained strength in military area thanks to the education system they had established and they defeated Ottoman Empire in many battlefields. Successive defeats forced Ottomans to make reforms and innovations in its institutions. Reforms, which initially targeted failing parts of the state for amelioration, later developed into the line of full scale modernization.

During the time of III. Selim, a far-reaching reform movement was embarked under the name of the Nizam-ı Cedit (The New Order). For this reason, it was decided that new military school had had to be established in order to reform the arm. III. Selim made efforts to establish a new army apart from the Janissaries.

Under the reign of II. Mahmud, Military Academy (Harbiye) and Medical Schools (Tıbbiye) were opened. Even though these schools were far from being in the form of a proper university, they might be accepted

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, nurselgulcu@akdeniz.edu.tr

* Bu çalışma, yazarın "Osmanlı Devleti'nde Askeri Eğitim Sistemi (1840-1908)" isimli yüksek lisans tezinin gözden geçirilmiş ve yeniden düzenlenerek makale şekline dönüştürülmüş halidir.

as significant breakthroughs in compliance with the period. While the idea of implementing classical and modern education together was dominant in the Ottoman Empire until Tanzimat (Reorganizations) Period, Western notions and ideas came to the fore after this period. During the reign of II.Abdulhamid; it was acknowledged that unless education and training system were reformed, reforms to be made in other areas would have ended up in failure.

Keywords: Military education, Ottoman, Officer, Army.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin duraklama döneminde batılı devletler karşısında aldığı askeri yenilgiler, birtakım tedbirler almasını gerektirmiştir. Osmanlı Devleti'nde batılı anlamda yapılan ilk ıslahat hareketlerinin askeri alanda yapılması, batı teknik ve donanımlarına sahip subay yetiştirmek ihtiyacından kaynaklanmıştır.

Batılılaşma hareketi, ilk olarak askeri alanda kendini gösterir ve toplumun diğer alanlarında kendini hissettirmeye başlar. Osmanlı Devleti iyi asker yetiştirmek amacıyla, batılı tarzda, çağdaş eğitim veren okulları açma gereği duymuştur. Yenilik taraftarı olan padişahlar döneminde askeri okul açma hareketleri hız kazanmıştır.

Ordunun mühendis ihtiyacını karşılamak amacıyla 18. Yüzyılda açılan Deniz ve Kara Mühendislerinin dışında Harbiye'nin açılması önemli bir adımdır. Askeri Rüştiyeler ve Askeri idadiler harbiye öğrenci yetiştiren kaynaklar olarak açılmışlardır.

Bir toplumun eğitim sistemi, toplumun yapısal özelliklerine göre şekillenir (Tekeli, 1980, s. 14-16). Osmanlı Devleti'nin yükselmesinde ve Türk-İslam medeniyetinin meydana gelmesinde şüphesiz mevcut eğitim sisteminin ve öğretimin müesseselerinin, özellikle de medreselerin büyük rolü olmuştur (Kodaman, 1999, s. 1).

Ancak 18.yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin savaş meydanlarında üst üste yenilgiler alması sebebiyle, askeri ve eğitim kurumlarında ıslahat kavramı gündeme gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin kurumlarındaki bozulmayla birlikte gelen ıslahat hareketleri, değişik adlarla devletin yıkılışına kadar devam etmiştir. Başlangıçta sadece aksayan yerlerde iyileştirme şeklinde görülen ıslahat hareketleri ilerleyen zamanlarda yenileşme, modernleşme ve batılılaşma çizgisinde devam etmiştir (Ortaylı, 1987, s. 24).

II. Mahmud döneminde Osmanlı'nın askeri yapısı adeta yeniden kurulmuştur. Eski geleneksel sistem tamamen değiştirilmiş, yeni modern, Avrupalı ordu düzeni oluşturulmaya çalışılmıştır. Ordunun istenilen düzeye oturması ancak Tanzimat sonrasında gerçekleştirilmiş, bugünkü sistemli ve otoriter yapısına kavuşmuştur (Berkes, 1978, s. 187).

Tanzimat Fermanı'nda eğitimle ilgili herhangi bir madde olmamasına rağmen, devlet adamları, girilen yeniliklerin başarıya ulaşabilmesi ve kalıcı olabilmesi için yeni bir aydın kadro oluşturmak gerektiğini düşünüyordular (Ergin, 1977, s. 1441).

Tanzimat'la birlikte devletin yeniden organizasyonu sorunu ortaya çıkmıştır. Yeniden organizasyon için yetişmiş eleman gerekliydi ve mevcut eğitim sistemi içerisinde istenilen niteliklerde eleman yetiştirilmesi zor gözüküyordu. Bu nedenle Tanzimat'tan hemen sonra Meclis-i Maarif-i Muvakkat kuruldu (Koçer, 1987, s. 57).

Tanzimat'ın ilanından sonra, maarif konuları bağımsız bir konu olarak tek tek ele alınmış ve incelenmeye başlanmış, orta öğretim kurumlarına öğrenci hazırlayan okullar üzerinde çalışılmıştır.

Tanzimat Dönemi'nin sonuna gelindiğinde, Osmanlı eğitim sisteminin en alt kademesinde iptidailer ve sıbyan mektepleri vardı. İkinci kademeyi ise rüştiyeler oluşturuyordu.

Tanzimat'ın yönetim kesiminde meydana getirdiği değişme, daha çok orta öğretim düzeyindeki eğitim değişme yönünde etkilenmiştir (Tekeli, 1980, s. 72).

Sultan II. Abdülhamit devrinde ilköğretim meselesi, 1876 Kanun-i Esasi ile ele alınmış ve burada yer alan "Osmanlı efradının kafeince tahsil-i maarifin birinci mertebesi mecburi olacak ve bunun derecatı ve teferruatı nizam-ı mahsus ile tayin kılınacaktır." maddesi ile ilköğretim mecburiyeti getirilmiştir (Komisyon, 1998, s.305). Eğitim ve öğretim işleri Kanun-i Esasi'nin emri olarak devletin görevleri arasına girmiş ve Meclis-i Mebusanda dahi eğitim işlerini düzenlemedikçe diğer alanlarda yapılacak ıslahatın başarıya ulaşamayacağı gerçeği kabul edilmiştir. Eğitimin öneminin bu şekilde ortaya konulmasından sonra, bazı düzenlemelerin yapılması zorunlu idi.

Ancak 1877 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda ortaya çıkan meseleler, Osmanlı Hükümeti'ni eğitim alanında yapacağı ıslahatı ertelemeye mecbur etmiştir. Savaşın içte ve dıştaki etkileri biraz azalınca eğitim alanındaki düzenlemeler de yeniden düzenlenmiştir (Kodaman, 1999, s. 28).

II. Abdülhamit döneminde ilk ve orta öğretimde, genel anlamda eğitim alanında bir hayli yol almış bulunuyordu. Nitekim Rüştiyeler 250'den 600'e, idadiler 5'ten 104'e Dar'ül-mualliminler 4'ten 32'ye çıkarılmıştır. Yine sayıları 200 olan iptidai okullarına, 4000-5000 civarında, yenileri eklenmiştir. Bütün bu gelişmeler, aksaklıklarıyla beraber, daha sonra yapılacak maarif reformlarının temelini oluşturmuştur. Bunların yanında modern anlamda ilk merkezi ve taşra eğitim teşkilatı bu dönemde kurulmuş ve günümüze kadar gelmiştir (Kodaman, 1999, s. 164).

Osmanlı Devleti, batının eğitim sistemini örnek olarak yapmaya başladığı yeniliklerde işe yukardan başlamıştır. Önce yüksekokul düzeyindeki okulların açılmasına girişilmiştir. Belli bir kademelenme ilk günlerde yapılmıştır. Kurulan askeri ve sivil yüksek mektepler, aldıkları talebeyi alfabeden başlatarak o devre göre ilk, orta, lise ve yüksek mektep tahsilini de hep aynı binada ve hep bir arada vermek mecburiyetinde bulunuyordu. Çünkü bunları ayrıca verecek mektepler yoktu (Çam, 1991, s. 39).

Birbirinden çok farklı yaşlarda ve eğitim düzeylerindeki öğrencilerin aynı mektepte bulunması başarılı bir eğitimi engelliyordu. Tanzimat senelerinde ise mektepçilikte de iş bölümüne önem verilerek dereceleri yavaş yavaş belirleme ve ayrılmaya başladı (Çam, 1991, s. 40).

Yüksek askeri okullara öğrenci hazırlamak ve iyi memur yetiştirmek amacıyla padişah tarafından, rüş çarındaki çocukların devam edeceği okul anlamına gelen rüştiye mekteplerinin açılmasına karar verilmiştir (Pakalın, 1993, s. 65).

19. asrın ikinci yarısında tarımda, ticarete ve sanayide geri kalan Osmanlı Devleti'nin yeniden geliştirilmesi için öncelikli hedefi olarak eğitim görülmekteydi. Bu nedenle eğitime önem ve hız verilmiştir. Bütün eğitim sistemine çeki düzen vermeyi amaçlayan bu düşünce, yatılı olarak açılacak olan rüştiye mekteplerinin eğitim sistemindeki yerini belirlemeye çalışmaktaydı.

Yusuf Çam, Mehmed Esad Bey'in "Mirat-ı Mekteb-i Harbiye" adlı eserinden askeri rüştiyeler hakkında şu bilgileri aktarıyor:

Önceleri idadi okullarında nizami olarak dört sınıftan başka, bir de ihtiyat birinci ve ikinci seneleri adıyla iki sınıf bulunurdu. Bu sınıflar idadi birinci senelerine kaynak olmak üzere leyli (gece) olarak düzenlenip kurulmuştu ve dersleri ile bütün düzenleme işlemleri idadi görevlileri tarafından yürütülürdü. Fakat bu ihtiyat sınıfları idadi sınıflarının geleceğini o kadar iyi sağlayamadılar.

Bu sınıfların kaldırılmasıyla, yıllık tahsilatlarına karşılık gündüzlü askeri rüştiyeler açmak ve devletçe tasarrufa uymakla kabiliyetli öğrenciler yetiştirmek hususu öngörülerek, başlangıçta İstanbul'da dokuz bölüm askeri rüştiye açıldı. Sonraları görülen yararları üzerine diğer vilayetlerde de arka arkaya çoğalmaya başladı (Çam, 1991, s. 43).

1877 yılında Şam, Beyrut, Bağdat, 1879 yılında Edirne, Manastır, Erzurum, Erzincan, Diyarbakır, 1880 yılında Bursa, Trabzon, 1882 yılında Eyüp, 1883'te Sivas, 1884'te Kastamonu, Halep, Selanik, 1887'de Trablusgarp, 1889'da Şam'a, 1890'da Van, Bitlis, 1892'de Süleymaniye ve Üsküp şehirlerine birer askeri rüştiye açılmıştır (Salname-i Askeriye, s. 106- 110-1023).

Türk eğitiminde modernleşme iki uçtan ortaya doğru olmuştur. Bir taraftan sıbyan mektepleri ilk eğitimi verirken, 1773 yılından itibaren medrese dışındaki yüksek eğitim kurumları teşkil edilmeye başlanmıştır. Deniz ve Kara Mühendishanesi, Askeri Tıbbiye ve Harbiye gibi yüksekokullar açılmışsa da bu okulların, öğrencilerine her derecedeki eğitimi kendi bünyesinde ve binasında vermeye çalışmıştır.

Bu sistemin başarılı olmadığı görülerek, yüksek askeri okullara öğrenci yetiştirecek mektep ve sınıflara ihtiyaç hissedilmiştir. Bu sebeple ilk idadiler ve ihtiyat sınıfları kurulması yoluna gidilmiştir (Ergin, 1977, s. 495).

İdadi kelimesi "hazırlayan okul" ve "hazırlık sınıfı" anlamı ile değişik şekillerde kullanılmıştır. Sözlükte "bir şeyi hazırlamaya mahsus yer" anlamına gelen idadi kelimesi, Tanzimat döneminin ilk yıllarına kadar, Batı tarzında açılan okulların hazırlık sınıfları için kullanılmıştır. 1847'de faaliyete geçen rüştiyelere öğrenci hazırlayan sıbyan mekteplerine de idadi denilmiştir (Öztürk, 2000, s. 464).

Sivil idadilerin kuruluşuna öncülük etmiş olan askeri idadilerin kuruluş çalışmaları 1841 yılında çok değerli bir komutan olan Mehmet Emin Paşa'nın Harbiye Mektebi Nazırlığı'na getirilmesi ile başlar. Mevcut sistemi çalıştırmaya uğraşmakla birlikte, Emin Paşa Harbiye'yi, Avrupa ülkelerindeki gibi eksiksiz bir okul haline getirilmesi için, iki kısma ayırarak birine Mekteb-i Ulum-u Harbiye ve diğerine Mekteb-i Funun-u İdadiye isimlerini verdi (Koçer, 1987, s. 56).

Her ordu merkezinde açılması emredilen idadiler yavaş yavaş teşkil olunmaya başlandı. Bunların ilkleri 1846 yılında Bursa ve Bosna Saray'da açılmıştır. 1847 yılında Edirne, Manastır, Şam, 1875 yılında Bağdat Askeri İdadisi öğretime başlamıştır (Komisyon, 1998, s. 173).

1891 yılında idadiler üç yıllık eğitim veren kurumlardı. Sadece sınıf-ı mahsus öğrencileri dört yıllık eğitime tabi idi. 1891 yılında harbiye idadisinde dördüncü sınıf uygulaması yaygınlaştırılarak 1897 yılında da her askeri idadide dört yıllık eğitime geçilmiştir. Fakat 1898 yılında bu uygulamaya son verilerek, bir tek Harbiye İdadisi'nde 4'ncü sınıf öğrencisi bırakıldığı görülmektedir (Komisyon, 1998, s. 173).

Osmanlı ordusundaki 32 Askeri Rüştiye Mektebi öğrencilerinden her yıl 800 kadarı yarışma sınavı ile İstanbul, Bursa, Edirne, Manastır, Şam, Erzincan ve Bağdat idadilerine alınıyordu. İdadiler, Harbiye ve Topçu mekteplerine iyi ve yeterli sayıda öğrenci yetiştirmekle görevliydi (Ergün, 1999, s.92-94). İdadi eğitiminde ağırlık %30'la matematik ve fen derslerine verilirken %28 ile Fransızca, onlara yakın bir ağırlık kazanmaktadır. Normal idadi programlarında artık Arapça ve Farsça derslerine yer verilmemiştir (Çam, 1991, s. 103).

İdadilerin 1892 yılından sonra uygulanan üç yıllık ders programlarında, eski programa göre bazı değişiklikler

vardır. Bununla birlikte idadiler fen ve yabancı dil ağırlıklı eğitim yapan okullar olma özelliklerini korumuşlardır. Sadece 1900 yılında programda olmayan Akaid-i Diniyye dersi her üç sınıftan programına konulmuştur. Buna karşılık tarih-i umumi dersleri, 1901 yılından itibaren çıkarılmıştır. Tarih derslerinin kaldırılıp yerine din derslerinin koyulması asker sivil ayrımı yapılmadan uygulanmıştır (Akyüz, 1982, s. 162-163).

1914 yılı başlarında askeri idadilerin seviyesi yükseltilerek, ders programları yeniden düzenlendi. Buna göre üç yıllık askeri idadiyi bitiren Harbiye'ye girmeden önce zabıt namzedi olarak altı ay kıta hizmeti yapacaktı. Sonra bunlar Kuleli İdadisi'nde toplanarak tekrar eğitim ve öğretime başlayacaklar; burayı da başaranlar Harp okullarına girebilecekti (Ergün, 1999, s. 90).

Meşrutiyet devrinde Bahriye Mektebi program ve teşkilatı da yeni bir safhaya intikal etmiş, İngiliz Bahriye Mektebi programları ve eğitim sistemi esas alınarak okul süresi altı yıldan dörde indirilmiş, güverte ve makine öğrencileri birlikte yetişmek üzere idadi ve subay sınıfları birleştirilmiş, okul gemisinde bir senelik stajla donanmada tesis edilen seyri sefain, topçuluk, torpidoculuk ve çarkçılık okullarındaki öğrenimle birlikte sekiz yıllık bir öğretimden sonra subay çıkması usul tutulmuştur (Unat, 1964, s. 14).

Esas büyük ıslah çalışmalarına 1910 yılı başlarında girildi. Burada tensikat yapmak için Bahriye Dairesi'nde özel bir komisyon kuruldu. Bahriye Nazırı gazetelere verdiği bir beyanatta okulun adı ve öğrencilerin kollarındaki kırmızı şeritten başka okulun diğer özelliklerinin tamamen sivil okullara benzediğinden yakınıyordu. Okulu ıslah ederken İngiltere usulünün kabul edildiğini belirtiyordu. Okulun öğretim süresi aşağı yukarı sekiz yıl idi. İlk dört yıl okulda, son dört yıl da denizde, okul gemisinde geçiyordu. Okulun Mekanik, Kimya, Elektrik ve Gemicilik dersleri için fabrika ve dökümhaneleri vardı. Okulda ana uygulamalı derslerin yanı sıra kürek, yelken ve yüzme talimleri de vardı. Islah çalışmaları 1908'de İngiltere'den getirilen iki muallimin yardımıyla yapılmıştı.

Okul yeni ders programının uygulanmasına 20 öğrenci ile başladı. "Başta Talebe Namzedi" olarak 30 kişi alınacak bunlara her yıl Hesap, Cebir, Hendese, İngilizce, Coğrafya, Tarih ve Lisan-ı Osmani dersleri gösterilecek, yılsonunda bunlarla beraber dışardan başvuranların da katıldığı bir sınav yapılacak ve en iyi 20 kişi okulun birinci sınıfına kaydolacaklardı (Ergün, 1999, s. 96).

1911 yılından itibaren de okulun çeşitli kısımlarından ayrılacak makine ve inşaat mühendisleri ve levazımcılar yetiştirme programları uygulanmaya başlandı (Unat, 1964, s. 61-62).

Mühendishane-i Berri-i Hümayun'da başlangıçta kısmen Bahriye Mühendishanesiyle birleşir olarak dört sınıf halinde, maaş ve tayinatları devletçe sağlanan, 40 mevcutla teşkil edilmiştir. 1210 Kanunnamesi denilen bir fermanla sınıf sınıf ayrılarak, öğrencilerini belli bir öğretim süresine bağlı olmaksızın mühendislik ve mimarlık işlerinde çalıştıracak kabiliyette yetiştirmek gayesiyle kurulmuş bulunuyordu.

Mühendishane'nin ilk safhada; hoca, kalfa ve öğrencilerden oluşan bir kadro halinde ve memleketin ilgili kuruluşlarıyla devamlı bir işbirliği yapmak suretiyle, okulda, derslerde teorik, devlet merkezinde veya memleketin herhangi bir yerinde inşaat, tamirat ve keşif işlerinde pratik mesaiye yardımcı yahut mühendis veya mimar olarak katılmalarını sağlamak yoluyla da pratik öğretim yapan, ehliyet sahibi mezunlarına birinci sınıftan belge almak suretiyle mühendislik paye ve yetkisi veren ve onlara derece derece askeri rütbelerle okul öğretim kadrosunda veya ordu kuruluşlarında yükselten ve olgunlaştıran bir eğitim kurumu olduğu görülmektedir (Unat, 1964, s. 58-59).

Mühendishane'yi bitirenler, topçu ve istihkâm subaylar; sınıf birincisinden başlayarak aşağıya doğru, o yıl saptanan gereksinmeye göre, “öndekiler” Erkan-ı Harbiye sınıfına, “sonrakiler” Mümtaz sınıfına ayrılmıştır. Mümtaz sınıfına ayrılanlar üç yıl daha okuduktan sonra, mümtaz yüzbaşı olarak mezun olup, özellikle fabrikalarda görevlendirilmişlerdir. Dört sınıfı olan Mühendishane-i Berri-i Hümayun'dan da üçüncü sınıfı bitirenler teğmen, dördüncü sınıfı bitirerek mezun olanlar ise üsteğmen olmuşlardır.

Fenni bir sınıf olan topçu ve istihkâm subaylarının iyi yetişmesi ve mesleklerine ait yeni buluşlarda bulunabilmesi için öğrencilerin seçilerek alınması kararlaştırılmış; bu maksatla çıkarılan 1879 tarihli emirname, ordu merkezlerinde bulunan idadi okulları öğrencilerinin üçüncü sınıf sonunda, Harp Okulu'na gönderilmesi sırasında, arzu edenler ayrılarak, gönüllü bulunmadığı takdirde birinciden başlamak üzere kura çekilmek suretiyle toplam 30 öğrencinin Mühendishane-i Berri-i Hümayun'a gönderilmeleri istenmiştir (Komisyon, 1998, s. 243).

Kara Kuvvetlerinin ihtiyaç duyduğu subayı yetiştirmek için, modern anlamda kurulmuş olan Mühendishane-i Berri-i Hümayun, Tanzimat'tan sonra da eğitime farklı binalarda, değişik isimlerle devam etmiştir. Söz konusu olan okul I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etmiştir (Ülken, 1966, s. 27).

Batı tarzında Türkiye'de kurulan Mühendishane-i Bahri-i ve Berri-i Hümayunlardan sonra üçüncü okul, “Mekteb-i Tibbiyedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda hekimler medreseden yetişmekteydi. Okula dayalı ilk tıp öğrenimi, Sahr-ı Süleymaniye Medresesi'nde başlamıştır. Ancak 18. yüzyılda medreselerin yozlaşmaya başlaması, tıp öğrenimini de olumsuz etkilemiştir. Bunun yanı sıra orduda hekimlik yapanların birçoğu gayr-i Müslim kişilerdi. O zamanda bu durum bir hayli sakıncalı görülüyordu. Hem bu sakıncayı gidermek hem de yeni kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusuna hekim yetiştirmek amacıyla 1826'da İstanbul'da Beyazıt civarında Acemioğlu Meydanı Tulumbacıbaşı Konağı'nda dört sınıfı bir Tibbiye okulu açılmıştır (Ülken, 1966, s.41). Mekteb-i Tibbiye-i Adliye-i Şahane olarak adlandırılan Askeri Tibbiye, 14 Mart 1827 tarihinde “Tibhane-i Amire” adı ile kurulmuştur (Özbay, 1976, s. 41).

1838 kuruluşunda okulun beşi meslek, dördü idadi olmak üzere dokuz yıllık bir öğrenim süresi vardı. 1845'de idadi sınıfları umumi askeri idadileri kurulurken, “Mekteb-i İdadi-i Tıbbi” adı altında ayrı bir okul haline getirilmiş ve dördü mahreç ve ihtiyat (Rüştiye) dördü idadi (lise) olmak üzere sekiz sınıf halinde teşkilatlandırılmışlardır (Unat, 1964, s. 63-64).

1852'de Mektep-i Tibbiye nezaretine getirilen Cemaleddin Efendi 1855'te bir mümtaz sınıf oluşturmuş ve onlara Türkçe, Arapça, Farsça eğitim yaptırmıştır. 1865'te Hekimbaşı Salih Efendi mektep nazırı olunca bu çalışmaları teşvik için eğitimi Türkçeleştirmek amacıyla “Cemiyet-i Tibbiye-i Osmaniyeye” 1866'da kuruldu (Unat ve Samastı, 1990, s. 2-3).

Mekteb-i Tibbiye-i Mülkiye de 1867'de Türkçe ders verme amacıyla kuruldu (Altıntaş, 1999, s. 12-18). 1870'de birinci sınıftan başlamak üzere ve her yıl Türkçe ders ağırlığı artırılarak bunun Mekteb-i Tibbiye-i Şahane'de uygulanmasına başlanmıştır.

Kuruluşundan beri Harbiye mektebinde bulunan askeri veteriner sınıfları da 1872-1888 yılları arasında Askeri Tibbiyeye nakledilerek beşeri ve hayvani tıbbın her iki kolunda bir arada öğretimi sağlanmak istendi ise de sonradan sınıfları tekrar Mekteb-i Harbiye'ye iade olunmuştur (Unat, 1964, s. 2-3).

1909 yılına kadar böyle devam eden öğretim, bu yıldan sonra Askeri tebabet ve askeri eğitimine yöneldi, bu arada Sivil Tibbiye'nin ıslah çalışmaları sırasında her iki Tıp Okulunu “Dar'ül Fununu'nun tıp şubesi”

adı altında birleştirme çalışmaları yapıldı. Çünkü ikisi de hemen hemen aynı programı uyguluyorlar, bazı hocalar her iki okulda da ders verip para alıyorlardı. Askeri tıbbiye 250-300 öğrenci alırken sivil tıbbiye 2000-3000 öğrenci alıyordu. Birleştirme çalışmaları iki okulun öğretim heyetlerince yürütüldü (Ergün, 1999, s.94). Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den başka Osmanlı Devleti'nde kurulan diğer yükseköğretim kurumları, Mekteb-i Harbiye-i Şahane'dir.

Gerek bir askeri okula olan ihtiyaç, gerek sıbyan bölüklerinde yaşanan deneyimler, daha önce de ifade edildiği gibi II. Mahmut'a subay yetiştirmede çağdaş metotların ve sistemlerin kullanılması gerektiğini kavratmıştır. Osmanlı Devleti'nin Mısır'da yenilgiye uğraması, Mısır'ın güç ve kudretini simgelerken, Osmanlı ordusunun da zayıflığını ortaya çıkarmıştır.

Okulun kurulmasından sekiz ay sonra, Padişah II. Mahmut Harbiye'yi ziyaret etmiş, hocalara mahsus kürsüye çıkarak, hocalara ve talebelere hitaben: “-Sizler Mekteb-i Harbiye'nin talebeleri, hocaları ve idarecilerisiniz, tekmil Harbiye fenlerini, tekmil askerliğin icaplarını öğretiniz ve öğreniniz. Din-ü Devlete Sadakatle hizmet eyleyebilmek için sizlerden hizmet ve gayret beklerim”, dedikten sonra yanında bulunan İmama Zeynelabidin Efendi'ye işaret ederek bir dua okumasını istemiştir (Ali Güler ve Akgül, s. 167).

Okulun eğitim seviyesini yükseltmek amacıyla hareket eden yöneticiler, yurt dışına öğrenci gönderme, Avrupa'dan öğretmen getirme ve yabancı dil eğitimine önem vermeyi düşünmüşlerdir (Ergin, 1977, s.363). 1845 yılından sonra Harp Okulu eğitim ve öğretiminde bir iyileşme süreci başlamıştır. Bu tarihten sonra eğitim ve öğretimin seviyesini yükseltmek için gösterilen çalışmaların yanı sıra kurmay subay yetiştirme yoluna da gidilmiştir (Kurtcephe ve Balcioğlu, 1991, s. 44).

Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın komutanlığı sırasında, Harbiye okulunda eğitim yeni bir merhaleye girmiştir. Eğitim süresi bir yıl daha uzatılarak, Erkan-ı Harb sınıfı oluşturulmuş ve her ordu merkezinde Harbiye'ye öğrenci hazırlayacak birer idadi kurulmasına karar verilmiştir (Çam, 1991, s. 130).

1875 yılında Süleyman Paşa, Askeri Mektepler Nazırlığına, Askeri Mektepler Nazırlığına mirliva rütbesi ile tayin edilmiştir. İleri fikirli, sert mizaçlı, dürüst ve memleketini çok seven, edip ve tarihçi bir kumandı. Programlar bu komutan döneminde geliştirilmiş, gösteri ve tatbikat için kıtalar teşkil edilmiştir. Genel Türk Tarihi ile ilgili konular Harbiye'ye öğretilmeye başlanmıştır.

1871'de Avrupa'nın siyasi ve askeri dengesi bozulmuş, Almanya askeri ve siyasi hadiselerin merkezi olmuştur. 1877-1878 mağlubiyetlerinden de ders alınarak Harp Okuluna şekil verilmek istenmiştir. II. Wilhelm'den Harp Okulu için ehil öğretmenler istedi. Wilhelm'den kendisinin askerlik öğretmeni ve Berlin Harp Okulu'ndan Harp Tarihi Hocası Goltz Paşa başta olduğu halde, bir askeri heyeti İstanbul'a gönderdi. Goltz Paşa ile önce mukavele yapıldı (Ünal, 1999).

II. Abdülhamit'in paşalık rütbesi vererek askeri okullar müfettişliğine getirdiği Alman Goltz Paşa Harbiye'nin eğitim sistemini değiştirdi. Teorik derslerin yerini pratik eğitim aldı. Ders kitapları yeniden yazdırıldı. Fransız etkisindeki Osmanlı askeri eğitim sistemi Goltz Paşa'nın gayretleriyle Alman etkisine girdi (Özcan, C.16, s. 117).

1895'te Türkiye'den ayrılan Goltz'dan sonra, O'nun getirdiği sistem korundu. I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nı yapan asker kadrosu söz konusu Alman subayının öğrencileri veya onun koyduğu sistemden yetişenlerdir.

T.C. Devleti'nin kurucusu Mustafa Kemal de 1899-1902 yıllarında Harp Okulu'nda okumuştur. Okulu sekizinci olarak 1902'de bitiren Mustafa Kemal'in okul öğretim kadrosunda unutamadığı ve yetişmesinde etkili olduklarına inandığı birçok öğretmen vardı (Cebesoy, 1966, s. 31).

II. Mahmut dönemi modernleşme ve yenilikler açısından oldukça önemli bir dönemdir. Modernleşmede, kendisinden önceki padişahların çok önem verdiği ordunun modernleştirilmesini tekrar ele alan II. Mahmut, Osmanlı Devleti'nin kendini yeniden toparlamasından ziyade Batılılaşma döneminin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Ordunun yeniden Avrupalı usullere göre kurulmasının dışında, eğitim ve öğretim alanlarında çok ciddi yenilikler gerçekleştirilmiştir. Bu yenilikler kendi dönemleri içerisinde değerlendirildiğinde önemli atılımlar sayılır.

Kaynakça

- Akyüz, Y. (1982). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Altıntaş, A. (1999). Mülki Tıbbiyenin Kuruluşu. *Tarih ve Toplum*. 31(184).
- Berkes, N. (1978). *Türkiye'de Çağdaşlaşma. İstanbul*: Doğu-Batı Yayınları.
- Cebesoy, A. F. (1966). *Sınıf Arkadaşım Atatürk*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çam, Y. (1991). *Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askeri Okullar, Rüşdiye, İdadi, Harbiye (1892-1902)*. Ankara: Gen. Kur. Basımevi.
- Ergin, O. (1977). *Türk Maarif Tarihi, C.II*. İstanbul: Kültür Yayınları.
- Ergün, M. (1999). II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914) Askeri Eğitim Kurumları ve Harbiye. *Kara Harp Okulu Tarihinde Harbiye*. Ankara: KHO Basımevi.
- Güler, A. ve Akgül, S. (1999). *Türk Tarihinde Harbiye*. Ankara: KHO Basımevi.
- Koçer, H. A. (1987). *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu*. Ankara: Uzman Yayınları.
- Kodaman, B. (1999). *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: TTK Yayınları.
- Komasyon. (1998). *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti. C.2*. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1987). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Özbay, K. (1976). *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneler*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Özcan, A. (1997). "Harbiye" Maddesi. *İslam Ansiklopedisi. C.16*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öztürk, C. (2000). "İdadi" Maddesi. *İslam Ansiklopedisi. C.21*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü. Cilt III*. İstanbul: MEB yayınları.
- Tekeli, İ. (1980). *Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim Üzerine Konuşmalar*. Ankara: Mimarlar Odası Yayını.
- Unat, E. K. ve Samastı, M. (1990). *Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye*, İstanbul: İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları.
- Unat, F. R. (1964). *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Ülken, H. Z. (1966). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Selçuk Yayınları.

Ünal, T. (1999). Harp Okulu Tarihi (1834-1964) ve Mustafa Kemal. *Türk Tarihinde Harbiye*. Ankara: K.H.O. Basımevi.

1888 Tarihli Salname-i Askeriye

1892 Tarihli Salname-i Askeriye

1908 Tarihli Salname-i Askeriye

ULUSLARARASI TİCARET BAĞLAMINDA KLASİK REALİZM, NEO-REALİZM VE NEO-LİBERALİZM* / **

Şerife Gözde YİRMİBEŞOĞLU¹
Fatma Cande YAŞAR DİNÇER²

Özet

Uluslararası ticaret, özellikle son iki yüz yıldır ulusal ekonomilere büyük katkıda bulunmaktadır. Küreselleşme sonucu hız kazanan ticaret faaliyetleri devletlerarası etkileşimi artırmaktadır. Sermaye, mal ve hizmetlerin dünyada serbestçe dolaşabildiği uluslararası ticaret ortamında devletler birbirleriyle özgürce alışveriş yapabilmektedirler. Bu durum devletlerin sermaye birikimlerinin artmasına doğrudan katkı sağlamaktadır. Devletler uluslararası ticaret yoluyla kolayca ithalat ve ihracat yapabilmektedirler. Bu yolla üretimde devamlılık sağlamlarının yanı sıra yeniliklere de her zaman açık olmaktadır.

Uluslararası ticaretin gün geçtikçe artan önemi bilim insanlarını bu hususta çalışmalar yapmaya teşvik etmektedir. Bu hususta ele alınan konular çeşitli teoriler ve kavramlar vasıtasıyla mantıksal çerçeveye oturtulmaya ve açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu çalışmada uluslararası ticaretin Klasik Realizm, Neo-Realizm ve Neo-Liberalizm teorileri bağlamında incelenmesi ve bu hususta değerlendirmeler yapılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası ticaret, Klasik Realizm, Neo-Realizm, Neo-Liberalizm.

CLASSICAL REALISM, NEO-REALISM AND NEO-LIBERALISM IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL TRADE

Abstract

Especially over the last two hundred years, international trade has made a major contribution to national economies. Trade activities, which are gaining momentum as a result of globalization, are increasing interstate interactions. States can freely exchange with each other in an international trade environment where capital, goods and services can freely circulate in the world. This situation directly contributes to the increase of the capital accumulation of the states. States can easily import and export through international trade. In this way they are always ready for innovation as well as for continuity in production. The increasing prevalence of international trade encourages scientists to work on this issue. The topics deal

1 Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, gozdey@akdeniz.edu.tr

2 Yüksek Lisans Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, cande_yasar@hotmail.com

* Bu çalışma Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir. Proje Numarası: 2212.

** Bu çalışmada Klasik Realizm ve Neo-Realizm hususundaki açıklamalar "Klasik Realizm ve Neo-Realizm Bağlamında Birleşik Krallık'ın Kutup Politikaları" başlıklı yüksek lisans tezinden özetlenmiştir.

with in this subject, are tried to be put into logical framework by means of various theories and concepts. In this study, it is aimed to examine international trade in the context of Classical Realism, Neo-Realism and Neo-Liberalism theories and to make evaluations on this subject.

Keywords: International trade, Classical Realism, Neo-Realism, Neo-Liberalism.

Giriş

Küreselleşme akımının etki alanının giderek arttığı günümüz dünya konjonktüründe uluslararası ticaretin önemi gün geçtikçe artmaktadır. Ekonomik faaliyet alanlarının devlet sınırlarının ötesinde gerçekleştiği ticaret ortamında, ulusal sınırlar önemini yitirmektedir. Sermaye, mal ve hizmetlerin dünyada kolayca hareket edebildiği uluslararası ekonomik sistem içerisinde, devletlerarasındaki etkileşimler ve işbirlikleri artmaktadır. Devletlerin ürettikleri malları kolayca ihraç, ihtiyacı olan malları ise ithal ettiği bu sistem, ekonomik dinamizmi tetiklemektedir. Mal ve hizmet alıp satan devletler, ticaret yoluyla refah seviyelerine ve Gayrisafi Yurtiçi Hasılaya (GSYH) doğrudan katkı sağlamaktadırlar.

Klasik Realizm akımı, ilk olarak Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı yıkımlar neticesinde -özellikle 1940'larda- bilim insanlarını devlet davranışlarının nedenlerini açıklama konusunda çalışmalar yapmaya teşvik etmiştir. Devleti ana aktör, ulusal çıkarları ise temel amaç olarak konumlandıran Klasik Realistler, uluslararası sistemin anarşik yapıda olduğunu savunurlar. Bu nedenle anarşik uluslararası sistem içerisinde devletler, güvenliklerini sağlamak amacıyla sürekli olarak başkaları pahasına güç arayışı içerisindeyler. Bu durum, devletlerin güvenlik ikilemi yaşamasını riskini ortaya çıkarabilir. Ayrıca devletler güç dengesi yoluyla da sistem içerisinde birbirlerini dizginlemeye çalışabilirler. 1970'li yılların sonunda Klasik Realizm akımının Kenneth Waltz (1923-2013) ve John Mearsheimer (1947-) gibi teorisyenler tarafından revize edilmesi sonucunda Neo-Realizm akımı ortaya çıkmıştır. Neo-Realistlere göre; uluslararası sistem anarşik yapıda olduğundan sistem içerisindeki güç dağılımı ve kutupluluk devlet davranışları üzerinde doğrudan etki yaratmaktadır. Güvenliklerini sağlamak ve hayatta kalmak isteyen devletler, dengeleme stratejisi izlemektedirler. Gücün gerekliliği hususunda ortak bir kanya sahip olmayan Neo-Realistler, Savunmacı ve Saldırgan Realistler olarak iki gruba ayrılmışlardır.

Uluslararası ilişkiler teorileri içerisinde Realizm gibi ana akım teorilerden biri olan Liberalizm teorisinin Friedrich von Hayek (1899-1992) ve Milton Friedman (1912-2006) gibi bilim insanları tarafından 1970 ve 1980'lerde revize edilmesi sonucunda Neo-Liberalizm akımı ortaya çıkmıştır. Demokrasi ve insan haklarının ön planda tutulduğu Neo-Liberal teori bu hususta iş birliği ve ortak çıkarların gözetilmesi gerektiğinin altını çizer. Ayrıca, uluslararası örgütler, devletlerin ortak çıkarlarını gerçekleştirmesinin ve işbirliği sağlamasını kolaylaştırmaktadır. Neo-Liberalizm, devletlerin birbirlerine karşılıklı olarak bağımlı oldukları uluslararası ekonomik sistem içerisinde serbest ticaretin gerekliliğini vurgulamaktadır.

Klasik Realizmde ekonomi üzerinde durulan ana konulardan biri değildir. Teori, devlet doğasının çıkarıcı ve bencil, uluslararası ortamın ise anarşik olduğunu savunmaktadır. Ulusal çıkarlar için gücün gerekliliğine vurgu yapan Klasik Realistlere göre, ekonomik güç devletin güvenliği için yatırım yapılması hususunda askeri gücün artırılması için gereklidir. Uluslararası ticarete ve işbirliğine şüpheyle yaklaşan Klasik Realizme göre, sürekli olarak ulusal çıkarını gözeten devlet hegemon güç olma yoluyla uluslararası ticareti direkt olarak güç aleti yerine kullanarak mutlak kazançlarını artırabilir.

Neo-Realizm ise Klasik Realizmin aksine uluslararası sistemin anarşi yapıda olduğu için sistemin yapısı ne sistem içerisindeki güçlerin dağılımının devletlerin ekonomi politikalarını belirleyici unsur olduğunu belirtmektedir. Klasik Realizmde olduğu gibi Neo-Realizm de ekonomiye devlete sağladığı fayda derecesinde önem vermektedir. Ayrıca teoriler, devletlerin uluslararası ticaret aracılığıyla ekonomik varlıklarını artırarak askeri gücünü pekiştirme hususunda ortak görüşe sahiptirler. Öte yandan teoriye göre ekonomik işbirliği devletlere uluslararası sistem içerisinde hayatta kalmaları için avantaj sağlayarak dengeleme stratejileri oluşturmalarında, göreceli kazançlarını artırmalarında fayda sağlayabilir. Ancak göreceli kazancın az olması durumunda iş birliği önemini kaybeder.

Klasik ve Neo-Realizmin aksine Neo-Liberalizme göre ise ekonomi ve ticaret teorisinin odaklandığı ana konulardandır. Özellikle Soğuk Savaş'ın bitimi ile birlikte Dünya ekonomisinin küreselleşmesi hareketlerinin hız kazanması uluslararası ticaretin ve dolayısıyla Neo-Liberal teorisinin öneminin gün geçtikçe artmasını sağlamaktadır. Klasik ve Neo-Realizm gibi devletleri uluslararası sistem içerisinde temel aktör olarak kabul eden Neo-Liberalizm, bu teorilerin aksine uluslararası işbirliğinin ve ortak çıkarların önemine vurgu yapmaktadır. Ayrıca teori, ticaret serbestliğini savunarak devletlerin bu konuda müdahaleci olmamaları ve uluslararası ticareti desteklemeleri gerektiğinin altını çizmektedir.

Bu çalışmada ilk olarak uluslararası ticaretin kısaca açıklanarak, ulusal ve uluslararası konjonktürdeki öneminin araştırılması amaçlanmaktadır. İkinci olarak Klasik Realizm teorisi ayırt edici kavramları olan devlet ve ulusal çıkar, anarşi, güç ve güvenlik, güç dengesi ve güvenlik ikilemi alt başlıkları altında incelenerek uluslararası ticaret, Klasik Realizm teorisine göre değerlendirilecektir. Üçüncü olarak Neo-Realizm teorisi sistem ve yapı, güçler dağılımı ve kutupluluk, dengeleme, Savunmacı ve Saldırgan Realizm temel kavramları altında değerlendirilerek uluslararası ticaret, Neo-Realizm ideolojisine göre incelenecektir. Dördüncü olarak Neo-Liberal teori demokrasi ve insan hakları, iş birliği, ortak çıkar ve uluslararası örgütler, serbest ticaret ve karşılıklı bağımlılık başlıkları altında incelenerek uluslararası ticaret ve Neo-Liberalizm ilişkisi değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Uluslararası Ticaret

Dünyadaki toplam ekonomik faaliyetlerin altında birini oluşturan uluslararası ticaret, kısaca ulusların sınırları dışında yaptıkları mal ve hizmet alışverişleri olarak tanımlanmaktadır. Sherlock ve Reuvid'e göre (2008, s. 3); devletler ihtiyaçları olan malları kendileri üretemeyip, hizmetleri sağlayamadığı durumlarda ve servisleri sağlama, malları üretme kapasitelerine sahip olmalarına karşın onları ithal etme yetkisine sahip oldukları için ticaret yapmaktadırlar. İthalat ve ihracat yoluyla uluslararası ortamda ticaret yapan ülkeler ekonomik dinamizmi sağlayarak üretim oranları ve verimliliklerinde artış yaratabilirler.

“Dünya ekonomisinin küreselleşmesi, uluslararası ticaretin önünde neredeyse hiçbir engel kalmadığı anlamına gelmektedir” (Burchill, 2013, s. 121). Bu durum ticaretin uluslararasılaştığının göstergesidir. Her yıl uluslararası sınırlar boyunca yaklaşık 19 trilyon dolarlık mal ve hizmet alışverişisi gerçekleşmektedir (Pevehouse ve Goldstein, 2017, s. 241). Uluslararası ticaret GSYH'ye doğrudan katkı sağlayarak ülkelerin zenginleşmesine katkı sağlamaktadır (Temel, 2016, s. 2). Ekonomik açıdan güçlenen ülkeler yenilikleri ve küresel gelişmeleri yakından takip ederek uluslararası ekonomik sistem içerisinde kârını optimum seviyeye yükseltebilirler. Ayrıca, ekonomik faaliyetlerdeki süreklilik ve artış beraberinde yeni istihdam olanaklarını getirmektedir. Bu durum devletlerin kalkınmalarına katkıda bulunarak ekonomik durgunluk ve işsizlik gibi problemlerin çözülmesi hususunda fayda sağlayabilir.

Uluslararası ticaret, sağladığı ekonomik getirilerin yanı sıra uluslararası konjonktürde politik öneme sahiptir. Devlet tarafından tanımlanan sınırları aşar, çıkar grupları tarafından baskı altına alınan ülkeler tarafından düzenlenerek devletlerarasında sürdürülen ve/veya müzakere edilen ticaret rejimleri içerisinde gerçekleşir (Pevehouse ve Goldstein, 2017, s. 241). Uluslararası ticaret yoluyla devletler refah seviyelerini artırarak karşılıklı iyi ilişkiler kurma fırsatı yakalarlar. Sermaye, mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı yoluyla yapılan ticari faaliyetler toplumları birbirlerine yakınlaştırır.

Klasik Realizm: Temel Kavramlar

1940'larda uluslararası ilişkilerde hakim paradigma olarak ortaya çıkan Klasik Realizme göre, uluslararası

sistemin ana aktörü olan devlet insan doğasının kötü, bencil ve çıkarıcı doğasını yansıtmaktadır. Devletler için her daim önemli olan ise kimsenin kimseye güvenemediği uluslararası ortam içerisinde her daim ulusal çıkarların gözetilmesidir. Devletlerarası ilişkileri düzenleyen bir gücün olmamasından dolayı uluslararası sistemin anarşik yapıda olduğunu savunan Klasik Realistlere göre evrensel ahlak ve hukuk kuralları uluslararası çıkarlar söz konusu olduğunda geçerliliğini yitirmektedir. Bu doğrultuda teori, tüm devletlerin asıl amacı maksimum güce erişmek olduğunun altını çizmektedir. Devletlerin sürekli olarak güç artırımına gidilmesi güç rekabetinin ve bunun sonucunda güvenlik ikileminin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Öte yandan anarşik uluslararası ortamda devletler, herhangi bir devletin sistem içerisinde hegemon olmasını engellemek amacıyla, güç dengesi kurma yolunu seçerek egemenliklerine tehdit oluşturabilecek riskleri ortadan kaldırmayı hedeflemektedirler.

Klasik Realizmde ekonomi ele alınan temel konulardan biri olmamasına karşın devletlerin güçlerini ve güvenliklerini sağlamaları esnasında kullanacakları önemli bir araçtır. Çıkarların her daim keşilebileceğinin altını çizen teori uluslararası ticaret konusuna şüpheli yaklaşmaktadır. Öte yandan uluslararası ekonomiyi ve ticareti tekelinde bulunduran bir ülke ekonomiyi güç aracı olarak kullanarak devletlerarası ortamda hegemon pozisyonuna yükselebilir. Bu bölümde, yukarıda verilen bilgiler ışığında, Klasik Realizm teorisi ana kavramları olan devlet ve ulusal çıkar, anarşi, güç ve güvenlik, güç dengesi ve güvenlik ikilemi başlıkları altında açıklanarak son olarak uluslararası ticaret Klasik Realizm teorisi kapsamında değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Devlet ve Ulusal Çıkar (Raison d'état):

Klasik Realizm devleti uluslararası sistemin ana aktörü olarak kabul eder. Rasyonel aktörler olarak tanımlanan devletler Carr'a göre (1946, s. 95) insan doğasının çelişkili yönünü yansıtmaktadır. Ulusal çıkarlarını korumak ve artırmak ise hiçbir devletin diğerine güvenemediği uluslararası sistemde devletlerin temel amacı olmalıdır. Ulusal çıkarlar özne olmakla birlikte her devletin içerisinde bulunduğu konjontüre göre değişiklik göstermektedir. Teoriye göre; evrensel ahlak kurallarının geçerliliğini yitirdiği uluslararası sistem içerisinde her devlet kendi ulusal çıkarlarına göre hareket etmeli, kendi güç stratejilerini oluşturmalıdır (Carr, 1946, ss. 151-154; Pevehouse ve Goldstein, 2017; 61). Klasik Realizm akımının ana teorisyenlerinden Morgenthau'ya göre (1985, ss. 5-13);

- Uluslararası politika temelleri insan doğasında bulunan evrensel ve tarafsız kurallar tarafından yönetilmektedir.
- Realizmin temel noktası güç cinsinden tanımlanan çıkar kavramıdır.
- Güç cinsinden tanımlanan çıkarlar evrenseldir. Fakat evrensel çıkarlar her devlet tarafından aynı anlama gelmemektedir.
- Ahlaki değerler uluslararası politikada geçerli değildir.
- Evrensel ahlak kuralları yoktur.
- Uluslararası sistemdeki temel aktörler ulus devletlerdir.

Devletler kendi çıkarları ile ilgilendiklerinden diğer devletlerle kurdukları ilişkilerde elde edecekleri faydayı göz önünde bulundurarak etkileşimde bulunurlar (Freyberg-Inan, 2003, s. 86; Machiavelli, 2005, s. 60). Mearsheimer'e göre (2009, s. 244); devletler eylemde bulunurken en üst düzeyde fayda sağlayacağı tercihlerde bulunurlar. Bu hususta devlet adamına büyük yükümlülükler düşmektedir. Rasyonel hareket etmesi gereken yönetici karar alma aşamasında devletin çıkarlarını sağlamak ve maksimum düzeyde fayda sağlamak için belirli ideolojik temellere bağlı kalmamalı, gereken neyse onu yapmalıdır (Freyberg-Inan, 2003, s. 86; Kissinger, 2000, s. 138).

Anarşi:

Evensel hukuk kurallarının bağlayıcı olmadığı ve uluslararası sistem içerisinde merkezi bir otoritenin bulunmadığı durum kısaca anarşi olarak tanımlanmaktadır (Donnelly, 2000, s. 81; Freyberg-Inan, 2003, s. 34). Realistlere göre uluslararası sistem anarşik yapıya sahiptir (Waltz, 2013, s. 4; Pevehouse ve Goldstein, 2017, s. 43). Tıpkı insanoğlu gibi bencil yapıya sahip olan devletler, ulusal çıkarlarını sistemin çıkarından önce görmektedirler. Bu nedenle sürekli olarak diğerleri pahasına fayda sağlamaya yönelmektedirler (Carr, 1946, s. 162; Donnelly, 2000, s. 73; Niebuhr, 1932, s. 48). Anarşik uluslararası sistem içerisinde devletler birbirlerine potansiyel tehdit gözüyle bakmaktadırlar. Kendi çıkarları doğrultusunda, ahlaki ilkeleri göz ardı ederek hareket ederek sürekli olarak egemenlik alanını genişletme arzusu duymaktadırlar.

Güç ve Güvenlik:

Kısaca diğerlerinin davranışları üzerinde etki kurabilme yeteneği olarak tanımlanan güç kavramı Realizme göre uluslararası sistemin en önemli araçlarından biridir (Carr, 1946, s. 232; Niebuhr, 1932, s. 108; Mearsheimer, 2006, s. 72). Teoriye göre; tüm devletlerin asıl amacı güçlü olmaktır (Freyberg-Inan, 2003, ss. 2-3; Pevehouse ve Goldstein, 2017, s. 38). Anarşik sistem içerisinde hiçbir devlet diğerinin niyetinden tam olarak emin olamamaktadır. Bu nedenle güvensiz uluslararası ortamda devletler daha fazla güce sahip olmanın yollarını aramaktadır. Devletler mutlak kazançlarını ve sahip olduklarını artırmak amacıyla sürekli olarak gücünü artırmakta ve diğer devletlerle rekabet etmektedir (Donnelly, 2000, s. 60). Aynı zamanda sürekli güvenlik endişesi yaşadıklarından, hâkimiyet alanlarını sürekli olarak artırarak sistem içerisinde hegemon güç olmanın yollarını aramaktadırlar.

Güç Dengesi:

Güç dengesi sistemi modern uluslararası ilişkiler döneminde ilk defa 1648 Vestfalya Barış Antlaşması sonucunda ortaya çıkmıştır (Kissinger, 2000, ss. 14-15; Pevehouse ve Goldstein, 2017, s. 51). Birbirine denk kapasitedeki ulusların çatışma ihtimalini engellemek amacıyla oluşturulan sistemin amacı herhangi bir devletin diğerine üstünlük kurmasını engelleyerek güvenliği sağlamak ve istikrarı korumaktır (Kissinger, 2000, s. 14; Morgenthau, 1985, s. 238). Güç dengesi yoluyla devletler birbirleri ile ortak değerlere saygılı ittifaklar kurarak bağımsızlıklarını tehdit edecek potansiyel riskleri ortadan kaldırmayı amaçlamaktadırlar. Güç dengesinde oluşacak değişimlerde sistem ya kendini yeniler ya da sistem içerisinde yeni bir güç dengesi oluşturulur (Morgenthau, 1985, s. 237)

Güvenlik İkilemi:

Uluslararası sistemin anarşik yapıda olması devletlerin sürekli olarak güvenlik endişeleri taşınmasına ve güç artırımına gitmesine neden olmaktadır. Devletler birbirlerine güvenemeyeceklerinden kendilerini savunmak ve hayatta kalabilmek amacıyla kendi kendilerine yardım (self-help) etmek zorundadırlar (Donnelly, 2000, s. 82; Freyberg-Inan, 2003, s. 64; Viotti ve Kauppi, 2014, s. 55; Pevehouse ve Goldstein, 2017, s. 43). Bu nedenle sürekli olarak güç arayışında bulunmaktadırlar. Güç artırımında bulunan devlet, rakip devlette güvenlik endişesinin artmasına ve buna karşılık güç artırımına gitmesine neden olur. Bu durum güvenlik ikilemi olarak adlandırılan karşılıklı güç yarışlarını ortaya çıkarır.

Uluslararası Ticaret ve Klasik Realizm:

Uluslararası anarşik sistem içerisinde devletler, güvenliklerini sağlamak için askeri ve ekonomik güçlerini

artırma eğilimi göstermektedirler. Klasik Realistlere göre askeri güç devletin devamlılığı için elzemdir (Carr, 1946, ss. 109-110). Askeri harcamalarını artırmak isteyen uluslar aynı zamanda ekonomik gücünü de artırmak zorundadır. Carr'a göre (1946, s. 113); Uygarlık gelişim süreçlerinin tamamı ekonomik kalkınma ile yakın ilişkiindedir. Bu nedenle uluslar kendi iktisadi yeterliklerini (autarky) temin etmeye özen göstermelidir (Carr, 1946, ss. 120-131; Kirshner, 2010, ss. 58-60; Niebuhr, 1932, s. 15; Waltz, 2000, ss. 33-34). Teoriye göre önemli olan, devletlerin kendi çıkarlarını gözeterek en uygun zenginlik dağılımını yaratmasıdır (Pevehouse ve Goldstein, 2017, s. 242). Bu yolla devlet güç dengesinde kendi lehine bir değişim yaratabilir.

Klasik Realistler uluslararası ticaret faaliyetleri hususunda keskin bir önyargıya sahip olmamakla birlikte bu konuda şüphecidirler (Chan, 2001, s. 9). Onlara göre; uluslararası ekonomik çıkarların kesişmesi ihtimali her zaman göz önünde bulundurulmalıdır. Ulusal çıkarlarını her zaman için ön planda tutan devlet, sermayenin ihracatı (export of capital) ve uluslararası pazarların denetlenmesiyle uluslararası konjonktürde avantaj ederek ekonomiyi güç mekanizması olarak kullanılabilir (Carr, 1946, ss. 123-131). Buna karşın, ekonomik kapasitenin doğrudan askeri kapasiteye dönüştürülme ihtimali aynı zamanda devletlerin göreceli zenginlik ve ticaret hakkında endişelenmelerine yol açar (Pevehouse ve Goldstein, 2017, s. 241). Bu durumsa güvenlik ikileminin ortaya çıkmasına neden olabilir.

Neo-Realizm: Temel Kavramlar

Klasik Realizmin değişen uluslararası konjonktürü açıklamada yetersiz kalması nedeniyle 1970'lerde yeni bakış açıları getirilerek revize edilmesi sonucunda Neo-Realizm teorisi ortaya çıkmıştır. Teori, Klasik Realizmde olduğu gibi uluslararası sistemin anarşik yapıda ve devletlerin bu sistem içerisinde temel aktör olduklarını ileri sürmektedir. Ancak teoriye göre, uluslararası sistemin yapısı devlet davranışlarını belirleyen temel unsurdur. Klasik Realizm de temel ilke olan güç kavramı söz konusu Neo-Realizm olduğunda hayatta kalma aracıdır. Aynı zamanda güç, devletlerin sistem içerisindeki konumlarını ve davranışlarını belirlemektedir. Sistem içerisindeki güçlerin sayısı ve dağılımı ise kutupluluğu belirlemektedir. Klasik Realizmin güç dengesinin yenilenebildiği görüşünün aksine Neo-Realizm sistemin yapısının dengeleme stratejisi yoluyla korunabileceğinin altını çizmektedir. Devletlerin hayatta kalmaları hususunda ise Neo-Realistler Saldırgan ve Savunmacı olarak ikiye ayrılmaktadırlar. Savunmacı Realistlere göre ittifaklar ve dengeleme stratejisi yoluyla gücün korunması gerekirken Saldırgan Realistlere göre güvensiz uluslararası sistem içerisinde hiçbir devlet diğerinin niyetinden tam olarak emin olamayacağından sürekli olarak güç sahibi olmanın yolları aranmalıdır.

Neo-Realizme göre uluslararası ticaret kurallarını dayatacak bir mekanizmanın bulunmadığı anarşik uluslararası sistem içerisinde sistemin yapısı ve kutupluluğu ulusların ekonomik işleyişini belirlemektedir. Klasik Realizmde olduğu gibi, ekonomi devletlerin çıkarına hizmet ettiği sürece önemlidir. Ayrıca ekonomik işbirliği devletler tarafından dengeleme stratejisi kurmada etkin bir araç olabilir. Mutlak kazançlara vurgu yapan Klasik Realizmin aksine göreceli kazançlar konusuna odaklanan Neo-Realizme göre, devletlerin göreceli kazançlarının yeterli olmadığı durumlarda uluslararası ticaretin önemi kalmayacaktır. Bu bölümde yukarıdaki bilgilerden hareketle Neo-Realizm sistem ve yapı, güçler dağılımı ve kutupluluk, dengeleme, Savunmacı ve Saldırgan Realizm başlıkları altında açıklanmaya, sonrasında uluslararası ticaret Neo-Realist perspektifle değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Sistem ve Yapı:

Neo-Realizme göre anarşik yapıda olan uluslararası sistemde devletler için temel gaye hayatta kalmaktır. Bu hususta devletler her zaman göreceli kazançlarını artırmaya gayret göstermelidirler (Elman vd., 1995, s. 183; Hobson, 2000, s. 38; Mearsheimer, 2014, s. 52). Neo-Realizm, Klasik Realizmde olduğu gibi devletin

temel aktör, uluslararası sistemin ise anarşik olduğunu savunur (Mearsheimer, 2009, s. 242; Waltz, 1979, s. 88). Fakat söz konusu sistem içerisinde devlet davranışlarını açıklamak olduğunda teorilerin anarşiye bakış açısı farklıdır.

Yapılar ise devletlerin bir arada olmasıyla ortaya çıkar ve devamlılıkları devletlerin gayretleri ile sürdürülür (Kirshner, 2010, s. 57; Mearsheimer, 2006, s. 74; Waltz, 1979, s. 34). Klasik Realizmden farklı olarak Neo-Realizm devlet davranışları altında yatan sebebin uluslararası sistemin yapısından kaynaklandığını ileri sürmektedir (Pevehouse ve Goldstein, 2017, s. 48; Rose, 1998, s. 146; Waltz, 1995, s. 74; Waltz, 2001, 123). Kısaca, sistemin niteliklerini ve aktörlerin davranışlarını yapı belirlemektedir. Klasik Realizmin aksine Neo-Realizme göre devletleri gücünü artırmaya yönelen temel faktör, sistemin yapısıdır.

Güçler Dağılımı ve Kutupluluk:

Anarşik uluslararası sistem içerisinde her aktör hayatta kalabilmek amacıyla gücünü artırmaya gayret göstermektedir. Klasik Realizmde devletin temel ilkesi olan güç konu Neo-Realizm olduğunda hayatta kalma enstrümanıdır (Ashley, 1984, s. 228; Donnelly, 2000, s. 55; Mearsheimer, 2006, s. 72; Waltz, 1988, s. 619). Bu nedenle devlet hem askeri kapasitesinin gücünü artırmaya hem de sürekli üretim yapmaya odaklanmalıdır (Brooks, 1997, s. 451). Sistem içerisinde devletler birbirlerini potansiyel tehdit olarak algıladıkları ve niyetlerinden tam olarak emin olamadıklarından hayatta kalma stratejileri oluşturarak güçlerini artırmaya çalışmaktadırlar (Mearsheimer, 2014, ss. 30-31; Waltz, 1988, s. 616).

Güç, devletin sistem içerisindeki konum ve niteliğini belirler. Mearsheimer'e göre (2006, s. 72); sistem içerisinde güç dengesini devletlerin askeri kapasiteleri belirlemektesyken ekonomik güç ve nüfus gizli gücünü oluşturmaktadır. Kapasitelerin dağılımı büyük güçlerin sayısı ile ölçülen sistemin yapısını da belirlemektedir (Ashley, 1984, s. 233; Ngan, 2016, s. 8). Buna göre uluslararası sistem tek (sistem içerisinde yalnızca bir egemen gücün olduğu), çift (iki egemen gücün olduğu) ve çok (üç ve daha fazla egemenin olduğu) kutuplu sistem olmak üzere üçe ayrılmıştır (Mearsheimer, 2006, s. 78; Ngan, 2016, ss. 8-9, Pevehouse ve Goldstein, 2017, s. 48).

Dengeleme:

Klasik Realizme göre bozulan güç dengeleri yenilenebilirken, Neo-Realizm devletlerin gücünün rakipleri yoluyla dengelenebileceğini öne sürmektedir (Waltz, 2000, s. 27). Devletler, sistem içerisinde sürekli rekabet durumunda oldukları için birbirleriyle bağlantı kurmak zorundadırlar (Mearsheimer, 2009, s. 43; Waltz, 2000, s. 33). Bu nedenle hayatta kalmak ve güvenliklerini sağlamak için oluşturdukları stratejiler yoluyla devletler dengeleme siyaseti uygularlar. Dengeleme başlığı altında ortaya çıkan bir diğer strateji ise peşine takılma (bandwagoning) yoluyla devletlerin hayatlarını garanti altına alacağıdır. Burada rakiplerine göre güçsüz olan devlet kendine uygun gördüğü güçlü bir devletten yanında yer alarak varlığına yönelik tehlikeyi savuşturacağına inanmaktadır (Pevehouse ve Goldstein, 2017, s. 45; Waltz, 2000, ss. 38-39).

Savunmacı ve Saldırgan Realizm:

Neo-Realistlerin güç miktarının yeterliliği hususunda farklı görüşlere sahip olması *saldırgan* ve *savunmacı* olarak ikiye ayrılmasına neden olmuştur. Savunmacı Realizme göre devletler güvenliklerini sağlamak amacıyla güç artırımında bulunmaktadır (Zakaria, 1992, s. 191). Burada asıl amaç güç artırımı değil var olan gücün korunmasıdır (Snyder, 2002, s. 153). Egemenliklerine yönelik tehditler karşısında devletler saldırgan karşılık vermektense ziyade ittifaklar kurarak dengeleme yoluna gitmelidirler (Johnson vd., 2016,

s. 3; Mearsheimer, 2006, s. 76; Rose, 1998, s. 146). Waltz'a göre (2001, s. 1); savaşlar hiçbir zaman zaferle sonuçlanmadığından savaşın çıktıkları devletlerin kayıp oranlarını yansıtmaktadır.

Saldırgan Realizm, anarşik ve güvensiz uluslararası sistem içerisinde devletlerin kendi kendine yardım etmelerinin elzem olduğunu savunmaktadır. Devletler birbirlerinin potansiyel rakibi olduklarından ve birbirlerinin asıl amaçlarından hiçbir zaman emin olamayacaklarından çatışma ihtimali kaçınılmazdır (Johnson vd., 2016, s. 2; Mearsheimer, 2014, s. 3; Snyder, 2002, s. 154). Bu nedenle sürekli olarak güçlerini ve egemenlik alanlarını artırmanın yollarını aramalıdır. Mearsheimer'e göre (2014, s. 3); zaferle sonuçlanan çıktıkları devletlerin göreceli güç pozisyonlarına katkı sağlar.

Uluslararası Ticaret ve Neo-Realizm:

Neo-Realizme göre; uluslararası ticaret kurallarını uygulayacak bir dünya hükümetinin bulunmadığı uluslararası anarşik sistem içerisinde bu uygulama devletlerin gücüne bağlıdır. Sistem içerisindeki güç dağılımı ve kutupluluk devletlerin ekonomi politikaları üzerinde doğrudan etki sağlamaktadır. Dolayısıyla devletin sistem içerisindeki pozisyonu ve sistemin yapısı onun ekonomi politikalarını etkilemektedir. Neo-Realizm için ekonomi, devlet politikalarına sağladığı katkı oranında önemlidir.

İşbirliği devletlerin çıkarlarını en üst düzeye çıkardığından Neo-Realizm için önem taşımaktadır (Hobson, 2000, s. 98). Aynı zamanda ekonomik işbirliği devletler tarafından dengeleme unsuru olarak kullanılarak sistem içerisinde hayatta kalmaya çabalayan devlet var olan gücünü koruma (Saldırgan Realizm) ve/veya artırma (Savunmacı Realizm) amacıyla Klasik Realizmde olduğu gibi uluslararası ticaret yoluyla ekonomik kapasitesini artırarak askeri gücünü pekiştirebilir. Uluslararası ticaret söz konusu olduğunda teori, devletlerin göreceli kazançlarının az olması durumunda işbirliğinin önemini kalmayacağına vurgu yapar (Burchill, 2013, s. 98). Güç göreceli olduğundan, ticaretin faydaları yalnızca rakiplere kıyasla ne kadar fayda sağlandığıyla orantılıdır.

Neo-Liberalizm: Temel Kavramlar

Neo-Liberalizm, Klasik Realizm gibi ana akım teorilerden olan Liberalizmin değişen koşulları açıklamada yetersiz kalması neticesinde 1970 ve 1980'lerde revize edilmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Demokrasi ve insan haklarına saygının ön planda olduğu Neo-Liberal teoriye göre bu hususta ikili ve çok taraflı işbirliklerine önem verilmelidir. Klasik ve Neo-Realizmde olduğu gibi devletleri uluslararası sistemin temel aktörü olarak kabul eden Neo-Liberalizm aynı zamanda uluslararası işbirliğinin önemine vurgu yapmaktadır. Uluslararası sistemin anarşik yapıda olması Realistlerin belirttiği gibi savaşı kaçınılmaz kılmaz; tam tersi devletlerarası işbirliği ve uyum yoluyla barış durumunun sürekliliği sağlanabilir. Ayrıca devletler Klasik ve Neo-Realizmin aksine ortak çıkarlarını ön planda tutan uluslararası örgütler yoluyla devamlılıklarını sağlayabilirler. Realistler devletlerin uluslararası sistem içerisinde kendi kendine yardım yoluyla hareket etmeleri gerektiğinin ve işbirliğinden mümkün olduğunca kaçınılması gerektiğinin altını çizmekten Neo-Liberalilere göre, devletler karşılıklı olarak birbirlerine bağımlıdır. Ekonomi ve ticareti devletin ulusal çıkarlarını artırmada araç olarak gören ve bu faaliyetlerin devlet aracılığıyla yürütülmesi gerektiğini savunan Klasik ve Neo-Realizmin aksine serbest ticaret Neo-Liberal teorinin ana konularından biridir. Devletlerin sistem içerisinde karşılıklı olarak birbirlerine bağımlı olduklarının altını çizen teoriye göre, serbest ticaret ve teşebbüsler devlet aracılığıyla ve minimum devlet müdahalesiyle desteklenmelidir. Ayrıca bunlar devletlerarası anlaşmazlıkları engellemede ve ortak faydaya ulaşma noktasında önem taşımaktadır.

Liberalizm, özellikle de Neo-Liberalizm, ekonominin küreselleşmesinin ve dolayısıyla uluslararası ticaretin gün geçtikçe önem kazandığı günümüz dünya konjonktüründe ele alınan temel teorilerin başında gelmektedir. Teori, Klasik ve Neo-Realizmin aksine uluslararası ticaretin önemin ve gerekliliğine vurgu yaparak bu hususta orak çıkarları gözeten uluslararası işbirliği ve örgütlerin gerekliliğine değinmektedir. Devletin her alanda etkin olmasının elzem olduğunun altını çizen Realist teorilerin tam tersi olarak Neo-Liberalizm, söz konusu uluslararası ticaret olduğunda, karşılıklı bağımlılığa vurgu yaparak devletin bir adım geride durması ve serbest teşebbüsleri desteklemesi gerektiğini bu yolla uluslararası ticaret ağları kurularak ortak faydaya ulaşılabileceğini ileri sürmektedir. Bu bölümde yukarıda belirtilen hususlardan hareketle Neo-Liberal teori temel kavramları olarak ortaya çıkan demokrasi ve insan haklarına saygı, işbirliği, ortak çıkar ve uluslararası örgütler, serbest ticaret ve karşılıklı bağımlılık başlıkları altında incelenecektir. Sonrasında ise uluslararası ticaret Neo-Liberal bakış açısıyla değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Demokrasi ve İnsan Haklarına Saygı:

Neo-Liberal teori diğer liberal teoriler gibi demokrasi vurgusu yaparak hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı konularını ön plana çıkarır. Hobson'a göre (2000, s. 64); Devletler Neo-Realizmde olduğu gibi anarşiye uyum sağlamak yerine bireylerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelmelidir. Demokrasinin odak konumunda olduğu Neo-Liberal teoriye göre insan haklarının korunması için ikili ve çok taraflı diplomasiye ağırlık verilmelidir (Kegley, 1995, s. 14). Bu hususta devletler ortak güvenlik konularında çalışmalar yaparak evrensel insan hakları ve uluslararası güvenliğin sağlanması hususunda birlikte hareket etmelidir.

İşbirliği, Ortak Çıkar ve Uluslararası Örgütler:

Neo-Liberalizm üniter rasyonel devletleri uluslararası sistemde temel aktörler olarak kabul etmekle birlikte uluslararası işbirliğinin gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Kant'a göre (1795, s. 107); Gelecekte gerçekleşebilecek savaş durumu için devletlerin yaptıkları hazırlıklar barış antlaşmalarının geçerliliğini yitirmesine neden olur. Barış durumunun sürekliliğinin sağlanması uyum ve işbirliği sonucunda gerçekleşmektedir. Teoriye göre sistem anarşik yapıda olsa bile kurumlar ve örgütler yoluyla güven eksikliği restore edilebilir (Oğuzlu, 2014, s. 147).

Neo-Liberalizme göre devletler, işbirliğini artıran davranışları teşvik etmek için karşılıklı kurallar, beklentiler ve kurumlar oluşturabilir (Pevehouse ve Goldstein, 2017, s. 75). Kurumlar yoluyla devletlerarasındaki işbirliği anarşik uluslararası sistemde var olabilir. Uluslararası konjonktürde devletle birlikte en önemli aktör olan uluslararası örgütler devletlerin ortak çıkarlarına hizmet etmektedir (Oğuzlu, 2014, s. 148). Ortak çıkarlar doğrultusunda uluslararası işbirliğinden doğacak olan mutlak çıkarlara vurgu yapan Neo-Liberal teoriye göre; devletlerin karma çıkar ilişkilerindeki tek hedefi mümkün olan en büyük bireysel kazanımı elde etmektir (Grieco, 1995, s. 158).

Serbest Ticaret ve Karşılıklı Bağımlılık:

Ticaret serbestliğini savunan Neo-Liberaler, devletlerin birbirlerine karşılıklı olarak bağımlı olduğunu ileri sürerler. Neo-Liberal düşünceye göre; uluslararası sistem içerisinde bireyler ön planda olmalı, devlet iktisadi faaliyetlerden uzak durmalı ve serbest teşebbüsler desteklenmelidir (Friedman, 1988, s. 35; Hayek, 1993, s. 130). Serbest ticaret, ülke refah seviyesinin artırılmasında ve devletleri tek bir çatı altında ortak çıkarlarını sağlamaları hususunda teşvik etmektedir. Bu durum neticesinde uluslararası dostluk ve barış perçinlenir (Burchill, 2013, s. 95; Nichols, 2004, s. 734). Çatışmanın kaynağını devletin oluşturduğu uluslararası sistemde sermaye, mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı yoluyla anlaşmazlıklar çözüme kavuşturulabilir. Serbest ticaret

sistemi, devletlerin revizyonist eğilimlerinin önüne geçebilir. Hayek'e göre (1978, s. 446); serbest ticaretin önündeki engeller bizzat devlet tarafından ortadan kaldırılmalıdır.

Burchill'e göre (2013, s. 96); "Serbest ticaret ve ticaretin önündeki engellerin kaldırılması, modern karşılıklı bağımlılık teorisinin özünü teşkil etmektedir". Devletlerarasındaki gücün ve kaynakların dağılımındaki çeşitlilikler onların birbirlerine karşılıklı bağımlı oldukları sonucunu doğurmaktadır. Devletlerin birbirlerine bağımlı olması beraberinde iyi ilişkiler kurarak etkileşime girmeleri gereksinimini doğurur. "Karşılıklı bağımlılık yoluyla devletlerarası ilişkilerde normalleşme sağlanabilir" (Oğuzlu, 2014, s. 147).

Uluslararası Ticaret ve Neo-Liberalizm:

Küreselleşme akımının etkisini son otuz yılda giderek artırması ve Soğuk Savaş'ın bitiminin de tetikleyici etkisi ile birlikte emek, sermaye, hizmet, mal, bilgi ve teknoloji daha mobil hale gelmiş, yeni ekonomik ittifaklar ve işbirlikleri ortaya çıkmıştır. Richardson'a göre (1995, s. 287), küreselleşme, uluslararası ticaret ve Neo-Liberalizm birbiriyle bağlantılı bir biçimde gelişmektedir. Sermayenin, malların, hizmetlerin, fikirlerin, teknolojilerin ülkeler arasında kolayca dolaşabildiği uluslararası ticaret ortamında serbest teşebbüsler giderek önem kazanmakta iken ulus devletlerin etkileri azalmaktadır.

Neo-Liberalizm ekonomik değişimlerdeki ortak çıkarlara vurgu yaparak uluslararası ticaretin önemine vurgu yapmaktadır. Burchill'e göre (2013, s. 107); "Dünya ekonomisinin küreselleşmesi önemli ölçüde batı dünyasında Neo-Liberal düşüncenin yeniden doğuşuyla çakışmaktadır". Teoriye göre; uluslararası ticaret sistemi içerisinde devlet müdahalesi olmadan serbest teşebbüsün desteklenmesi gerekmektedir. Serbest ticaretin aksamadan yapılması için devlet bireylere gerekli alt yapı ve hukuki güvenceyi sağlamalıdır.

Ekonomik politikaların en önemli amacı optimum veri elde ederek maksimum toplam zenginliğe ulaşmaktır. Burchill'e göre (2013, s. 106); "Neo-Liberal tarzda düzenlenmiş bir küresel siyasal iktisada yönelim, demokratik barış alanının genişlemesi kadar önemli bir gelişmedir". Uluslararası ticaret ve işbirliği söz konusu olduğunda, mal ve hizmetlerin serbestçe dolaşabildiği küresel piyasalar desteklenmelidir. Uluslararası politik ekonomide işbirliği ticaret aracıyla büyük faydalar sağlayabilir (Pevehouse ve Goldstein, 2017, s. 75). Grieco'ya göre (1995, s. 154); Neo-Liberalizmin işbirliğini ön planda tutmasının nedeni devletlerin tam rekabet ekonomisini destekleyen aktörler olduğu inancına sahip olmasındandır. İşbirliği ve uluslararası organizasyonlar aracılığıyla uluslararası ticaret ağları genişletilerek ortak faydaya ulaşılabilir.

Sonuç

Küreselleşme neticesinde mal, hizmet ve sermayenin dolaşımının kolaylaşmasının da etkisiyle, uluslararası ticaret günümüz küresel ekonomik faaliyetlerinin yaklaşık %17'sini oluşturmaktadır. Uluslararası ticaret yoluyla ülkeler, GSYH'lerinin artmasına doğrudan katkı sağlayarak zenginlik ve refah seviyelerinde artış yaratabilmektedirler. Devletlerin kâr oranlarını optimum düzeye çıkarmasına katkı sağlayan uluslararası ticaret, ekonominin dinamik bir hal alması neticesinde yeni istihdam alanları ve iş gücü gereksiniminin de ortaya çıkmasını sağlar. Uluslararası ticaret aynı zamanda devlet etkileşimlerinin artarak devletlerarası işbirliğinin zemininin oluşturulmasında fayda sağlamaktadır.

Klasik Realizm teorisi kapsamında anarşik uluslararası sistemin temel ögesi olarak kabul edilen devletler, güvenliklerini sağlamak ve mutlak kazanımlarını artırmak amacıyla askeri ve ekonomik güç artırımında bulunabilirler. Askeri yatırımlar için sermaye gerektirdiğinden uluslar ekonomik kapasitelerini artırmalıdır.

Devletler her zaman için kendi lehine en fazla zenginlik sağlayacağı tercihte bulunmalıdır. Uluslararası ticarete şüpheli yaklaşan Klasik Realistler çıkarların çatışma ihtimali her zaman için vardır. Uluslararası ticarete hegemon güç olmak önemli olduğundan göreceli zenginlik ve uluslararası ticaret hakkında endişelenmektedirler.

Neo-Realizm akımı ise ekonominin devlet çıkarlarına fayda sağladığı ölçüde değer taşıdığını belirtmektedir. Teori, devletlerin göreceli kazançlarına fayda sağladığı oranda uluslararası ticaretin yapılması gerekliliğinin altını çizmektedir. Uluslararası ticaret kuralları anarşik uluslararası sistem içerisinde aktörlerin gücü ile doğru orantılıdır. Sistemin yapısı, sistem içerisindeki güç dağılımı ve kutupluluk aktörlerin uluslararası ticaret içerisindeki yerini belirlemektedir. İşbirliği, devletlerin göreceli kazançlarında fayda sağlamıyorsa gereksizdir.

Uluslararası ticareti her daim ön planda tutan Neo-Liberalizm akımına göre, devletler uluslararası sistem içerisinde birbirlerine karşılıklı olarak bağımlıdır. Uluslararası ticaret hususunda teori, serbest ticaret, ortak çıkarlar ve işbirliğine vurgu yapmaktadır. Teoriye göre; Devletlerin insan hakları ve demokrasinin sağlanması için faaliyet göstermesi gerekmektedir. Uluslararası ticarete ise devletin görevi, gerekli altyapı ve hukuki korumayı sağlayarak müdahalede bulunmadan serbest ticareti desteklemektir. Uluslararası ticarete işbirliği ve uluslararası örgütlenmeler yoluyla ortak çıkarlar sistematik bir biçimde gerçekleştirilerek ve tüm devletlerin zenginleşmesi ve barışın korunması hususunda katkı sağlayabilir.

Sonuç olarak Klasik ve Neo Realizm teorileri ekonomiye korumacı yaklaşmakta, ticaretin devlet tekelinde sürdürülmesi gerektiğini belirterek işbirliklerinin temelde gereksiz olduğunu, zorunlu kaldığında ise devlete fayda sağlayacağı ölçüde yapılması gerektiğini ileri sürmektedirler. Bu durum, ekonomik faaliyetlerin gün geçtikçe küreselleşerek serbestleştiği, uluslararası iş birlikleri ve örgütlenmelerin sayısının giderek arttığı ve ulusal sınırların ekonomik faaliyetler söz konusu olduğunda önemini yitirdiği günümüz ekonomik konjonktürünü açıklamada söz konusu teorilerin yetersiz ve geri planda kalmasına neden olmuştur. Öte yandan artan sermaye, mal, hizmet ve işgücü hareketliliği, stratejik ittifakların çoğalmasını, küresel ekonominin etki alanını giderek arttırmasını ve Neo-Liberal teorinin uluslararası ticareti anlama ve anlamlandırma ana diskur olarak ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

Kaynakça

- Ashley, R. K. (1984). The Poverty of Neorealism. *International Organisation*, 38(2), 225-286.
- Brooks, S. G. (1997). Dueling Realisms. *International Organisation*, 51(3), 445-477.
- Burchill, S. (2013). Liberalizm. (Der. Burchill S., Linklater A., Devetak R., Donnely J., Nardin T., Peterson M., Reus-Smit C. ve True J.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri* içinde. (s. 85-122). İstanbul: Küre Yayınları.
- Carr, E. H. (1946). *The Twenty Years' Crisis 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*. London: Macmillan & Co. Ltd.
- Chan, S. (2001). Liberalism, Realism and Regional Trade: Differentiating APEC from E.U. and NAFTA. *Pacific Focus*, 16(1): 5-34.
- Donnely, J. (2000). *Realism and International Relations*. London: Cambridge University Press.
- Elman, C., Elman, M. F. ve Schroeder, P. W. (1995). History vs. Neo-Realism: A Second Look. *International Security*, 20(1), 182-195.

- Freyberg-Inan, A. (2003). *What Moves Man: The Realist Theory of International Relations and Its Judgment of Human Nature*. New York: State University of New York Press.
- Friedman, M. (1988). *Kapitalizm ve Özgürlük*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Grieco, J. M. (1995). Anarchy in the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism. (Der. Kegley Jr C. W.), *Controversies in International Relations Theory: Realism and the Neoliberal Challenge* içinde (s. 151-171). New York: St. Martin's Press, Inc.
- Hayek, F. A. (1978). *The Constitution of Liberty*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hayek, F. A. (1993). Liberal Bir Sosyal Düzenin İlkeleri. (Der. Yayla A.), (Çev. Yayla A.), *Sosyal ve Siyasal Teori* içinde. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Hobson, J. M. (2000). *The State and International Relations*. New York: Cambridge University Press.
- Johnson, D. D. P., Phil, D. ve Thayer, B. A. (2016). The Evaluation of Offensive Realism. *Politics and the Life Sciences*, 35(1), 1-26.
- Kant, I. (1795). *Perpetual Peace*. (Çev. Smith, M. C.) New York: The Macmillan Company.
- Kegley Jr, C. W. (1995). .), The Neoliberal Challenge to Realist Theories of World Politics: An Introduction. (Der. Kegley Jr C. W.), *Controversies in International Relations Theory: Realism and the Neoliberal Challenge* içinde. (s. 1-24) New York: St. Martin's Press, Inc.
- Kirshner, J. (2010). The Tragedy of Offensive Realism: Classical Realism and the Rise of China. *European Journal of International Relations*, 18(1), 53-75.
- Kissinger, H. (2000). *Diplomasi*. (Çev. Kurt, İ. H.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Machiavelli, N. (2005). *The Prince*. (Çev. Bondanella, P.) New York: Oxford University Press.
- Mearsheimer, J. (2006). Structural Realism. (Der. Dunne T., Kurki M. ve Smith, S.), *International Relations Theories: Discipline and Diversity* içinde. (s. 71-88). New York: Oxford University Press.
- Mearsheimer, J. (2009). Reckless States and Realism. SAGE. DOI: 10.1177/0047117809104637. URL: <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0047117809104637>. (Erişim tarihi: 01.02.2018).
- Mearsheimer, J. J. (2014). *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.
- Morgenthau H. J. (1985). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: McGraw-Hill. Inc.
- Ngan, T. T. T. (2016). Neo-realism and the Balance of Power in Southeast Asia. CEEISA-ISA 2016, URL: <http://web.isanet.org/Web/Conferences/CEEISA-ISA-LBJ2016/Archive/5436e425-0feb-4b25-a844-73018e5eac16.pdf>. (Erişim Tarihi: 12.02.2018).
- Nichols, P. M. (2014). Realism, Liberalism, Values, and the World Trade Organization. *U. Pa. J. Int'l Econ. L.*, 25(2): 725-754.
- Niebuhr, R. (1932). *Moral Man and Immoral Society: A Study in Ethics and Politics*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Oğuzlu, T. (2014). Liberalizm. (Der. Kardaş Ş. ve Balcı A.), *Uluslararası İlişkilere Giriş* içinde. (s. 135-153). İstanbul: Küre Yayınları.

- Pevehouse, J. C. W. ve Goldstein, J. S. (2017). *International Relations: Eleventh Edition*. United States of America: Pearson Education.
- Richardson, N. R. (1995). International Trade as a Force of Peace. (Der. Kegley Jr C. W.) *Controversies in International Relations Theory: Realism and the Neoliberal Challenge* içinde, (s. 281-294). New York: St. Martin's Press, Inc.
- Rose, G. (1988). Review: Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy. *World Politics*, 51(1), 144-172.
- Sherlock, J. ve Reuvid, J. (2008). *The Handbook of International Trade: A Guide to the Principles and Practice of Export*. London: GMB Publishing Ltd.
- Snyder, G. H. (2002). Mearsheimer's World Offensive Realism and the Struggle for Security: A Review Essay. *International Security*, 27(1), 149-173.
- Temel, Ü. C. (2016). *Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi*. Paradigma, 1(1), 1-14.
- Viotti, P. R. ve Kauppi, M. V. (2014). *Pearson New International Edition: International Relations Theory*. London: Pearson Education Limited.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. United States in America: Waveland Press.
- Waltz, K. N. (1988). The Origins of War in Neorealist Theory. *Journal of Interdisciplinary History*, 18(4), 615-628.
- Waltz, K. N. (1995). Realist Thought and Neorealist Theory. (Der. Kegley Jr C. W.), *Controversies in International Relations Theory: Realism and the Neoliberal Challenge* içinde. (s. 67-82). New York: St. Martin's Press, Inc.
- Waltz, K. N. (2000). Structural Realism After the Cold War. *International Security*, 25(1), 5-41.
- Waltz, K. N. (2001). *Man the State an War: A Theoretical Analysis*. New York: Columbia University Press.
- Waltz, K. N. (2013). More May be Better. (Der. Sagan S. D. ve Waltz K. N.), *The Spread of Nuclear Weapons: An Enduring Debate* içinde (s. 3-41). New York: W.W. Norton & Company.
- Zakaria, F. (1992). Realism and Domestic Politics: A Review Essay. *International Security*, 17(1), 177-19.

Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AKSOS)

Adres: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Akdeniz Üniversitesi Enstitüleri Binası B Blok 2. Kat Dumlupınar Bulvarı
07058 Kampus / ANTALYA

Tel: 0242 227 44 00 – 1479

E-Mail: aksosdergi@gmail.com

Web: aksos.akdeniz.edu.tr